

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

ENGELLİ BİREYLERİN SAĞLAMCILIĞA KARŞI GÜNDELİK DİRENİŞ PRATİKLERİ

Hasan Ozan ATİKASLAN

Doktora Tezi

Ankara, 2026

ENGELLİ BİREYLERİN SAĞLAMCILIĞA KARŞI GÜNDELİK DİRENİŞ PRATİKLERİ

Hasan Ozan ATİKASLAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2026

KABUL VE ONAY

Hasan Ozan ATİKASLAN tarafından hazırlanan "Engelli Bireylerin Sağlamcılığa Karşı Gündelik Direniş Pratikleri" başlıklı bu çalışma, 19/01/2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Tezcan DURNA (Başkan)

Doç. Dr. Ayşe Nevin YILDIZ (Danışman)

Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM (Üye)

Doç. Dr. Şengül İNCE (Üye)

Dr. Yeliz DEDE ÖZDEMİR (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../2026

Hasan Ozan ATİKASLAN

¹“**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.
* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Ayşe Nevin YILDIZ** danışmanlığında tarafımdan retilildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Hasan Ozan ATİKASLAN

TEŞEKKÜR

Danışman, tez sürecinde araştırmacı için bir şans meselesidir. Bilimsel üretim gayesiyle çıktığım bu uzun yolda danışmanım Doç. Dr. Ayşe Nevin YILDIZ'ın yanımda olması benim için en büyük şanstı. Sonsuz sabrı, halden anlayışı ve akademik bilgisini her daim araştırmamı zenginleştirmek için paylaşmasıyla benim için önemli bir motivasyon kaynağı oldu. Kendisine sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komitemde de aynı şansını yaşadım. Türkiye'de engellilik çalışmaları alanında bilimsel üretimleriyle tanınan Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM'ın, başka bir bölümde verdiği derslere katılmama izin vermesi ve komitemde yer almayı kabul etmesi, araştırmamın başarılı olmasındaki en önemli etkenlerden biri oldu. Kendisine her zaman minnettar olacağım.

Tez izleme komitemdeki bir diğer hocam Dr. Yeliz DEDE ise yaptığı akademik rehberliğin yanı sıra bu sancılı süreçte her zaman içimi rahatlatan bir ses oldu. Kendisiyle bu vesileyle tanışmış olmaktan büyük mutluluk duyuyorum, teşekkürlerimi sunuyorum.

Akademik heyecanımı destekleyen, maddi ve manevi olarak her zaman yanımda olan canım annem ve babama, kardeşime ve onun sevgili eşine de müteşekkirim.

Seçtiğim ailem ise bu sürece devam edebilmemin en büyük nedenlerinden biri oldu. Kaan'ın benim için anlamını ve desteğini anlatacak kelimeler bulamıyorum. Hem manevi kız kardeşim hem de yakında doktorasını tamamlayacak olan yol arkadaşım Hande'ye, duygudaşım Rabia'ya ve Merve'ye; desteğinizi her zaman hissettim, teşekkür ederim.

Son olarak canım kızım Salem; en zor zamanımda da en güzel zamanımda da hep yanımdaydın. Seni çok seviyorum. Hep yanımda ol.

ÖZET

ATİKASLAN, Hasan Ozan. *Engelli Bireylerin Sağlamcılığa Karşı Gündelik Direniş Pratikleri*, Doktora Tezi, Ankara, 2026.

Bu çalışma, büyükşehirlerde yaşayan fiziksel engeli bulunan yetişkin bireylerin sağlamcılık karşısında geliştirdikleri gündelik direniş pratiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, sağlamcılığı yalnızca bireysel tutumlar düzeyinde değil, mekânsal, kurumsal ve kültürel düzenlemeler aracılığıyla işleyen bir strateji olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın kuramsal çerçevesi, Michel de Certeau'nun strateji ve taktik kavramları temel alınarak oluşturulmuştur.

Araştırma, yorumlayıcı fenomenoloji yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Büyükşehirlerde yaşayan fiziksel engelli yetişkin bireylerle yarı yapılandırılmış ve gerektiğinde tekrarlanabilir nitelikte derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplam 13 katılımcıyla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

Analiz sonucunda katılımcıların gündelik yaşam içerisinde sağlamcılığın stratejik işleyişine karşı geliştirdikleri 11 farklı taktik türü tespit edilmiştir. Bu taktikler kavramsal bir tipoloji içerisinde yapılandırılmış ve reaktif ile proaktif olmak üzere iki ana kategori altında sınıflandırılmıştır. Reaktif taktikler mevcut baskı ve sınırlamalara anlık ya da durumsal yanıtlar üretirken, proaktif taktikler daha dönüştürücü, alan açıcı ve özneleşmeyi güçlendirici pratikler olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışma, engelli bireyleri yalnızca yapısal engellerin mağduru olarak konumlandıran yaklaşımların ötesine geçerek, onların gündelik hayat içerisinde geliştirdikleri yaratıcı, müzakereci ve dönüştürücü eylemlilik biçimlerini görünür kılmaktadır. Bu yönüyle araştırma, engellilik çalışmalarına gündelik direniş perspektifinden kuramsal ve kavramsal bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Gündelik Hayat, Gündelik Direniş, Engellilik, Sağlamcılık, Taktik, Strateji, De Certeau

ABSTRACT

ATİKASLAN, Hasan Ozan. *Everyday Resistance of Persons with Disabilities Against Ableism*, PhD Thesis, Ankara, 2026.

This study aims to examine the everyday resistance practices developed by physically disabled adults living in metropolitan areas in response to ableism. The study conceptualizes ableism not merely as an individual attitude but as a strategy operating through spatial, institutional, and cultural arrangements. Accordingly, the theoretical framework of the research is grounded in Michel de Certeau's concepts of strategy and tactic.

The research was designed within the interpretative phenomenological approach. In-depth semi-structured interviews, allowing for follow-up and repeated engagement when necessary, were conducted with physically disabled adults residing in metropolitan areas. A total of 13 participants were interviewed, and the data were analyzed using thematic analysis.

The analysis identified 11 distinct types of tactics developed by participants in their everyday lives against the strategic operation of ableism. These tactics were structured into a conceptual typology and categorized under two main groups as reactive and proactive. While reactive tactics produce situational or immediate responses to existing constraints and forms of oppression, proactive tactics emerge as more transformative practices that open space for agency and strengthen processes of subjectivation.

By moving beyond approaches that position disabled individuals solely as victims of structural barriers, this study renders visible the creative, negotiative, and transformative forms of agency enacted in everyday life. In this respect, the research contributes theoretically and conceptually to disability studies by introducing an everyday resistance perspective.

Keywords

Everyday Life, Everyday Resistance, Disability, Ableism, Tactic, Strategy, De Certeau

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	10
1.1 FELSEFEDEN ENGELLİLİK ÇALIŞMALARINA: BEDEN	11
1.2 GÜNDELİK HAYAT, ENGELLİLİK VE GÜNDELİK DİRENİŞLER.....	22
2. BÖLÜM METODOLOJİ.....	36
2.1 ARAŞTIRMANIN TASARIMI	41
2.2 ARAŞTIRMANIN SAHASI VE AMAÇLI ÖRNEKLEMİ	45
2.3 ARAŞTIRMANIN KATILIMCILARI.....	46
2.4 SAHA DENEYİMLERİ	48
2.5 VERİLERİN TOPLANMASI	54
2.6 VERİ DEĞERLENDİRME SÜRECİ	55
3. BÖLÜM BULGULAR	59
3.1 KATILIMCILARIN SAĞLAMCILIĞA KARŞI İCRA ETTİKLERİ TAKTİKLER.....	60
3.1.1 Öfke Gösterimi	61
3.1.2 Kaçınma ve İzole Olma	68

3.1.3	Tavır Takınma.....	74
3.1.4	Aynalama	76
3.1.5	Ortak Deneyime Başvurma	78
3.1.6	Sorgulatma ve Bilinçlendirme.....	80
3.1.7	Kestirme Yollardan Gitme.....	83
3.1.8	Sarkastik Yanıtlar	85
3.1.9	Özneleştirme	89
3.1.10	Engelin İfşası	91
3.1.11	Ayrımcılığı Duyurma	92
3.2	TAKTİK UYGULANMAYAN AYRIMCILIKLAR.....	94
	SONUÇ.....	106
	KAYNAKÇA.....	118
	EK 1 ORJİNALLİK RAPORU	131
	EK 2 ETİK KURUL İZİNİ.....	135
	EK 3 YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI.....	136

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Gündelik hayat çalışmalarındaki yönelimlerin karşılıkları	28
Tablo 2. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve engellilik çeşitleri	46
Tablo 3. Tematik analizin aşamaları	56
Tablo 4. İyi bir tematik analiz için 15 maddelik ölçüt listesi.....	57

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. (Işık, 1998, s. 156).....	21
---	----

GİRİŞ

Literatürde, engelli bireylerin sağlamlılığın gündelik hayatta sürekli fakat çoğu zaman görünmez biçimde işleyişiyle nasıl ilişkilendiklerine dair çalışmalar bulunsa da bu çalışmalar çoğunlukla tekil vakalara odaklanmakta ve bu deneyimleri ampirik verilere dayanarak bütünlüklü bir analitik tipoloji sunulmamaktadır. Bu sorunsaldan ilerleyen tez, engelli bireylerin gündelik hayatta sağlamlılıkla karşılaşma biçimlerini ve bu karşılaşmalara verdikleri yanıtları incelemektedir. Bununla birlikte, çalışmanın amacı yalnızca engelli bireylerin ayrımcılık deneyimlerini görünür kılmakla sınırlı değildir. Çalışma, strateji kavramıyla açıkladığı sağlamlılığı gündelik hayatın rutinlerine nüfuz etmiş normatif bir düzen olarak ele almakta ve engelli bireylerin bu düzenle kurdukları reaktif ve proaktif müzakere biçimlerini taktik kavramı üzerinden gündelik direnişler olarak analiz etmektedir. Bu doğrultuda tez, beden, mekân ve anlam üretimi ekseninde engelliliğin kendi özneleri tarafından nasıl deneyimlendiğine ve anlamlandırıldığına odaklanırken, beden sosyolojisi, gündelik hayat sosyolojisi ve engellilik çalışmalarını iletişim bilimleri perspektifiyle buluşturan kuramsal ve analitik sorulara yanıt aramaktadır. Bu perspektif araştırmada yalnız dijital mekânların dahilinde değil, anlam üretimlerinin ve dolaşımlarının iletişim süreçleri olarak ele alınması ile de belirginleşmektedir.

Bu noktada devam etmeden öncelikle Türkiye’de hem sosyal bilimler literatüründe hem de engelli hareketlerindeki sakat ile engelli kavramlarına, bu konudaki anlaşmazlıklara, bu kavramların bu çalışma dahilindeki kullanımlarına değinmekte fayda vardır. Türkiye’de engellilik alanında hem akademik literatürde hem de sivil hareket içerisinde “engelli” ve “sakat” kavramlarının kullanımı uzun süredir tartışmalıdır. Bu tartışma yalnızca terminolojik bir farklılığa değil, engelliliğin nasıl kavramsallaştırıldığına, sorunun nerede konumlandırıldığına ve politik öznenin nasıl kurulduğuna dair ayrışmalara işaret etmektedir. Bir yaklaşım, engelliliği hem bedensel farklılıkları hem de toplumsal, mekânsal ve kurumsal bariyerleri kapsayan bir deneyim olarak ele almakta ve “engelli” kavramını bu

bütünlüklü bağlam içerisinde kullanılmaktadır. Bu perspektifte birey, bedeni ve toplumsal yapı arasındaki etkileşim içinde engellenmektedir. Buna karşılık, daha politik konumlanan bir başka yaklaşım ise “engelli” kavramının, yapısal engelleri örtük biçimde bireyin sorumluluğuna yüklediğini, sorunu toplumsal olandan çekip bedene geri çağırdığını ileri sürmekte ve bu noktada “sakat” kavramını politik olarak sahiplenmektedir¹. Bu yaklaşımda sakatlık, özünde olumsuz bir durum olarak değil, bedensel çeşitliliğin bir parçası ve politik bir kimlik olarak yeniden anlamlandırılmakta; toplumsal olan ise “sakatlayan” yapılar üzerinden tarif edilmektedir. Bedensel duruma atıf yapılırken “yeti yitimi” ya da “yeti farkı” gibi ifadeler tercih edilmekte, sakatlık kavramı ise toplumsal ve politik bir olgu olarak kullanılmaktadır. Bu tez çalışması, söz konusu tartışmanın farkında olarak ve bu ayrışmanın Türkiye bağlamındaki karşılıklarını gözeterek kavramsal bir tercih² yapmaktadır. Araştırmacı olarak sakat kavramının politik imkânlarını ve güçlendirici yönünü kabul etmekle birlikte, bu çalışmada kurumsal, akademik ve etik gerekçeler nedeniyle genel olarak “engelli” kavramı kullanılmaktadır. Ancak

¹ Bakhtin’in (2001, s. 46-49) üniter dil ve heteroglossia kavramsallaştırması, engellilik alanında kavramların dolaşımını düşünmek için önemli bir teorik zemin sunmaktadır. Bakhtin’e göre üniter dil, toplumsal ve ideolojik merkezileştirme süreçleriyle birlikte işleyen, “doğru dil” iddiası taşıyan ve heteroglossia’yı sınırlandıran bir güç olarak işler. Türkiye’de engellilik alanında kurumsal, hukuki ve akademik düzeyde yaygın biçimde kullanılan “engelli” kavramı da bu bağlamda üniter dilin bir parçası olarak okunabilir. Buna karşılık, aktivist ve eleştirel çevrelerde “sakat” kavramının bilinçli biçimde sahiplenilmesi, Bakhtin’in tanımladığı anlamıyla resmi dile muhalif, ideolojik olarak yüklü ve heteroglot bir dil pratiği olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında, kavramlar yalnızca betimleyici değil, farklı toplumsal konumlanışları, iktidar ilişkilerini ve politik mücadeleleri taşıyan ideolojik araçlar olarak işlev görmektedir.

² Bu çalışmanın kavramsal tercihleri, araştırma sürecinde yalnızca teorik değil, aynı zamanda kurumsal ve idari engellerle de karşılaşmıştır. Araştırmacı, etik izin sürecinde ilk olarak Sosyal Bilimler Etik Kurulu’na başvurmuş, ancak başvuru Sağlık Bilimleri Etik Kurulu’na yönlendirilmiştir. Sağlık Bilimleri Etik Kurulu tarafından ise başvuru tekrar Sosyal Bilimler Etik Kurulu’na iletilmiş, bu iki kurul arasında süregelen yönlendirmeler sonucunda başvuru süreci uzamıştır. Nihayetinde Sağlık Bilimleri Etik Kurulu’na yapılan başvuru, ilk değerlendirmede gerekçe belirtilmeksizin reddedilmiştir. Süreç içerisinde tesadüfi bir şekilde edinilen bilgiye göre, o dönemde tez öneri başlığında “sakat” kavramının kullanılması, üniversitenin kurumsal misyon ve vizyonuyla uyumsuz olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle araştırmacı, tez öneri başlığında yer alan kavramı “engelli” olarak değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu müdahale, araştırmanın etik izin sürecini yaklaşık bir yıl uzatmış ve çalışmanın ilerleyişini doğrudan etkilemiştir. Sonuç olarak, bu araştırma sosyal bilimler alanında konumlanmasına rağmen etik izin, Sağlık Bilimleri Etik Kurulu üzerinden alınabilmiştir. Bu deneyim, sağlamsı kurumsal yapıların yalnızca engelli bireyleri değil, engellilik alanında çalışan “sağlam” araştırmacıları da nasıl dolaylı biçimde engelleyebildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

bu kullanım, engelliliği bireysel bir eksiklik ya da yalnızca bedensel bir durum olarak tanımlamamakta; aksine, sağlamcı toplumsal düzenin ürettiği engelleme süreçlerine işaret etmektedir. Buna karşılık, beden kendisine, deneyimine ya da farklılığına vurgu yapılmak istendiği durumlarda “sakatlık” kavramı bilinçli biçimde devreye sokulmaktadır. Böylece bu çalışma, bir yandan Türkiye’de yerleşik akademik dilin olanakları içinde kalırken, diğer yandan sakatlık ve engellilik arasındaki politik ve kavramsal ayrımı görünür kılmayı ve bu ayrımı analitik bir araç olarak kullanmayı amaçlamaktadır.

Engellilik beden üzerinden kültürel olarak üretilmiş bir anlatı olarak ırk ve toplumsal cinsiyet meseleleriyle benzerlikler göstermektedir. Bu anlatı toplumsal hayat ve mimari çevrede kaynak, statü ve gücün adaletsiz dağıtımını meşrulaştırırken (Garland-Thomson, 2011, s. 525) en basit tabirle engelli bireylere yönelik tahakkümcü ve ayrımcı ideolojiyi açıklayan sağlamcılığa da kaynaklık etmektedir. Araştırmalar göstermektedir ki neredeyse toplumların hepsinde bu ideoloji çerçevesinde engelli bireyler “acınan, dışlanan, işe yaramaz/yetersiz ve mücadeleci” gibi olumsuz kültürel anlatılarla tanımlanmaktadır (Burcu, 2011, s. 51-52). Konusu nedeniyle bu çalışmaya içkin olan sağlamcılık kavramı, engelliliği bireyin “kişisel eksikliği” gibi kuran, “normal” beden fikrinin toplumsal olarak üretilme biçimini merkeze alan, bedensel farklılıkları ortalama, standart ve uygunluk ölçütleri üzerinden hiyerarşik biçimde sınıflandıran normatif bir düzeni ifade etmektedir. Davis’in (1995) vurguladığı gibi çağdaş yaşamın neredeyse tüm alanları, neyin “normal” olduğuna dair ölçme, kıyaslama ve ortalama alma pratikleriyle örülüdür, bu nedenle sakat bedeni anlamak için yalnızca “engellilik” kategorisine değil, “normalliğin” nasıl inşa edildiğine kadar geri dönmek gerekmektedir. Bu inşaya yönelik eleştirel bakış, “problemi” engelli bireyin kendisinde değil, normalliğin kuruluşunda ve bu kuruluşun sakat bedeni sapma olarak üretme biçiminde konumlandırmaktadır. Dolayısıyla sağlamcılık da burada, tarihsel ve kültürel olarak kurulmuş “normal beden” ideali aracılığıyla, hangi bedenlerin kamusal mekânlarda, kurumlarda ve ilişkilerde meşru kabul edileceğini belirleyen, engelli özneleri ise bu normun

dışına iten bir tahakküm mantığı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu düşünüş biçimi ortalama olanı paradoksal olarak içtenlikle arzu edilen hâline getirmektedir (1995, s. 23-27) Engelliliğin hem kültürel bir kavram hem de kimlik kategorisi olarak işleyişini anlamanın insanın ne olduğuna, birbirimizle ilişkilerimize ve beden deneyimi kavrayışımıza dair anlayışımızı genişleteceğini söyleyerek konunun önemine vurgu yapan Garland-Thomson (2011) aynı zamanda en insani deneyim olarak adlandırdığı engelliliğin her aileye ve yeterince uzun yaşayan herkese dokunduğunu ifade etmektedir (s. 525). Bu ise arzulanan “normal” bedenin aslında imkânsız bir ideal olduğunu göstermektedir. Engelliliğin insanlık deneyiminde aldığı bu geniş rol onu doğal olarak sosyal bilimlerin bir konusu da yapmaktadır.

Engelliliğin herkese uğrayan bir deneyim olması onun diğer kimliklerle sürekli olarak doğal bir kesişimde olmasını gerektirmektedir. Davis’e (2011, s. 504) göre en son ortaya çıkan kimlik grubu olarak kimlik konusunda değişen düşüncelere en az direniş gösteren engellilik, diğer kimlikleri de birbirine bağlamakta, zaman ve mekân içerisinde hem sürekli olarak inşa edilmekte hem de deneyimlenmektedir. Bu nedenle engelliliğin gündelik hayat içerisindeki varoluşunu diğer kimliklerle kesiştiği/örtüştüğü noktalar ile beraber ele almak engellilik çalışmalarında önemsenmektedir. Engelliliği kesişimleriyle beraber düşünmek hem engelliliği hem de kesiştiği diğer deneyimleri daha geniş tartışma zeminlerine taşımaktadır. Örneğin yine Garland- Thomson’un (2011) aktardığı üzere engellilik kadın kategorisini büken bir kimlik olarak feminizmle iç içe geçmiş; üreme, bedensel farklar ve baskılar ile kimliğin inşası gibi birçok mesele bu toplumsal grupların ortak tartışmaları olmuştur (s. 521).

Tüm müdahalelerle beraber bedenin tarihte ve kültürde politik olarak konumlandırılması engelli kimliğini diğer kimliklerle kesiştiren/örtüştüren noktalardan bir diğeridir. İnsan bedeni tarih boyunca kutsal veya aksine ruh karşısında değersiz bir varlık olarak görülmüş, dinsel ve kültürel saiklerle

baskılanmış ve şekillendirilmiş, Aydınlanmacı düşüncede aklın karşısında önemsizleştirilmiştir. Bedenin başlı başına sosyolojide konu edinilmesi ise tam anlamıyla ancak 1980'li yıllardan itibaren gerçekleşmiştir. Kartezyen düşünce biçimine getirilen eleştiriler ile post yapısalcılığın aydınlanma düşüncesindeki ben-öteki ikiliğiyle lineer tarih anlayışına karşı çıkışı bu süreçte etkili olmuştur (Işık, 1998, s. 13-14). Bu dönemden sonra bedenin toplumun her alanında işleyen iktidar ilişkileri içerisinde, tahakkümler altında tutulan politik bir varlık olduğuna dair tartışmalar hız kazanmıştır. Ataerkil, cis-heteronormatif toplumsal tahakkümler içinde politik olan kadın ve queer bedenler gibi sağlamlıkta da sakat bedenler anormal damgalamasıyla politik bir kimlik kazanmaktadır. Toplumlar da sakat bedenin anormal konumlandırılması o kadar yerleşiktir ki McRuer (2011) sağlam bedenli kimliğinin heteroseksüel kimlikten bile daha fazla normalleştiğini, heteroseksüelliği norm kabul edenler arasında bile heteroseksüelliğin kültürel olarak üretildiği ve değiştiği kabul edilebilirken sağlam bedenli kimliği için aynı şeyin söylenemeyeceğini ifade etmektedir (s. 552-553). Sağlam kimliğinin bu denli norm haline gelmesi ve böylece sağlamlı ideolojinin örüntülerinin görünmezleşmesi engelli kimliğinin toplumsalın her alanında nasıl politik olarak deneyimlendiğini göstermektedir.

Bedenin sosyal ontolojinin bir konusu olduğunu, gündelik hayat içerisinde tıp, ahlak, ticari söylemler yoluyla üretildiğini söyleyen Turner bu sebeplerle beden sosyolojisinin gerekliliğinin de gündelik hayat içerisinde aranması gerektiğini söylemektedir (Işık, 1998, s. 143). Bu bağlamda sakat bedenlerin/engelli öznelerin toplumsaldaki durumlarını gündelik hayat sosyolojisi kapsamında irdelemek doğru olacaktır.

Fonksiyonel ve estetik görmediği bedenlerin doğası gereği kötü, iyileştirilmesi veya yok edilmesi gereken bir şey olduğuna dair tutum edinen sağlamlığa karşı engelli kimliğinin özneleri tarafından gündelik hayatta idare edilişi pek tabii normal ve anormal beden dikotomisi içinde sağlamlıklıkla kimi zaman çatışan, kimi zaman

uyum gösteren metotlar içermektedir. Bireyleri her yönden kuşatan gündelik hayatın (Lefebvre, 2015, s. 49) zamana ve mekâna bağlı rutinlerinin içine sızmış olan eylemleri gözlemek engellilik özelinde bu konuya dair bir anlayış geliştirmeye olanak sağlamaktadır.

Bu çalışma da kuramsal yönelimini bir gündelik hayat sosyoloğu olan Certeau'nün (2008) strateji ve taktik kavramları ekseninde kurarak engelli bireylerin gündelik direniş pratiklerini aramaktadır. Engelli bireylerin gündelik hayatın rutinlerinde engelliliği anlamlandırırken sağlamlılığın çeşitli görünüşleriyle nasıl başa çıktıklarını, potansiyel olumsuz deneyimlerden nasıl kaçındıklarını, içinde yaşanılacak makul bir dünyayı peyderpey nasıl inşa ettiklerini gündelik direniş kavramıyla açıklayabilmek bu araştırmanın temel hedefidir. Strateji Certeau'nün (2008) kavramsallaştırmasında tahakküm kuran yapıların mekânsal ilişkileri ile açıklanmaktadır. Bu kavramsallaştırma içinde taktikse zayıfların silahı ve gündelik direnişin enstrümanı olarak zamanla ilişkilenebilir. Taktik tahakkümün gözlerinden uzak olduğu zamanlarda stratejinin mekânlarına sızmaktadır. Certeau (2008) gündelik hayattaki böyle anlarda bireylerin icra ettikleri eylemlerle disiplin mekanizmalarıyla oynadıklarını ve kurnazlıklarla anti-disiplini inşa ettiklerini ifade etmektedir (s. 48). Engelli bireyler de gündelik hayatın stratejik sağlamlı mekânlarına sızarak icra ettikleri taktiklerle sağlamlılığın altını oymakta, toplumda radikal bir dönüşüm hedefi olmasa dahi anları kurtarabildiği makul bir dünyayı oluşturacak, Scott'un (2018) gündelik direniş diye adlandırdığı mikro mücadeleler sergilemektedirler.

Strateji olarak sağlamlılığın mekânlarından bahsederken, sağlamlılığın toplumsalın her alanında var olduğu göz önünde tutulduğunda odağı yalnızca fiziksel uzama yönelmek ise eksik bir bakış sunacaktır. Dijitalleşme ve yeni medyanın dönüştürücü gücü hem zaman hem de mekân açısından günlük deneyimlerimizin, hayal gücümüzün, bilinen ve bilinmeyen diğerleriyle etkileşimlerimizin ön koşullarını önemli ölçüde değiştirmektedir (Li, 2022). Yeni

kamusal alan gibi tanımlamalarla iletişim bilimleri alanında potansiyelleri kimi zaman tekno-ütopyacı³ denilebilecek şekilde abartılan sosyal medya platformları da birer dijital mekân olarak sağlamlılığın bir başka stratejik enstrümanını oluşturmaktadır. Fiziksel uzamda toplumsala katılımı engellenmiş, izole edilmiş engelli bireylerin kısıtlılıkları burada belli ölçülerde olsa da ortadan kalkabilmektedir. Bu noktada engelli bireylerin sağlamlılığın dijital mekânlarında icra ettikleri taktiklerin fiziksel mekânlardaki “gerçek dünya” ile nasıl ilişkisellikler kurduklarını ele almak bu çalışma için daha geniş kapsamlı bir bakış imkânı sunacaktır.

Mevcut engellilik literatüründe, engelli bireylerin gündelik hayatta sağlamlılıkla nasıl baş ettiklerine dair çok sayıda örnek ve betimleyici çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların önemli bir kısmı ya tekil vakalara ve belirli mekânlara odaklanmakta ya da gündelik direnişi ağırlıklı olarak kuramsal düzeyde tartışmaktadır. Gündelik hayatta ortaya çıkan bu pratikleri bir araya getiren, reaktif ve proaktif boyutlarıyla birlikte ele alan ve bunlar arasında analitik ilişkiler kuran sistematik tipolojik çalışmalar ise sınırlıdır. Bu tez, söz konusu boşluktan hareketle engelli bireylerin gündelik hayatta sağlamlılıkla kurdukları ilişkiyi, yalnızca anlık tepkiler ya da münferit örnekler üzerinden değil, deneyimle öğrenilen, süreklilik taşıyan ve bağlamsal olarak şekillenen bir taktik repertuarı olarak kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda çalışmada geliştirilen tipoloji, tekil deneyimleri betimlemenin ötesine geçerek, benzer özellikler gösteren pratiklerin ardındaki ortak eylem mantıklarını analitik kategoriler altında bir araya getiren bir çerçeve sunmaktadır. Engelli bireylerin gündelik hayatta sağlamlılıkla karşılaşma, müzakere etme ve onu dönüştürme biçimleri, bu çalışmada on bir başlık altında toplanan reaktif ve proaktif taktikler aracılığıyla ele alınmaktadır. Böylece gündelik direniş, yalnızca baskıya verilen tepkisel yanıtlar olarak değil, zamansal sürekliliği olan, öğrenilen

---

³ Terronova (2015)

ve bağlama göre yeniden düzenlenen bir pratikler bütünü olarak ampirik veriler üzerinden tartışılmaktadır.

Bu yaklaşım, mevcut literatürdeki bazı çalışmalarla benzer kavramsal hatlara sahip olmakla birlikte, kapsam ve yöntem açısından onlardan ayrılmaktadır. Örneğin Demir'in (2020) Wheelchair Dancing çalışması, belirli bir mekâna ve tekil bir pratiğe odaklanan sınırlı bir vaka analizi sunarken, bu tez engelli bireylerin gündelik hayatın farklı bağlamlarında sağlamlıkla kurdukları çok yönlü ilişkileri spesifik mekân ya da etkinliklerle sınırlandırmadan ele almaktadır. Horowitz'in (2020) *Resistance Reimagined* başlıklı çalışması engellilik ve direniş ilişkisini söylemsel düzeyde ele alan kuramsal bir müdahale niteliğindedir. Benzer şekilde Vinthagen ve Johansson'un (2013) gündelik direniş kavramını kuramsal olarak tartıştıkları çalışmaları, kavramsal bir çerçeve sunmakla birlikte özgül bir toplumsal gruba dayalı ampirik bir analiz içermemektedir. Bu tez ise, engelli bireylerin anlatılarından hareketle gündelik direniş deneyimsel, ilişkisel ve zamansal boyutlarıyla ele alan özgün bir tipolojik düzenek geliştirerek literatürdeki bu boşluğu ampirik olarak doldurmayı hedeflemektedir. Bu tipolojide ortaya konan on bir taktik, literatürde hazır kategoriler olarak alınmamış; katılımcı anlatılarının karşılaştırmalı analizi sonucunda, araştırmacı tarafından analitik olarak adlandırılmış ve kavramsallaştırılmıştır.

Tam da bu nedenle, gündelik hayat sosyolojisi çatısında engellilik sosyolojisi ve iletişim bilimlerinin kesiştiği bu araştırma, yorumlayıcı fenomenolojik yöntemi izlemektedir. Yorumlayıcı fenomenolojik yöntemin insan yaşamına dair deneyimlerin anlamlarını anlamayı ve yorumlamayı amaçlamasının, aynı zamanda belli durumları deneyimlemenin nasıl bir şey olduğuna dair araştırma sorularına odaklanmasının (Bloor & Wood, 2006, s. 128) bu araştırmanın amacıyla uyduğu görülmektedir. Overgaard ve Zahavi'ye (2008, s. 20-21) göre fenomenologların teorik spekülasyona karşı direnç göstermeleri, fenomenolojinin gündelik hayatın ciddiye alınmasına dair vurgu yapması ve toplumsalın

incelenmesinde özneliği dikkate alması fenomenolojik gündelik hayat sosyolojisinin önemli özelliklerindedir. Çalışmanın metodoloji bölümünde detaylı olarak açıklandığı üzere, araştırmacının engellilikle kurduğu kuramsal ilgi dışındaki uzun süreli temasın sağladığı farkındalık zemininde kendini konumlandırması, araştırma yönteminin doğal bir süreçte yorumlayıcı fenomenoloji olarak belirlenmesinde etkili olmuştur.

Araştırma veri toplama yöntemi olarak ise yarı yapılandırılmış görüşme yöntemini kullanmakta, alana dair gözlemleri de raporlaştırarak, görüşmecilerin anlatıları arasındaki benzerlikleri ve ayrışmaları görüşmecilerin kimlik keşişimlerini de göz önünde bulundurarak vurgulamaktadır. Bu kapsamda 13 bedensel engelli bireyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veri toplama yönteminin nitel yapısı gündelik hayata derinlemesine bir bakışa, araştırmayı bütün değişkenleriyle keşfetmek için baş edilir sınırlar koymaya ve araştırmacının başındaki varsayımlardan daha ileri odak noktalarını keşfetmeye imkân tanımaktadır (Kümbetoğlu, 2008, s. 23). Bu nitel araştırmada çevreye, sürece ve algılara yönelik toplanan veriler engelli bireylerin araştırmacının konu edindiği süreçler ve olgular hakkındaki hislerini, fikirlerini, inançlarını ve tanımlarını yansıtmakta; deneyim, davranış ve faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir (s. 43).

1. BÖLÜM KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu tez, engellilik deneyimini yalnızca bedensel farklılıklar ya da yapısal engeller üzerinden açıklayan tekil yaklaşımların ötesine geçerek, bedenin toplumsal olarak kurulan anlamlarını, gündelik hayatın sıradan pratiklerini ve bu pratikler içinde gelişen direniş biçimlerini birlikte düşünmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda beden sosyolojisi, engellilik çalışmaları, gündelik hayat kuramları ile onun alt yönelimi olan gündelik direniş literatürü, birbirinden yalıtılmış kuramsal alanlar olarak değil, engellilik deneyiminin çok katmanlı doğasını kavramaya imkân veren tamamlayıcı perspektifler olarak ele alınmaktadır.

Beden sosyolojisi, bedenin biyolojik bir veri olmaktan ziyade toplumsal normlar, iktidar ilişkileri ve kültürel anlamlarla şekillendiğini ortaya koyarak, engelliliği özcül anlamlı ve bireysel bir durum olarak değil, toplumsal olarak anlamlandırılarak kavranmasına olanak tanımaktadır. Engellilik çalışmaları ise bu toplumsal anlamlandırma süreçlerini, sağlamlılık, erişilebilirlik, hak temelli yaklaşımlar ve öznel deneyimler ekseninde tartışarak, engelliliği normallik ve sapma ikiliği içinde konumlandırın baskın söylemleri sorgulamakta ve doğal olarak bedeni sıkça merceğine alarak beden sosyolojisi ile bağını kurmaktadır. Gündelik hayat kuramlarıysa, bu baskın söylemlerin ve yapısal eşitsizliklerin yalnızca makro düzeyde değil, gündelik etkileşimlerde, sıradan mekânlarda ve tekrar eden pratikler aracılığıyla nasıl üretildiğini görünür kılarken, gündelik direniş literatürü bu üretim süreçlerinin aynı zamanda çatlaklar, müzakereler ve karşı çıkışlar barındırdığını göstermektedir. Bu bağlamda gündelik hayat, engelli bireyler için yalnızca sağlamlılığın yeniden üretildiği bir alan değil, aynı zamanda bu normlarla baş etmenin, onları esnetmenin ve dönüştürmenin mümkün olduğu bir mücadele zemini.

Bu çalışma, söz konusu kuramsal alanları ortak bir potada eriterek, engelli bireylerin gündelik hayatta engelliliği anlamlandırırken sağlamlılıkla kurdukları

ilişkileri, bedensel deneyimler, mekânsal düzenlemeler, ilişkiel dinamikler ve zamansal öğrenme süreçleri üzerinden birlikte düşünmektedir. Böylece gündelik direniş indirgemeci bir şekilde yalnızca sağlamlılığa muhalefet eden pratikler olarak değil, aynı zamanda yaşanabilecek makul bir dünya arayışındaki uyum sağlama pratikleri olarak ele alınmakta ve bu pratikler deneyimle öğrenilen, bağlama göre değişen ve süreklilik taşıyan taktikler olarak kavramsallaştırılmaktadır. Araştırmanın bu kesişimsel kuramsal çerçevesi, tezin ilerleyen bölümlerinde geliştirilen tipolojinin epistemolojik ve analitik zeminini oluşturmakta, farklı literatürlerin sunduğu kavram ve tartışmaları, engellilik deneyimini gündelik hayatın içinden okumaya imkân verecek şekilde bir araya getirmektedir.

1.1 FELSEFEDEN ENGELLİLİK ÇALIŞMALARINA: BEDEN

Beden mefhumu insanlık tarihi boyunca kimi zaman ruh, kimi zaman akıl karşısında düalisttik tahayyüller ile tartışılmıştır. Antik Yunan felsefelerinden aydınlanmacılığa, oradan da sosyolojiye giden tarihsel izleğin duraklarında bedene dair düşüncüler değişimler gösterse de bedenin şu andaki gibi sosyal bilimlerin bir konusu haline gelerek öncelenmesinin görece oldukça yeni olduğu iddia edilebilmektedir. Daha önceleri kurulan karşıtlıklar üzerinden geri plana itilen ve hatta değersizleştirilen bedenin itibarı bilhassa feminist, queer ve engellilik çalışmalarının verdiği önemle bir nevi iade edilmiştir. Bu süreci idrak etmek için ilk olarak bedenin felsefedeki yerinin ne olduğunu anlamak gereklidir. Sokrates ve Platon'un görüşlerinde beden sonsuz ve saf ruhun karşısında kısıtlı ve kirlili bir varlık olarak yer alırken aynı zamanda erdemli bir hayat sürdürmenin önündeki engellerin de kaynağıdır (Ketenci & Topuz, 2014, s. 27). Ruhun kutsiyet dolu özelliklerine karşılık beden burada bir karşıtlık içerisinde görülmektedir. Öyle ki Sokrates'e göre ölüm insanın varlığının son bulması veya Homeros'ta bahsedilen Hades'e bir göç değil, tanrısal olan ruhun yabancı olduğu bir hapisane olan bedenden kurtuluşudur (Cornford, 1966, s. 77). Platon'da ise tanrının düşüncesinde yer alan gerçek varlıklar ve nesnelere nedeni olan idealar, bedenlenmeden önce ruh tarafından tanrı tasarısı olarak görülmüş, ancak bedenlenmeden sonra bu unutulmuştur (Paksüt, 1982, s. 448-452). Bu nedenle

Platon'da beden ruhun bir aracı olduğu gibi aynı zamanda bir kısıtlılık nedeni olarak gözükmekte, ilahi olanın karşısında kurulan hiyerarşide aşağı bir konuma yerleştirilmektedir.

Aristo ise bedeni ruhun bir eylemi olarak tanımlayarak Platon'un düalizmine bir eleştiri getirmektedir (Erkızan, 2003, s. 578). Onun ruhu bu şekilde maddeden çok da ayrı olmayan bir töz olarak açıklamasını belki de felsefede ruh-beden karşıtlığı hakkında bir kırılma olarak okumak mümkündür. Ancak yine de Grosz'un da (2020, s. 28) aktardığı üzere Antik Yunan felsefesi en başından itibaren kendini beden fobisi olarak tanımlanan somatofobi⁴ üzerinden kurmuştur. Bedenin ruh karşısındaki değersiz zıtlığı Hristiyan öğretilerinde de kendini göstermektedir. Ölümsüz olan ruh ile ayrılmaz olan zihnin yanında beden ölümlü, tutku ve acı duyan bir varlıktır. Bu nedenle ruh bedene yönelik zevk ve cezaların olumsuz ve olumlu sonuçlarıyla kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır (Grosz, 2015, s. 4). Sennet'e (2008) göre bedenın arzuları pagan Romalıları toplumsal düzenin bozulması tehlikesiyle korkuttuğu gibi Hristiyan Romalıları da ruhu küçülttüğü için korkutmuş (s. 77), fakat Romalı Hristiyanlar manevi ve üstün bir güç ile bedenın yüklerinden kurtulacaklarına inanırken politeizmden monoteizme giden değişimde "beden, yer ve zamanla ilgili büyük bir drama" ortaya çıkmış, paganlar "taşın hükümdarlığına"⁵ teslim olamadıkları gibi Hristiyanlar da bedenlerini Tanrıya teslim edememiştir (s. 79). Foucault'ya göre Hristiyan

---

⁴ Spelman (1982, s. 128) bu noktada somatofobi ve cinsiyetçilik arasındaki ilişkiyi araştıran birinin ırkçılığa dair araştırmalara da girmesinin sürpriz olmadığını, zira tarihsel olarak cinsiyetçiliğin ve ırkçılığın somatofobinin belirtileri olduğunu öne sürmektedir. Burada sağlamlılığın da somatofobinin bir belirtisi olduğunu görmek mümkündür. Zira sağlamlılık kurduğu dikotomi ile ideal beden karşısında sakat bedeni uzak durulması, düzeltilmesi veya yok edilmesi gereken bir korku nesnesi olarak konumlandırmaktadır. Bunun en belirgin örnekleri antik çağlardaki sakat bireylere yönelik bakıştan 2. Dünya Savaşı'ndaki öjeni hareketine kadar takip edilebildiği gibi günümüz toplumlarının baskıcı ve ayrımcı uygulamalarında da görülebilmektedir.

⁵ Romalı paganlar tanrıları direkt olarak göremeyeceklerini düşünseler de onların kılık değiştirerek halkın arasında gizlendiklerini ve etrafta varlıklarına dair görülebilir işaretler bıraktıklarına inanıyorlardı. Sennet (2008, s. 77) bu nedenle hükümdarların Batı'da Pantheon gibi dinsel anıtlar diktiklerini, insanların bunları görüp inanarak itaat etmesinin sağlandığını aktarmaktadır.

bedenleri güden iktidar Yunan ve Romalıların bilmedikleri devletin zıddı olan pastoral bir iktidardır. Devlet burada merkezileştiren bir iktidarken, pastoral iktidar bireyselleştiren bir biçimdedir (2014, s. 28).⁶

Aydınlanma Çağı'na gelindiğinde ise ruh ve beden düalizmi özellikle Descartes'ın düşüncelerinde belirgin olarak görülmektedir. Descartes ruh ve bedeni kendilerine ait farklı tözleri olan iki ayrı varlık olarak ele almış, maddi olmayan ve düşünen ruhun (veya aklın) maddi olan ve uzayda yer kaplayan bedeni harekete geçirdiğini iddia etmiştir. Ancak burada ruh (akıl) ve beden birleşmemekte, yalnızca birbirleriyle etkileşime geçen bir unsur olarak görülmekte, ayrıca ruha beden üzerinde bir iktidar atfedilmektedir (Gökalp, 2004, s. 23-25). Grosz'a (2015) göre Descartes'ın bu görüşleri yüzyıllar boyunca çözülmeye uğraşılan bir düalizm kurmuş, aklın bu gayri maddi konumlandırılması onun diğer akıllarla olan dolaysız bağlantısını da kesmiştir (s. 5).

Kartezyen bakışı benimseyen ve akıl merkezci Aydınlanma düşüncesinde de beden karşıtlıklar içerisinde ötekileştirilmiştir. Aydınlanma düşünürü Kant'ta bunu görmek mümkündür, ona göre beden ölümlü olması nedeniyle benliğin altını devamlı olarak oyararak onu tehdit etmektedir (Benbow, 2003, s. 57). Bu nedenle Kant bedenle aklın arasında temelli bir ayrıma gidilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Smith P. , 2007, s. 28). Bu ayrımın kökleri Aydınlanma'nın kaynaklarından olarak görülen Newtoncu epistemolojinin doğanın ölçülebilirliğinin bireyi iktidarın bir öznesi haline getirmesi fikrinde izlenebilmektedir (Bağlı, 2002, s. 34).

Bedenin ruh ve akıl karşıtlığından çıkıp sosyolojinin bir konusu haline gelmesi ise fenomenoloji ve postyapısalcılığın etkileri ile olmuştur (Timurtürkan, 2008, s. 1).

---

⁶ Ancak Foucault'ya göre pastoral iktidar daha sonra zıddı olan devletle birleşmiştir (2014, s. 28).

Merlau-Ponty'nin (2016) "deneyimimizi olduğu haliyle tanımlama girişimi" (s. 9) olarak tanımladığı fenomenolojisinde bedenler sadece uzamdaki birer uzantı değil, çevre, sosyokültürel habitus ve devamlı niyetliliğin bir etkileşimidir (Turner, 2002, s. 222). Merlau-Ponty'nin yanı sıra Husserl ve Sartre gibi fenomenoloji düşünürlerinin bedenini dünyadaki varoluşumuzun en temel sebebi olduğuna dair önermeleri onun daha önce felsefedeki indirgenen konumunu geride bıraktırmış, daha önceleri karşısında gösterilen zihni dahi bedenini içerisinde maddileřtirmiřtir⁷ (Esenyel, 2016, s. 263). Fenomenolojinin beden hakkındaki bu yaklaşımları Gabriel Marcel'in bedeni ontolojik sorunun ortasına yerleştirmesinde de açık bir şekilde görölmektedir. Marcel bedenini bir araç zihnin karşısındaki ayrıık konumuna karşı çıkararak var olmanın bedenleşmeyle doğrudan ilişkili olduğunu öne sürmüş, zihin ve bedeni bütünleşik bir deneyim olarak görmüştür (Turner, 2019, s. 50).

Berthelot'nun (1986, s. 155) sosyolojik söylem ve beden isimli çalışmasında verilen 1945 yılından 1980'li yıllara kadar sosyoloji alanında bedenle ilgili 500'ün üstünde çalışmanın yapıldığı bilgisini aktaran Işık'a (1998) göre yine de bedeni öteki olarak kuran kartezyen Batı düşünçesi nedeniyle postyapısalcılığa kadar felsefede, iletişimde ve sosyolojide beden ve cisimleşmiş özne sorununa değinilmemiş, beden dışarda bırakılmıştır. Bu düşünceye yönelik eleştirilerin artması, Foucault, Deleuze, Derrida, Lyotard ve Baudrillard gibi postyapısalcı düşünürlerin lineer tarih anlayışı ile aynı-öteki ayrımını reddederek bedensel analizlere girişmesi ile ancak beden sosyolojide kendine ayrı bir yer edinmiş ve ona dair ilgi artmıştır (s. 13-14).

İktidar ilişkilerini beden üzerinden çözümleyen Foucault'da (1992) ruh ve beden ilişkisine dair eski felsefi görüşler ters yüz edilmiş gibi görölmektedir, ona göre

---

⁷ Feminist düşünür Grosz da (2020) özneliliği düalistik değil beden ve zihin bütünlüğü üzerinden kavramanın cinsiyet ayrıımları, cinsellik ve bedensellik hakkında düşünmek için yeni yollar ortaya çıkarabileceğini söylemektedir (s. 9).

asıl ruh bedenın bir hapıshanesıdır; “Bir ‘ruh’ onda ikâmet etmekte ve onu, kendi de bizatihi iktidarın beden üzerinde uyguladığı egemenlik içinde bir parça olan varoluşa taşımaktadır. Bir siyasal anatomının sonucu ve aleti olan ruh; bedenın hapıshanesi olan ruh” (s. 36). Yani Foucault’ya göre iktidar, bireyin iç dünyasını, ahlakını ve düşüncelerini denetim altına alarak bedeni etkili bir şekilde hapsetmekte, bedenın içine yerleşerek onu kendi kendinin gardıyanı kılmaktadır. Böylece “terbiye edilerek uysallaştırılabilen bedenler” ekonomide yüksek verimlilik, siyasetteyse yüksek itaat araçları olarak tasarlanırken, buna uygun olmayan bedenler yaftalanarak onun üzerindeki bilimsel ve yasal müdahaleler meşrulaştırılmakta, bir yerde “normallik değeriendirilmesi” işleilmektedir (s. 24-25).

Baudrillard da (2013) benzer bir şekilde “en güzel tüketim nesnesi” olarak çağırıldığı bedenın postmodern zamanda nasıl ruh ile yer değıştirdiğini şöyle açıklamaktadır;

Tüketilen şeyler arasında diğer nesnelere daha güzel, daha kıymetli, daha eşsiz -tüm diğer nesnelere özetlemesine rağmen otomobilden bile daha fazla yan anlamla yüklü- bir nesne vardır: Bu nesne BEDEN’dir. Bin yıllık bir püritanizm çağından sonra fiziksel ve cinsel özgürleşme biçimi altında bedenın “yeniden keşfi” ve reklamda, modada, kitle kültüründeki (özellikle de dişil bedenın, ki bunun neden böyle olduğunu açıklamak gerekecek) mutlak varlığı - bedenın etrafını kuşatan sağlık, perhiz, tedavi kültürü, gençlik, zariflik, erillik/dişillik saplantısı, bedenle ilgili bakımlar, rejimler, fedakârca uygulamalar, bedeni kuşatan Arzu söylieni -, bunların hepsi bedenın günümüzde kurtuluş nesnesine dönüştüğünün tanığıdır. Beden bu ahlaki ve ideolojik işlevde tam anlamıyla ruhun yerini almıştır (s. 149-150).

Turner (2019, s. 39-40) toplumla akıl hakkında beden ile arzunun mekânsal düzenlemesinin tarihsel çözümlemesini içerdiğini söylediği beden sosyolojisini şöyle tanımlamaktadır;

(...) beden sosyolojisi bir sosyal düzen problemi çalışmasıdır ve dört konu etrafında tanzim edilebilir. Bunlar, zaman ve mekânda nüfusların çoğalması ve düzenlenmesi ile benliğin bir aracı olarak bedenin kısıtlanması ve temsildir. Bu dört konu başka bir dizi dikotomilerle, özellikle özel/kamu, dişi/erkek dikotomilerle açıkça belirttiğim Batı toplumundaki arzular ve akıl arasındaki bir karşıtlığın varlığını öngörür. Sonuç olarak beden sosyolojisi, bazı kültürel kutuplaşmaların seks, aile ve patriyarki kurumlarına karşın nasıl politik olarak dayatıldığının bir analizidir. Bu kurumsallaşmanın kendisi, toplumun belli başlı bazı dönüşümlerine (örneğin, feodalizmden kapitalizme) tabidir ve dört boyutun belirginliği (çoğalma, düzenleme, kısıtlama ve temsil) tarihsel olarak şartlandırılmıştır. (s. 42)

Turner'ın bahsettiği bu dikotomilere engellilik ve sağlamlığı ekleyerek, sağlamcı politikaların dayatılmasının da bir kültürel kutuplaşma yarattığını söyleyerek sakat bedenin kısıtlanması ve temsili üzerinden sosyal düzeni tahayyül etmek beden sosyolojisi içerisinde engelliliği anlamak için yol gösterici olabilecektir.

Feminist yaklaşımlarda da beden toplumsal, politik, ideolojik ve cinsiyetli bir varlık olarak önemli bir yer tutmaktadır (Işık, 1998, s. 63). Sosyal inşacı feministler kadınlığın güçlü sosyal ve tarihsel düşüncelerle “değersiz” bir toplumsal kategori olarak üretildiğini ifade etmektedirler. Frost (2001) öznel olarak deneyimlenen bir kimlik ve dışsal olarak tanımlanan bu kategorinin çeşitli sözel ve görsel söylemlerle konumlandırıldığını söylemektedir. Kadınlık bedenle birlikte tanımlanırken, normal özne olan erkek karşısında “sapkın” (deviant) bir öteki

olarak kadının değeri güncel ataerkil kapitalist güzellik normlarına yakınlığı ölçüsünde belirlenmektedir (Frost, 2001, s. 30-32). Kıyafet, makyaj ve spor ile bedenler kültür içerisinde ona uygun ve aykırı olarak işaretlenmektedir⁸ (Grosz, 2020, s. 206) Kadınların bu yollarla nasıl bedenlerinin kuşatıldığı ve baskı altına alındığı feminist yaklaşımlarca sorgulanmıştır. Sosyolojide ve feminizmde bedensel dönüş (corporeal turn) bedene olan ilgiyi yoğunlaştırmıştır. Witz (2000) feminist sosyologların cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımını aşip toplumsal cinsiyeti somutlaştırırken bu dönüşü dikkatli ve eleştirel bir şekilde tartışması gerektiğini söylemekte, sosyolojinin bedensizlik atfedilen mirasında kadın bedeninin dışlandığını iddia etmektedir. (s. 2). Grosz da (2020) kadın düşmanlığının kadın bedenini aşağılanması ve değersizleştirilmesi ile mantık düzlemine oturtulduğu analizini yaparak bedensel bir feminizmin gerekliliğini açıklamaktadır (s. 41).

Engellilik çalışmalarında da “bedenin geri dönüşü” tıbbi modeli reddederek kartezyen bir düşünceyle engellilik (disability) ve sakatlık (impairment) ayrımı yaparak uzun yıllar alanı düşünsel olarak domine eden sosyal modelin 1990’lı yılların ortalarından itibaren engelli feministler tarafından eleştirilmesiyle gerçekleşmiştir (Hughes, 2002). Sosyal model sakatlığı olmayan çoğunluğun sakat bireyleri baskıladığını, toplumsal hayata tam katılımlarının yaratılan sosyal bariyerlerle engellendiğini, engelliliğin bunun bir sonucu olduğunu önererek engelliliğin bedenle olan bağlantısını kesmektedir. Ancak Thomas (2002) beyaz baston, tekerlekli sandalye vb. gibi erişilebilirlik araçlarının “normal” olmayan bedenlere sahip “engelli” bireyleri toplum içinde tanımladığını, kültürün bu bedenler hakkında iğrenme ile acıma arasında giden tepkileri olduğunu, bu nedenle de engelliliğin doğrudan arzu edilmeyen şekilde fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak farklı gerçek bedenlerle ilgisi olduğunu söylemektedir (s. 64-65). Engelli feminist araştırmacı Morris de (1991) sosyal modeldeki fiziksel fark ve

---

⁸ Ancak bu bedene yazma işi Grosz’un (2020) aktardığı üzere dayatılan değil, genellikle kişinin aradığı ve gönüllü olarak kabul ettiği bir şey olarak Foucault’nun “kendini-üretme tekniği” ile ifade edilebilmektedir (s. 208).

kısıtların tamamen sosyal olarak yaratıldığına dair ısrarın bireylerin kendi bedenlerinin deneyimini inkâr etme eğiliminde olduğunu söyleyerek kendi eleştirisini getirmektedir. Morris (1991) çevresel engellerin ve tutumların engellilik deneyiminin önemli bir parçası olduğunu ve bunların gerçekten de sakat insanları engelli haline getirdiğini kabul etse de, her şeyin bundan ibaret görülemeyeceğini, fiziksel veya zihinsel kısıtlamalara, hastalığa, ölüm korkusuna dair kişisel deneyimlerin inkâr edilemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre feminist bakış hem erkek hem de kadın engellilerin deneyimlerini seslendirerek bu durumu düzeltmeye yardımcı olabilecektir (1991, s. 11-12).

Engelliliğe tümden sosyal inşacı bir bakışla yaklaşmayı eleştiren diğer bir engelli feminist düşünür olan Wendell de (1996) benzer şekilde bedenün kültürel bir resim olmadığını fakat yine de onun oldukça yorumlanmış, tıbbi da içeren kültürel temsillerden fazlasıyla etkilenmiş bir deneyim olduğunu kabul etmektedir. Wendell (1996) “sırf insan bedenlerinin ve onların çeşitli koşullarının hem değişken hem de son derece yorumlanmış olduğunu kabul ettiğimiz için insanların engelliliklerinin gündelik, pratik, deneyimlenmiş sınırlamalarını silmenin ya da görmezden gelmenin acımasızca ve insanların yaşamlarını çarpıtmak olacağını” düşünmektedir (s. 44).

Thomas (2002, s. 76) bu noktada biyolojik ve kültürel indirgemeciliğin ikisinden de kaçınılması, bedenün aynı anda hem biyo-sosyal hem de kültürel bir varlık olarak kuramsallaştırılması gerektiğini önermektedir. Zira Shildrick’in de (2005, s. 768) dediği gibi engellilik biyo-tıbbi veya sosyal inşa olsun, pozitivist ve ikili modeller tarafından tek başına çözümlenemeyecek kadar karmaşık ve kendi içinde belirsiz bir tanımdır. Fakat bedenün engellilik çalışmaları alanına geri dönüşünün tıbbi modelin tekrardan canlandırılması anlamına gelmediğini vurgulamak gerektiği gibi, bununla birlikte engellilik çalışmaları alanı ile beden sosyolojisi arasında bir iletişim imkânı yaratıldığı eklenmelidir (Hughes, 2009, s. 400) Bu iletişim hakkında Thomas (2002) sosyoloji ve feminizmin engellilik

çalışmaları alanındaki sakat beden tartışmalarına katkısının hâkim sosyal inşacı görüşler nedeniyle pek fazla olamayacağını, özcü/inşacı çatışmasında önde olan inşacıların beden gerçekliğini reddettiğini söylese de gerçek bedenlerin geri dönüşü için işaretler olduğu yorumunu da yapmaktadır (s. 75).

Bedenin engellilik çalışmaları alanına dönüşü mutlak sağlık mevzusunu da tartışmaya açmaktadır. Garland-Thomson'a (1997, s. 46) göre "sakat beden, mutlak sağlık fantezisinin temelinde yatan özerklik, özyönetim ve kendi kaderini tayin etme yanılımasını ifşa etmektedir". Mutlak sağlık ile ideal bedene dair algıların yerleşik olduğu toplumlarda sakat bedenler ötekileştirilmektedir. Kültürel normlarca belirlenmiş olan güçlü yönleriyle özdeşleşmeye çalışan bireyler zayıflık olarak görülen yönlerinden kaçınmakta hatta bu yönlerinden korku ve nefret duyabilmektedirler (Wendell, 2006, s. 248). Modernitenin her ikiliğinde olduğu gibi normal sağlam beden ve patolojik engelli ikiliğinde de Hughes'un (2009) dediği gibi bir eşitlik bulunmamaktadır, ontolojik olarak ilki değerli ve sorgulanamaz bir egemenlik içindeyken ikincinin değeri eksik ve anormal olarak sorgulanmaktadır (s. 406). Anormal görülen bu bedenler "sağlıklı" bedenlerin başarılı otonom görünümünün aslında ne kadar bozulmaya açık olduğuna dair rahatsız edici bir hatırlatma olarak algılanmaktadır (Shildrick, 2005, s. 757). Psikanalitik yaklaşımca sağlam bedenler kendi değersizlik imgesinden kaçınmak için ona ayna tutan "şekilsiz ikizi" olarak sakat bedeni reddetmektedir (Ancet, 2010, s. 42). Engellilik tarihini ele aldığı kitabında Fransız Teorisyen Stiker (1999) bu ikilikler üzerinden engelliliğin farklı bağlamsal türlere rağmen neden tarih ötesi bir şekilde rahatsız edici olduğunu şöyle açıklamaktadır;

Başlangıç olarak, engellilerin doldurduğu çok ilkel işlevi kabul edelim. Yetişkin için çocuk, erkek için kadın gibi (ve tam tersi), referans ve norm olarak yerleştirilmesini istediğimiz şeyin yetersizliğinin kanıtıdır. Onlar varlığımızın açık uçluluğunu, eksikliğini, istikrarsızlığını ortaya çıkaran gözyaşıdır. O nedenle, bu farklılık nedeniyle onlar da tıpkı çocuklar ve kadınlar gibi kefarete kurbanı, günah keçisi olarak kabul edilebilirler. Ancak insan toplumunun sağlık, dinçlik, güç, zekâ ve akli haklar ve taklit edilecek modeller olarak ortaya koymasını engellerler. Kesinliğin ve tek bir modelle

özdeşleşmenin çılgınlığını önleyen, sosyal grubun tarafındaki dikenlerdir. Hiç şüphe yok: Down sendromlu çocuk, kolları olmayan kadın, tekerlekli sandalyedeki işçi, uyumun aptallığını gözler önüne sererler (s. 10).

Toplumlarda sakat beden anormal konumlandırılması o kadar yerleşiktir ki McRuer (2011) sağlam bedenli kimliğinin heteroseksüel kimlikten bile daha fazla normalleştiğini, heteroseksüelliği norm kabul edenler arasında bile heteroseksüelliğin kültürel olarak üretildiği ve değiştiği kabul edilebilirken sağlam bedenli kimliği için aynı şeyin söylenemeyeceğini ifade etmektedir (s. 552-553). Sağlam kimliğinin bu denli norm haline gelmesi ve böylece sağlamcı ideolojinin örüntülerinin görünmezleşmesi engelli kimliğinin toplumsalın her alanında nasıl politik olarak deneyimlendiğini göstermektedir. Bedensel düzendeki bir sapmanın aynı ahlaki düzende olduğu gibi toplumsal düzende de bir sapma olarak görüldüğünü söyleyen Stiker (1999, s. 40) “farklılaşan beden sosyalleşir” diyerek konuyu özel, tıbbi veya psikolojik alanlardan ayırmaktadır. Tam da bedenin bu şekilde farklılaşarak sosyalleşmesi nedeniyle engellilik çalışmaları ile beden sosyolojisi alanlarının diyalojik bir ilişki içinde ele alınması gerekmektedir. Postmodernizm ve inşacı yaklaşım ile bedenin kültür sahasına sıkıştırıldığını, bedenle ilgili deneyimlerin göz ardı edildiğini veya tümden reddedildiğini söyleyen Turner (2019, s. 229) sosyologların özellikle engellilik gibi bir hali çözümlerken fenomenolojik bedeni ve hayatın maddiliğini görmesi ve kabul etmesi gerektiğini söylemektedir.⁹ Oldukça büyük ve karmaşık bir sahayı kapsayan ve bu nedenle birbirinden ayrı (bazen uzak) birçok bilimsel alanın iş birliğine dayanan disiplinlerarası bir alan olarak beden sosyolojisi, Işık'ın (1998, s. 163) aktardığı üzere sağlıktan iletişim bilimleri alanına dek uzanarak geniş bir çerçeveden sorularına cevap aramaktadır. İç ve dış beden ayrımında beden sosyolojisinin dayandığı bazı alanları gösteren aşağıdaki şekil bunu özetlemektedir;

---

⁹ Fakat Turner (2019, s. 229) bu eleştiriyi getirirken bedenin aynı zamanda sosyal ve kültürel yapıların bir üretimi olduğunu da yok saymamaktadır.

Şekil 1. (Işık, 1998, s. 156).

İç ve dış beden kavramları Bahtin'in çalışmalarında da farklı anlamlandırmalarla kurulmaktadır. Horváth'ın (2014, s. 1) aktardığı üzere her ne kadar Bahtin'in düşünce merkezini beden oluşturmaya da sıklıkla açık veya kapalı şekilde bedensellik meselelerine değinmektedir. Bedene yönelik Bahtinci yaklaşımda insan bedeni yoktur, beden yalnızca öznenin deneyimidir. Özne hem kendi hem de diğer bedenleri farklı şekillerde deneyimlemektedir. Arzulardan, isteklerden ve ihtiyaçlardan meydana gelen içsel beden, öznenin bilincinin bir anı olarak dışavurumları ve biçimleriyle sadece bir öteki tarafından deneyimlenebilmektedir (s. 3). Özne içsel bedenini deneyimlemekte ve kendi sınırları içinde kalmaktayken aynı zamanda dışsal bedenini sunmaktadır. Bahtin'e (1990, s. 28) göre bireyin düşüncesi o bireyin bedenini dış dünyadaki diğer nesnelere arasına yerleştirebilse dahi görme duyusu yeterli imge sağlayarak düşünceye yardım edememektedir.

Bahtin (1990) insan bedeninin güzelliğinin dolaysız olarak yalnızca ötekiyle girdiği ilişkiyle deneyimlenebileceğini çünkü ötekinin dış bedenine dair duygusal iradi tepkilerin dolaylımsız olduğunu söyleyerek iç beden ve dış beden ilişkisine dair açıklamalarını derinleştirmektedir. Ona göre beden kendine yetebilen bir şey olmamasından ötürü ötekinin kendini tanımasına ve biçim vermesine muhtaçtır. En yoğun şekilde deneyimlenen iç beden kişiye verilmişken ötekinin dış bedeni aktif olarak üretilmektedir (s. 51). *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* isimli kitabında Bahtin (2004, s. 385) kişinin bedenini kendini dışardakine ifade edebilmek için sunuşu sırasında ben ve öteki arasında yoğun bir etkileşim gerçekleştiğini ifade etmektedir. Tüm bu nedenlerle beden sosyolojisi içerisinde engelliliği ötekilik üzerinden tartışırken Bahtinci bu yaklaşımları dahil etmek konuyu derinleştirmeye olanak sağlayabilecektir.

1.2 GÜNDELİK HAYAT, ENGELLİLİK VE GÜNDELİK DİRENİŞLER

İlk dönem sosyal bilimciler tarafından gündelik hayatın sömürü ve tahakkümün özneler üzerinden gerçekleştiği bir alan olarak tanımlanmasına getirilen eleştirilerle beraber 19. yy.da bireylerin failliyi göz önüne alınmaya başlanmış, bireylerin aktif faillikleriyle gündelik hayat içerisinde anlamları kurduğu düşüncesi bilhassa fenomenolojide belirginleşmiştir. Devamında ise gündelik hayat 19. yy. sonu, 20. yy. başları itibariyle devimsel ve çekişmeli bir alan olarak, bireyle diyalojik¹⁰ ilişkisi içerisinde kavramsallaştırmaya başlanmıştır (Bennett, 2013, s. 12-14). Gardiner'e (2016, s. 27) göre modern dönemin uzmanlıklara ayrılmış dünyasında politika, bilimsel çalışmalar ve sanatsal etkinlikler gibi önemsenen meşguliyetlerin karşısında gündelik hayat bunların "artığı" olarak göz ardı edilmiştir. Ancak gizemli olmasıyla beraber verimli doğasıyla gündelik hayat tüm sözde "yüksek" etkinliklerin esasında dayandığı yegâne zemindir. Tam da bu

---

¹⁰ Ancak gündelik hayatın bireylerle girdiği bu diyalojik ilişki süreçlerini mekânlarla beraber de düşünmek yanlış olmayacaktır. Bugün kişilerin çoklu kimliklerini kabul ettiğimiz gibi mekânların da kimi zaman zenginlik kimi zaman çatışma nedeni olarak görülebilecek kimlikleri vardır (Massey, 1993, s. 82). Türkiye'den bunun için İstanbul'daki Taksim meydanını düşünmek doğru bir örnek teşkil edecektir. Cumhuriyet Anıtı'nın dikildiği dönem itibariyle bir meydan haline gelmesiyle oluşan Cumhuriyetle ilgili kimliğinin yanı sıra Taksim turistik ve sol politik kimlikleriyle de gündelik hayat içerisinde varlığını sürdürmektedir.

nedenden onun çoğunlukla bastırılmış ve gizlenmiş potansiyellerini açığa çıkarmak gerekmektedir (2016, s. 14).

Gardiner (2014) *Critiques of Everyday Life* adlı eserinde gündelik hayatı şöyle tanımlamaktadır;

Doğa ile dönüştürücü bir praksise girdiğimiz, yoldaşlığı ve sevgiyi öğrendiğimiz, iletişimsel yetkinlik kazandığımız ve geliştirdiğimiz, pragmatik olarak normatif kavramları formüle ettiğimiz ve gerçekleştirdiğimiz, sayısız arzu, acı ve yüceltme hissettiğimiz ve nihayetinde sona erdiğimiz çok önemli bir araçtır. Kısacası gündelik hayat, hem bireysel hem de kolektif anlamda çok yönlü kapasitemizi geliştirdiğimiz ve tam anlamıyla bütünleşmiş ve gerçek anlamda insan olduğumuz yerdir. (s. 14)

Sosyoloji büyük ölçüde aile, iş ve devlet kurumları gibi daha büyük ölçekli yapıların analiziyle ilgilenirse de alanın dikkate değer bir dalı olarak gündelik hayat sosyolojisi gündelik hayatın pratiklerini ve kültürel düzenlemelerini araştırma odağı haline getirerek daha küçük ölçekli analizlere yönelmektedir. Marshall (2003) gündelik hayat araştırmalarının her zaman olmasa da çoğunlukla mikro sosyolojik bir bakışla yaya davranışları, uyku, telefon görüşmeleri, iş hayatındaki deneyimler, sohbet ve zaman gibi gündelik deneyimlerin nitel bir incelemesini yaptığını söylemekte, alanın öncel çalışmalarını olarak ise Douglas'ın (1970) *Understanding Everyday Life* kitabı ile ona göre "daha az partizan" bir bakış diye bahsettiği Adler, Adler ve Fontana'nın (1987) *Everday Life Sociology* makalesini göstermektedir. Marshall devamında Weigert'in (1981) *Sociology of Everyday* kitabına atıfta bulunarak gündelik hayata dair dört temel perspektif olarak Goffman'ın dramaturjisini, Garfinkel'in etnometodolojisini, Schutz ve Luckmann'ın fenomenolojisini, son olarak ise Lefebvre'nin eleştirel teorisini¹¹ sunmaktadır. Lefebvre'nin eleştirel teorisinde her türlü farklılıklar ve çatışmalarla çevrelediği var olan tüm faaliyetlerle derin bir ilişki içinde olan gündelik hayat, bir ortak zemin

---

¹¹Marshall (2003, s. 907) Lefebvre'nin eleştirel teorisinin kapitalizm altındaki gündelik hayatın içerdiği sözde baskıcı çelişkileri incelediğini aktarırken diğer üçünün aksine sadece bu yaklaşımın mikro sosyolojik bir çerçeveden baktığını ifade etmektedir.

olarak, insanları bütün hale getiren ilişkilerin tamamının biçimlendiği yerdir. Onun deyimiyle özünün basitliği ve aynı zamanda zenginliğiyle “insanın hammaddesidir”, bu nedenledir ki gündelik hayatın eleştirisi insanın doğasının somut varlığı içerisinde incelenmektedir (Lefebvre, 1991, s. 97).

Gündelik hayatın bilimsel bir incelemeyi mazhar olmasının bu denli gecikmesi klasik sosyolojinin ilk dönem bilimsel olmak adına yöneldiği pozitivizm takıntısı ve nesnellik kaygısıyla onun görmezden gelinmesi olarak açıklanmaktadır (Esgin, 2018, s. 15). Bunu özellikle sosyolojinin kurucularından sayılan Durkheim’ın (2005) yazılarında görmek mümkündür. İntihar üzerine olan ünlü çalışmasında toplumsal olguların nesnel olduklarını, özellikle intihar istatistikleriyle bu önermenin kanıtlandığını söyleyen Durkheim (2005, s. 273-274) eğer sosyolojiden bir bilim olarak bahsedilecekse incelenen dünyanın bir gerçeklikler sistemi olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre kolektif olan eğilimler kozmik güçler kadar gerçek olan güçler olarak bireyleri çeşitli kanallardan etkilemekte ve bunlar aynı fiziksel ve kimyasal güçler gibi (mesela elektrik akımı) ölçülebilir ve karşılaştırılabilir şeylerdir. Görece daha yakın zamanda benzer bir tavır alan Heller de (1984, s. 203-204) *Everyday Life* isimli kitabında Platoncu bir doxa - episteme¹² ayırımına gitmekte, gündelik hayatın bilgisinin sorgulanmayan, kanıtlanamayan ama pratik edilen doğasıyla doxastik olduğunu söyleyerek onu bir fenomenin bilgisinin diğer fenomenlerle girdiği ilişkilerle kendini tatmin edici bir şekilde açıklayabilen epistemenin aşağısına yerleştirmektedir. Bu da Batı düşün dünyasında Platonculuğun iz bırakan etkileri de göz önüne alındığında gündelik hayatın bilimsel bir alan olarak ele alınmasındaki gecikmeyi açıklayabilmektedir. Esgin’e (2018) göre tarihsel devamda buna yönelik eleştirilerle beraber gündelik

---

¹² Plato doxa’yı kanı ile ilişkilendirmektedir. Ona göre doxastik biri bir hatip veya sofist karşısında kolay bir hedeftir. Bu haliyle doxa inanılan veya farz edilen bir şey olmasıyla birinin ikna olabileceği, reddedebileceği veya değiştirebileceği konumdadır. Plato episteme’yi de doxa’ya bir karşıtlık üzerinden değişmeyen ve kesinlik taşıyan bilgi olarak tanımlamaktadır. Episteme literatürde genellikle bilgi olarak çevrilse de bilim olarak çevrildiği de görülmekte, bu da ona dair genel anlayışı yansıtmaktadır (Hintikka, 1991, s. 31; İlboğa, 2014, s. 283; Turnbull, 1978, s. 10).

hayat sosyolojisini önceleyen ilk yayınlar¹³ 1900'lü yılların ilk yarısında sosyal davranışçılık ve fenomenoloji yaklaşımlarıyla ortaya çıkmaya başlamıştır (s. 20). Örneğin bu dönemlerde pozitivism karşıtı olan ve toplumu gündelik hayatın fragmanlarında inceleyen Simmel (2009) gibi kimi sosyologlar toplumun ancak bireylerin doğrudan veya dolaylı olarak birbirleriyle girdikleri etkileşimlerle ortaya çıktığını, bu nedenle de toplumu araştırırken bir bilim alanı olma iddiasındaki sosyolojinin ancak bu etkileşimlerin şekillerini dikkate alarak bu iddiasını tutarlı bir şekilde sunabileceğine dair kimi öncül görüşler ileri sürmüşlerdir (s. 48-49).

Toplumsal yaşam içerisinde etkileşimleri, pratikleri ve dinamikleri kişilerin gündelik rutinleri merkezinde araştıran gündelik hayat sosyolojisi ilk bakışta önemsiz görünen şeylerin nasıl toplumsal yapıların ve kimliklerin inşası ile bunların kültürel tekrar üretimlerine katkıda bulunduğu odaklanmaktadır. Bu nedenle yukarıda da bahsedildiği üzere gündelik hayat araştırmaları kuramsal olarak etnometodoloji, sembolik etkileşimcilik ve varoluşçuluk gibi farklı alanlardan yararlanılmasıyla (Adler, Adler, & Fontana, 1987, s. 217) beraber gündelik hayatta yaşanan karşılaşmalarda edinilen deneyimlerin anlamlarında gerçekliği arayan fenomenoloji ile bilhassa sıkça dirsek teması içerisindedir. Çünkü Slattery'nin de (2003) bahsettiği üzere fenomenolojinin odağı gündelik hayattır, klasik sosyoloji olağandışlıkları, anormallikleri araştırma konusu edinme eğilimindeyken onun hafife aldığı, önemsemediği normallikleri fenomenologlar dünyanın işleyişine dair bir anlayış geliştirmek maksadıyla değerli bulmaktadırlar. İnsanların kurdukları ilişkiler, dil ve kültür ile sürekli olarak tekrar yorumlanan ortak anlamlarla kurulan toplumsal düzen aslında müzakere edilmiş bir düzendir. Bu müzakere edilmiş düzen gündelik hayat içerisinde hayatını sürdüren bireylerin temel olarak dayandığı pratik bir çerçeveyi oluşturmaktadır. Toplum pozitivist tahayyüldeki gibi kendi varlığı olan bir şey değil, paylaşılan varsayımlar, etkileşim ve rutinlerle gündelik hayatın içinde gerçekleşen bir yeniden yaratımın eseridir.

---

¹³ Türkiye özelinde ise Esgin ve Çeğin'in (2018, s. 10) aktardığı üzere gündelik hayat sosyolojisi gerçekliğin sosyal aktörlerin eylemleriyle ortaya çıktığı düşüncesinin yükselişiyle Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren önemsenmeye başlanmıştır.

Bu nedenle pozitivistler tarafından ileri sürülen nesnellik iddiası fenomenoloji tarafından felsefi düzlemde imkânsız görülerek reddedilmekte, onun yerine öznelliği sosyal analizin merkezine konulmaktadır (s. 166-169). Gündelik hayata dair bu farklı yaklaşımlarla beraber her şeyin üstünde yükseldiği bir zemin olması onun iletişim bilimleri, kültürel çalışmalar ve feminizm gibi birçok alanın yanı sıra postmodernist eleştirilerin de konusu haline gelmesine sebep olmuştur. Zira Heller'in de vurguladığı üzere;

Gündelik yaşamın kendisi bir şey değildir; daha ziyade özneler arası dünya kurgumuzun dayandığı ortak modern yaşam deneyimidir. Bu nedenle, özneler arası dünya oluşumunun bu paradigmalardan birine dayanan tüm teoriler ve felsefeler, dünya yorumlarına gündelik yaşam sorununu, ortak özneler arası deneyimimizi dahil etmelidir (Heller, 1987, s. 297).

Gardiner'in (2016) aktardığı üzere Bakhtin de her ne kadar doğrudan ve kapsamlı gündelik hayat incelemelerinde bulunmasa da çalışmalarında bu konudaki görüşlerini dile getirmiştir. O da fenomenolog Schütz gibi en büyük gerçekliğin, kendi deyimiyile oluşun tezahür sahası olan gündelik hayatta yattığı görüşüne katılırken gündeliğin doğasında alışılmış eylemler ve dağınık düşünceler birikintileri değil, değerlerin ve anlamların etkin inşaları olduğunu söyleyerek Schütz'den ayrılmaktadır (s. 88). Bakhtin'e (2001, s. 22-23) göre durmaksızın devam eden eylemler ile deneyimler hayatı inşa eden kurucu öğelerdir.

Farklı birçok yaklaşımlar ile açıklama çabalarına rağmen Featherstone'a (1995, s. 55) göre var olan bütün kavramların, tanımlamalarımızın anlatılarımızın dayandığı mutlak bir zemin olması hasebiyle gündelik hayat diğer birçok sosyolojik kavram arasında aslında tanımlanması en zor olanlardan biridir. Bu açıdan bakıldığında, gündelik olanı tanımlamanın zorluğu, düşünce yapılarımızın dışında düşünmenin imkânsızlığını yansıtmaktadır (Langbauer, 1992, s. 51). Ancak yine Featherstone (1995) tüm bu muğlaklıklara ve kurulamamış fikir birliklerine rağmen rutinlik ve sıradanlık, temel faaliyetleri kadınların gerçekleştirdiği bir yeniden üretim ve bakım alanı, şimdiki zaman vurgusu, bir aradallığın somutlaşmış duygusu ve konuşma ile seslere dayanan heterojen bilgi

gibi kimi karakteristik özelliklerle gündelik hayatın ana hatlarının çizilebileceğini söylemektedir (s. 55). Gündelik hayatın bu özelliklerini çevreleyen aşinalıkla beraber toplumu oluşturan süreçleri inceleyen sosyal bilimciler için gündelik hayat önemli bir konuma yükselmiştir (Bennett, 2013, s. 11-12). Gündelik hayat hakkında konuşulduğunda sıkça bahsedilen ancak irdelenmeyerek önemi kaçırılan aşinalık kavramı ise bize gündelik hayat hakkındaki farkında olmadığımız bilgisizliğimizi içeren bir yerde durmaktadır. Hegel'in (1977) *The Phenomenology of Spirit* isimli eserinde dediği üzere bir şeylere aşına olmak illaki onlar hakkında bilişsel bir anlayışa sahip olduğumuzu göstermemektedir. Ona göre bir şeylere aşına olarak, onları tanıdıklıkla kabul ederek hem kendimizi hem de başkalarını kandırırız, onları olumlu ve olumsuz yanlarıyla bilemeyiz. Eleştirilmeden kabul edilen bu aşinalıklar birer hareketsiz sabit noktalar¹⁴ haline gelirler, bilme faaliyeti ise onların arasında ileri geri yüzeysel olarak sadece hareket edebilir (1977, s. 18). Heller de (1995) aynı şekilde bilişsel olmadığını ifade ettiği aşinalığı gündelik hayatın zamanları içerisinde görürken her ne kadar onun temel bir parçası olsa da evde olma hissini¹⁵ mekân ile ilişkilendirerek bu iki deneyim ve duyguyu birbirinden ayırmaktadır (s. 5). Aşinalığın mekânla olan bağını akılda tutarken asıl içkinliğini gösterdiği zamansallığını kavramak onun gündelik hayatın diğer belirleyenlerinin yanındaki aşkın konumunu açığa çıkarmaktadır.

Esgin de (2018, s. 31) aynı şekilde literatürde tanımını hakkında tartışmalar devam etse de genel olarak gündelik hayatın şu 5 özelliğinden bahsedilebileceğini söylemektedir;

---

¹⁴ Hegel (1977) bu sabit noktalara örnek olarak özne ve nesne, tanrı, doğa, duyarlılık ve anlayışı göstermektedir (s. 18).

¹⁵ Heller'de (1995, s. 5) evde olma hissi neşe, keder, nostalji, yakınlık, teselli, gurur ve başkalarının yokluğu gibi başka birçok duyguyu kapsayan bir "çerçeve-duygu"dur ve bu duygusal eğilim değerlendirme gibi bilişsel unsurlar içermektedir.

- 1- Sıradan, tekrar eden alışılmış eylemler, önemsenmeyen deneyimler, inanç ve pratiklerin yaratımıdır
- 2- Yeniden üretimin mekânlarıdır
- 3- Düşünümsellikten uzaktır
- 4- Bireysel olmayana vurgu yapar
- 5- Bilginin heterojenliğini belirtir

Gündelik hayat hakkındaki sosyolojik yaklaşımlar ise genel başlıklar altında çok kaba bir dikotomi içerisinde okunabilmektedir. Oldukça karmaşık bir konuyu fazlasıyla basite indirgemek¹⁶ olacağını söylese de Highmore (2002, s. 5) gündelik yaşam çalışmalarındaki iki yönelimi şu karşıtlıklar üzerinden anlatmaktadır;

Tablo 1. Gündelik hayat çalışmalarındaki yönelimlerin karşıtlıkları

Özel	Genel
Aktör	Yapı
Deneyimler/Duygular	Kurumlar/Söylemler
Direnış	Güç
Mikro-analiz	Makro-analiz

Ancak gündelik hayat kuramları yaşanmış deneyimleri sadece tanımlamak değil onu eleştirel bir kavrama dönüştürerek değiştirmeyi de amaçlamaktadır, ki toplumsal dönüşümlerin de dokusu gündelik hayatın içine işlenmiştir (Kaplan & Ross, 1987, s. 1-4). Bu nedenle Gardiner'in de (2016) dediği gibi gündelik hayat çalışmalarında eleştirel yaklaşan araştırmacılar net bir politik ve ahlaki duruş olarak "bireyin ve kolektif eyleyenin mevcut toplumsal koşulları değiştirmedeki potansiyelini vurgularlar" (s. 25-26). Balandier'in (1983) kavramsallaştırmasında gündelik hayatın doğası doğrudan bir direnişe atıfta bulunmaktadır. Gündelik

¹⁶ Highmore (2002, s. 5) De Certeau'yü mikro-analiz, Foucault'yu makro-analiz başlıkları altında okumanın genel kanıyı elde etmede yararlı olabileceğini, fakat bunun incelikli bir okumayı zayıflatabileceğini ve çelişkiler ortaya çıkarabileceği uyarısını yapmaktadır.

hayatın özne olan birey ve onun faaliyetlerini çerçeveleyen küçük grupların küresel toplumla tartışmalarını ya da yüzleşmelerini konumlandıkları bir zemin haline gelmesiyle ona göre “gündelik hayatın savaşı”¹⁷ kavramı belirlemektedir. Bunu bir süreç olarak Balandier (1983, s. 12) devamında gündelik hayatın toplumdan geri çekilme (retreatism)¹⁸, marjinalite veya gençlik radikalizmi biçiminde, tanıma ve reddetme sembolleriyle bir muhalefet aracı haline geldiğini söylemekte, daha ileri bir seviyede ise direniş alanlarının sınırlarında tahakkümün karşısında durarak onu kısmen durdurduğunu eklemektedir. Kendisi yaptığı bu gözlemlerle gündelik olanın sosyolojisinin karmaşıklığını göstermek istemektedir. Gündelik hayattaki bireysel eyleyenlerin kolektif olanla bağı -belki de gündelik direniş alt metniyle de- Maffesoli (1990) şöyle anlatmaktadır;

Fazla ayrıntıya girmeden şunu söyleyebiliriz ki, yemek pişirme eylemi, bayram anları, günlük yürüyüşler, boş zaman¹⁹ etkinlikleri ve ölümler artık sosyal yaşamın önemsiz veya anlamsız unsurları olarak görülemez. Kolektif duyguları ifade ettikleri ölçüde, bu eylemler gerçek bir ‘yeraltı merkeziliği’ni, analiz edilmesi gereken, bastırılmaz bir yaşama isteğini oluşturur. Pratik ya da rasyonel bakış açısından bakıldığında, herhangi bir nihailiği olmayan, ancak bu anlam tam da gerçekleşmesinde tükenmiş olsa bile, daha az anlamlı olmayan sıradan varoluş biçimlerinin bir özerkliği vardır. (s. 90)

Gündelik hayatın zaman ve mekânlarındaki²⁰ karşılaşmalarımız öteki olarak işaretlediğimiz diğer eyleyenlerin kimlikleriyle bizim kimliklerimizin karşılıklı ve devamlı inşasını devam ettirmektedir. Postmodernizmle beraber kimlikler ve onların pratiklerinin dikey ve dayatmacı şekilde verilmediği, durmaksızın akışta olan hayatta inşa edildiklerine dair önermelerin güçlenmesi, kimliği gündelik hayat çalışmalarının önemli bir kavramı haline getirmiştir. Bu yöndeki düşünsel inşanın açıklanmasında Michel de Certeau’nün katkıları da önemsenmektedir (Bennett,

¹⁷ Bataille du quotidien

¹⁸ Sosyal normlardan kaçınmak amacıyla toplum ile ilişkiyi kesme

¹⁹ Lefebvre (1991, s. 40) Marksist bir bakışla boş zamanı gündeliğin içindeki bir gündelik olmayan tanımlar. İşe keskin bir ara vermeye ihtiyaç duyan emekçiler için boş zaman bir eğlence ve dikkat dağıtma zamanıdır. İşten uzaklaşmaya çalışırken bir kısır döngü içinde boş zaman kazanmak için çalışılmaktadır.

²⁰ Gündelik hayatın gerçekleştiği “mekânın karakteri sosyal olayların karakterini, tarzını, biçimini ve içeriğini önemli ölçüde belirlemektedir” (Sztompka, 2008, s. 32).

2013, s. 78-93). Kimlikler Simmel'in çalışmalarında modern şehir hayatında toplumsal ve teknolojik mekanizmalarca baskılanmaya ve yıpratılmaya çalışılan bireylerin özerkliklerini korumak için dikkat çekmeye en müsait eksantrik yanlarını benimsemesi olarak tanımlanmaktadır (Frisby, 2004, s. 118-119). Gündelik hayatta kimliğin somutlaştığı birincil şey ise bireyin ötekinin varlığını ilk fark ettiği bedendir. Hardin'e (1999) göre marjinalize edilmiş bireyler için bedenleri bir tepki mekanizmasıdır, bireyler bedenlerini işaretleyerek (mesela dövmelemlerle) onu dışarda tutan sistemin meşruluğuna tepki gösterir ve öteki olmayı reddedebilirler (s. 85). Sakat bedenlerde ise bu işaretleme bireyin kendi seçiminde değilse bile gündelik hayatta bedenlerinin temsili bir direniş aracı olarak okumak mümkündür. Önemli gündelik hayat teorisyenlerinden Lefebvre de (1976, s. 74; 1991, s. 407) bedeni bir bilgi veya başka bir şey değil, yıkımın temel unsurlarında biri olarak okumakta, onu felsefenin, söylem ve söylem teorisinin ötesine temel dayanak olarak kavrayarak bedeni mekânın üreticisi olarak konumlandırmaktadır. Chaney (2002) *Kültürel Değişim ve Gündelik Hayat* başlıklı çalışmasında gündelik hayatı kimliklerin çekiştiği bir alan olduğunu söylemektedir;

Bu nedenle, insanların her türlü yolla direniş ya da kaçış biçimleri aramaları şaşırtıcı değildir; gündelik hayat, anlamların tartışıldığı ya da kavranamayan ötekilerden geri alındığı bir mücadele alanı ya da sahası haline gelmiştir. Bu bağlamda kimlik mücadeleleri olarak adlandırılacak mücadelelere bakmak önemlidir. Kültürel değişim başlıklarından birinde, sanayi sonrası toplumun bulanıklaşan toplumsal yapısında, toplumsal cinsiyet, yaş, etnik köken ve cinsellik odaklı çatışmalar gibi diğer çatışma biçimlerinin sınıf ayrımlarının üzerine bindiğini belirtmişim. (s. 175)

Örneğin modern gündelik hayatın en ağır yükü bu hayattaki belirsiz konumları nedeniyle bunun farkına varmakta "aciz" olsalar da kadınların omzunda olduğunu söyleyen Lefebvre (2023, s. 75-76) aynı zamanda kadınların gündelik hayatın öznesi olduğu kadar kurbanı veya nesnesi ve ikamesi²¹ olduğunu söylemektedir. Gardiner (2016, s. 259) bu konuda gündelik hayatın "eril akım" (malestream) sosyolojik anlatıları nedeniyle

²¹ Lefebvre (2023, s. 76) bu ikameleri kadınların kendi pahasına gelişen moda, kadınsılık, güzellik vb. diye açıklamaktadır.

kadınların her çeşit faillikten, kendi dünyalarını anlamlandırma ve dönüştürme potansiyellerinden yoksun bırakıldığını söylemektedir. O halde pek tabii engelli bireylerin de bir nevi “sağlam akım” (abledstream) sosyolojik anlatılar nedeniyle kimi zaman benzeşen, kimi zaman ayrışan yüklerle bu anlam ve dönüşüm imkânı tanıyan failliklerden uzaklaştırıldıklarını düşünmek mümkündür. Çünkü bu tür egemen anlatılar Gardiner’in (2016, s. 165-166) çıkarımında olduğu gibi toplumsalda gündelik hayatın en mikroskobik bölgelerine kadar sızmış olan iktidar tarafından devamlı olarak dolaşımda yer almaktadır.

İşte tam da bu nedenlerle gündelik hayat teorilerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Debord’un (1961) Internationale Situationniste’deki makalesinden gündelik hayat ve eleştirisine dair şu alıntısı da dikkate değer çıkarımlarda bulunmaktadır;

Gündelik hayat her şey değildir - her ne kadar uzmanlaşmış faaliyetlerle osmozunu öyle olsa da, bir anlamda asla gündelik hayatın dışında değiliz. Ancak kolaycı bir uzamsal imge kullanmak gerekirse, gündelik yaşamı yine de her şeyin merkezine yerleştirmek zorundayız. Her proje ondan başlar ve her gerçekleşme gerçek anlamını kazanmak için ona geri döner. Gündelik hayat her şeyin ölçüsüdür: insan ilişkilerinin yerine getirilmesinin ya da daha doğrusu getirilmemesinin; yaşanan zamanın kullanımının; sanatsal deneyimin; devrimci siyasetin. Tarafsız bilimsel gözlemcinin eski basmakalıp imajının her halükârda yanlış olduğunu hatırlatmak yeterli değildir. İlgisiz gözlemin burada başka yerlerde olduğundan daha da az mümkün olduğu vurgulanmalıdır. Gündelik yaşam alanını tanımayı bile zorlaştıran şey, yalnızca ampirik bir sosyoloji ile kavramsal bir ayrıtılmanın görünürdeki buluşma zemini haline gelmiş olması değil, aynı zamanda halihazırda kültür ve siyasetin herhangi bir devrimci yenilenmesinde söz konusu olması gerçeğidir. Bugün gündelik yaşamı eleştirmemek, kültür ve siyasetin, özellikle en modern ülkelerde giderek yaygınlaşan siyasi ilgisizlik ve neo-cahillikte ifadesini bulan aşırı kriz biçimlerinin, mevcut tamamen çürümüş biçimlerinin uzamasını kabul etmek anlamına gelir. Öte yandan, gündelik yaşamda hâkim olan eylemlere yönelik radikal bir eleştiri, geleneksel anlamda kültür ve siyasetin aşılmasına, yani yaşama daha üst düzeyde bir müdahaleye yol açabilir. (s. 2-3)

Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları (2003) isimli eserinde Durkheim'ın görüşlerinin aksine işaret eden Giddens da bireylerin belli bir noktaya kadar toplumsal dayatmalara karşı koyabileceğini ve sosyal durumları bu şekilde etkileyebileceğini ve dönüştürebileceğini söylemekte ve buradan yola çıkarak sosyolojik araştırmaların gündelik hayat davranışlarına önem atfetmesi gerektiğini ifade etmektedir (Layder, 2006, s. 159).

İçinde yaşadığımızdan dolayı gündelik hayata dair onun tüm faillerini, faillerin eylemlerini ve etkileşimlerini kapsayan bilişsel bir anlayışa sahip olduğumuz illüzyonuna kapılmaktayız. Bu yanılgı çoğu kez tahakkümcü yapıları görünmez kılarak dolaylı bir destek verebilmektedir;

Gündelik hayatın apaçık ve kolayca erişilebilir olduğunu iddia etmek, belirli kültürlerin ve bu kültürlerin belirli anlayışlarının egemenliğini iddia etmek için bir operasyon haline gelir. Yine de gündelik hayat terimi, tahakküm edenlere karşı tahakküm edilenlerin yanında da kullanılmıştır. Örneğin, gündelik hayatın sosyal tarihçiler tarafından kullanımını ele alalım. Gündelik hayata başvurmak, tam da geleneksel olarak tarihsel anlatıların dışında bırakılmış, elitler tarafından kışkırtılan olayların saldırısıyla bir kenara itilmiş pratiklere ve hayatlara başvurmak anlamına gelebilir. 'Aşağıdan' gelen seslerin kısaltması haline gelir: kadınlar, çocuklar, göçmenler ve benzerleri. (Highmore, 2002, s. 1)

Ancak Lefebvre'nin ontolojik durumunu hem yabancılaşmış hem de potansiyel olarak özgürleşmiş bir diyalektik olarak tanımladığı gündelik hayatta (Gottdiener, 1996, s. 144) tahakküm altındaki kimlikler görünürün aksine egemenden yana tutumlarla tamamen edilgen bir kabulde değildirler. Mesela Gardiner (2016) yine kadın mevzusundan yola çıkarak toplumsal cinsiyetin dayattığı stereotiplere ve patriyarkal otoriteye itaat ediyormuş izlenimi verseler de bunun illaki kadınların pasif bir uyum içinde olduklarını göstermediğini, Certeau'nün ironik ve çift uçlu dediği "taktikleri" uygulayarak gündelik direnişler sergileyebileceklerini ifade etmektedir (s. 266).

Simmel'in (2009) modern gündelik hayattaki görme ve duyma engelli bireyler hakkında yaptığı sosyolojik analizler de engelli bireylerin sağlamcı toplumda görünürdeki uyumlarını ele alırken kaçak işlenen aksi yöndeki eylemleri gözden kaçırmaktadır. Simmel (2009) göz ve kulak arasında sosyolojik bir karşıtlık görmekte ve buradan yola çıkarak körler ile sağırın sosyolojik tonlarının farklı olduğuna değinmektedir. Körlere göre ötekiler yalnızca "sözlerinin ardışıklığı" ile varlığını kendilerine gösterebildiği için ötekilerin yüzünde biriken tarihin huzursuz edici hisleri körlerin algısının dışında kalmaktadır. Simmel (2009) sağlamcı denilebilecek bir genellemeyle körlerin bu nedenle "barışçıl, sakin, tekdüze ve dostane" tutumlar gösterdiğini söylemektedir. Ona göre bu nedenle sağır "daha şaşkın, daha tedirgin" bir durumdadırlar. Toplu taşıma araçlarının yaygınlaşmasına kadar insanlar konuşmadan uzun saatler boyunca birbirlerini hiç görmek zorunda kalmamıştır, ancak küçük şehirlerin aksine modern zaman metropollerinde rastlantısal karşılaşmalar yoğunlaşmış, bu da görme yetisinin kesin bir üstünlüğünü doğurmuştur (s. 573).

Ancak gündelik hayat çalışmalarında dramaturji kavramıyla bilinen Goffman (2014) bu tür uyum gösterme çabalarının aslında bir kendini ifşa politikası olabileceğini, bu ifşanın kişinin *kusurlarını* sergileyecek tutumlar takınması ve işaret edici semboller taşımasını içerebileceğini söylemektedir. Görme engelli birinin katlanabilen beyaz bastonunu kullanması veya daha süptil bir şekilde öyle görünmese de bilinçli bir sakarlık göstermesi uyuma yönelik ifşa politikalarıdır. Bu tür eylemler "damgalı" bireylerin bu damgalanmaya neden olan yönlerini gizlemesi, üstünü örtmesi gerektiğine yönelik egemen öğretileri tersine döndürme çabalarını göstermektedir. Goffman (2014) damgalanmış bireylerin hayatında bunun "nihai, olgun, iyi uyum sağlanmış aşama" olarak görüldüğünü söylemektedir (s. 145-147). Eğer Goffman'ın (2014) dediği gibi bunu aşama kabul edersek bu aşamadaki engelli bireyler gösterdikleri uyumun²² altında aslında sağlamlılığın baskın söylemlerinin altını oymaktadırlar.

---

²² Engelli bireylerin bu tür uyum çabaları Goffman'ın (2014) aktardığı eylemlerden sadece biridir. Örneğin soğuk bakışlarla kendini sosyal alanlarda iletişime kapatarak

Certeau de (2011, s. 11-12) yerlilerin sömürgeciler tarafından kendilerine dayatılan yasa, temsil ve ritüelleri reddetmeden, değiştirmeden ancak sömürgecilere yabancı hedef ve nedenlerle kullanarak hâkim sosyal düzenin içinden ayrılmadan kaçabildikleri örneğini vermektedir. İnsanlar “koşulların sunduğu olanakları” (s. 56) kullanmaktadır. Onun bu bahsettiği gündelik direniş taktikleri yukarıda Goffman’ın aktardığı engelli bireylerin uyum sağlama veya kendini koruma adına olsun, bir şekilde sağlamcı toplumda içinde yaşayabilecekleri makul bir dünyanın inşasına yönelik eylemleriyle uyuşmaktadır. Görünürde devam eden protestolar, hak talepleri gibi makro-politik eylemlerin dışında, kimi zaman sağlamcı ön yargıları kullanarak bunları lehine çeviren taktiklerle görünmez mikro-politikalar sürdürülebilmektedir. Bu toplumsalın her alanına sızmış olan iktidar ilişkilerinin eş zamanda direniş biçimleriyle özgürlük imkânlarını doğurduğunu göstermektedir.

Gündelik hayatta etkileşimlerin küçük detaylarını, süregelen toplumsal davranışları mikro düzeyde inceleyerek makro sosyal yapıların anlaşılabilirliği söylerken bunu yalnızca araştırdığımız bu dünyanın bir parçası olduğumuz halde onun dışından bakarak yapabileceğimizi söylerken yönlemsel bir muamma ile karşı karşıya kaldığımızı söyleyen Crow ve Pope (2008) diğer bilimlerin aksine yalnızca sosyolojinin bunları anlamlandırmak için ortak dil ve anlayış sağlayan araçlara sahip olduğunu söylemektedir. Bu noktada yapmamız gereken bize tanıdık olanı onu “entelektüel ve bilimsel bir çaba olarak takip etmeye değecek kadar tuhaf hale getirmemiz” gerekmektedir (s. 598).

---

olası rahatsız edici sohbetlerden hatta zararlardan kaçınmak, daha önce ayrımcılık yaşanan mekânlara tekrar ve nazik ancak kararlı bir kalabalıkla tekrar gitmek yine sağlamlılığa karşı olan ancak uyumu hedeflemeyen eylemlerdendir (s. 191).

Gündelik hayatın mikro direnişleri özelinde bu entelektüel ve bilimsel çabayı gösteren Scott ve Lefebvre gibi düşünürlerin yanında Certeau kent yaşamına odaklanması ve mekânları somut uzamlar olarak kavramsallaştırmasıyla onlardan ayrılmakta, sunduğu teorik çerçeve günümüz araştırmacıları için pratik bir yol işlevi görebilmektedir. Certeau gündelik direnişi taktik ve strateji kavramları üzerinden incelemektedir. Ona göre (2008) taktik zayıf olanların egemenlere karşı verdikleri mücadeleler olarak alışkanlıklardan tutumlara, üretimlerden uygulamalara gündelik hayatın en sıradan rutinlerinde görülebilmektedir. Strateji ise güç öznelerinin idareyi elinde tuttukları alanlar olarak mekânlar üzerinde uygulanmaktadır. Stratejinin mekân üzerindeki sahipliği onun egemenliğine devam ettirecek kazanımlarını biriktirebilmesine olanak verse de taktik bunun karşısında sadece zamana sahip olarak devamlı olarak fırsatları değerlendirerek stratejinin mekânlarına sessizce sızmakta ancak kendine ait mekânsızlığı bu kazanımları biriktirmesine olanak vermemektedir. Bu nedendir ki zayıf gündelik hayatın anlarında fırsatlar kollayarak güçlüye karşı sürekli bir mücadele vermektedir (s. 54-55).

Engellilik sosyolojisi açısından bakıldığında egemen bir ideoloji olan sağlamcılığın kurduğu stratejik mekânlarda engelli bireyler baskılanmakta ve çeşitli dışlanma pratiklerine maruz bırakılmaktadırlar. Yukarıda literatürden verilen örneklerden de görüldüğü üzere Certeau'cü kavramlarla bakıldığında engelliler gündelik hayatta buna karşı kimi taktikler icra etmektedirler. Sağlamcılığın mekânlarında uygulanan stratejiler ve buna karşı yürütülen taktikler ise engelli bireylerin deneyimlerini odağına alan fenomenolojik bir araştırma ile ortaya çıkarılabilir gözükmektedir.

2. BÖLÜM METODOLOJİ

Bu bölümde araştırmacının engellilikle kurduğu kişisel, kuramsal ve saha temelli ilişkiyi şeffaf biçimde ortaya koyabilmek amacıyla birinci tekil şahıs (ben) kullanılmıştır. Bu tercih, yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşımın gerektirdiği refleksif konumlanmanın bir parçasıdır.

Engellilik mevzusu dünyadaki ilk günümünden beri benimleydi. Çocukken aldığı yanlış tedavi nedeniyle sakatlanmış olan babamın engelliliği, bir “sağlam” özne olarak benim gözümde çoğu zaman gündelik hayatımın sıradan bir parçası olmasıyla görünmezleşiyor, ancak kimi bağlamlarda karmaşık duygular eşliğinde yeniden belirginleşiyordu. Bu salınım benim için hayret vericiydi. Çocukken babamın arabasını yenilemeye kalkıştığı zaman sıfır araba alabilmek için engelli plakası almak istemesine utançla karşı çıkmam, ilk gençlik dönemlerimde arkadaşlarımı veya partnerlerimi babamla tanıştırdığımda hissettiğim adlandıramadığım huzursuzluk, benim için engelliliğin belirginleştiği o anlardı. Öte yandan yüksek lisansa başladığımda kendisi de engellilik alanına yeni yönelmiş olan danışmanımla ile yaptığım bir sohbette, kendisinin bana engelli bir tanıdığım olup olmadığına dair yönelttiği soruya, o an samimiyetle yok demem, bilincimin bana engelliliği görünmezleştiren garip bir oyunuydu. Halbuki ben yalnızca engelli bir ebeveynle büyümeyen, duygusal ve bedensel engelli arkadaşları da olan, onlarla sosyal ilişkilerini sürdüren, hatta çok sevdiği kedisi veteriner hatası nedeniyle sakat kalmış birisiydim.

Beni sorgulatan ve şok eden bu an bende bir merak uyandırdı. Her daim gözümün önünde, gündelik hayatımın sıradan bir parçası olan bu engellilik ne menem bir şeydi? Henüz yeni engelliliğin sosyal bilimlerin bir araştırma konusu olduğunu öğrenmişim, bu da yüksek lisans tez dönemime başlamak üzere olduğum o sıralarda beni akademik cevaplar aramaya itti. Engellilik çalışmalarına dair öncül okumalar yaptıktan sonra bir iletişimci olarak en iyi bildiğim şeylerden

birini yaptım ve temsiller üzerine eğildim. Son 10 yılda internet haberlerinde engelliliğin nasıl temsil edildiği, bunlarda bir değişim yaşanıp yaşanmadığını, ana akım ve eleştirel addedilen medya arasında fark olup olmadığını araştırdım. Bu araştırmanın bulguları toplumdaki hâkim söylemlerin ve engelliliğe dair anlamların da bir yansıması olacaktı. Keza sonuçlar da literatürde Türkiye bağlamında engelliliğe bakış hakkında yapılmış önceki araştırmaları büyük ölçüde doğrular nitelikteydi.

Ama tezimin sonuçları aynı zamanda ele alınan zaman içinde ana akımın dilinde de temsillerinde de küçük ama neredeyse lineer ilerleyen politik doğrucu iyileşmelere işaret ediyordu. Bu, engelliliğin sağlamcı zihinlerde de statik olmadığına, zamanın ruhuyla dönüşümler yaşadığına dair bir ipucuydu. Bu ipucunu çok önemsedim; demek ki bir şeyler değişebiliyordu, ama nasıl? Sağlamcılığın hayatın her alanında nasıl yaygın olduğunu zaten görmüştüm. O zaman hayatın içinde bir şeyler oluyordu, bu da toplumda ve dolaylı olarak medyada bir dönüşüme neden oluyordu.

Bu nedenle doktora başvururken bu sefer soruyu tersinden sorarak yanıtlar aramaya karar verdim ve şunu sordum; peki engellilerin kendisi engelliliği nasıl anlamlandırıyor? Belli ki bu anlamlar bir yerlerde, bir şekilde sağlamcılıkla çatışıyordu. Ama bu çatışmaları ve etkilerini -en azından Türkiye özelinde- büyük politik hareketlerde ve yasal düzenlemelerde izlemek mümkün değildi. Feminist mekânlar üzerine yaptığım okumalar beni gündelik hayat kavramıyla tanıştırmıştı. Bu kesişimle sezinledim ki, engelli insanlar gündelik hayatın rutinlerinde bir şeyler yapıyorlardı ve bu şeylerde anlamlar çatışıyordu, ama bu pratikler belli ki çok görünür değildi. Baskıdan direnişe giden doğal nedenselliğe dair zaten bir ön kabulüm hep vardı, ama bu direnişlerin mikro düzeyde tam olarak nelere, hangi anlamlara karşı ve ne şekilde icra edildiği aklımı kurcaladı.

Aklımı kurcalayan bu soru ilk problem cümlemin de taslağını oluşturmuş oldu. Yüksek lisans derslerimden James C. Scott'un gizli senaryolar kavramına aşinaydım, ancak döngüsel okumalarım onun kavramlarıyla istediğim tipolojiyi oluşturmamda bana yeterli araçsallığı sağlayamadı. Taslağım bu şekilde literatürde kendimin yetersiz diye eleştirdiği, zaten kısıtlı sayıda olan ve “engelliler ayrımcılığa direnir” gibi aşırı genellemeci, detaya inmeyen, bir anlam dünyası sunmayan çalışmalardan ileri gidemiyordu. Doktorada aldığım dersleri başından beri bu akademik merakıma katkı sağlayacak şekilde seçmeye özen gösteriyordum, bu süreçte sosyal problemler ve engellilik sosyolojisi gibi fakülte dışı dersler de almıştım, kendi bölümümde gündelik hayat isimli dersi katalogda görünceyse kontenjan dolmadan hızlıca kaydımı yaptırdım. Bu dersin öğretim izlencesi dahilinde yaptığım okumalar, bu okumalar hakkında benim ve diğer sınıf arkadaşlarımla ürettiği refleksif yazıların her hafta sınıfta tartışılması, bende Certeau'nün kavram setinin araştırmam için uygun araçlar sunduğuna dair geliştirdiğim fikrimde emin olmamı sağladı. “Ben” nasıl “öteki” ile kendini kuruyorsa, direniş de baskıyla kendini gündelik hayatta kuruyordu. Bunu Certeau'nün strateji ve taktik dikotomisi ile izlemek, anlamlandırmak ve bir tipoloji kurmak mümkündü.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerin veri toplama yöntemim olacağı zaten belliydi, aradığının özünde anlam ve deneyim vardı en nihayetinde. Buradaki boşluk bir araştırmacı olarak nerede duracağım, yöntemimin ne olacağı hakkındaydı. Tez önerimden sonra devam eden yıllar içinde pilot görüşme deneyimlerim ve bir dizi tez izleme komitesi sonrası, jürideki hocalarım ve danışmanımla yürüttüğüm fikir alışverişleriyle birlikte yolum organik bir süreç içinde fenomenolojiye, oradan da onun bir yönelimi olan yorumlayıcı fenomenolojiye çıktı. Araştırmacı olarak yapmaya niyetlendiğim şey deneyimleri birer olgu olarak betimlemekten çok ortak anlam yapılarını ortaya çıkarmaktı zira.

Birçok nitel yöntem izleyen sosyal bilim araştırması zaten küçük amaçlı örneklerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirerek deneyimlere odaklanmakta ve sonunda bir tema listesi oluşturmaktaydı. Bu da Paley'in (2017, s. 12) eleştirdiği gibi fenomenolojiyi pratikte temellendirilmiş (grounded) teori ve söylem analizi ile aynı şeye dönüştürmekteydi. Ancak benim çalışmamın ortak temalara sayısal bir yoğunlukla ulaşmaya çalışmaması, etki tepki şeklindeki nedensellikte indirgenmiş sonuçlar ortaya koymaya mesafelenmesi ve deneyimlere bir anlam atfı yapmaya girişmesiyle fenomenolojinin içinde belirginleşmişti. Aradığım gündelik direnişleri listelemekten daha çok, onları araştırmamda analitik olarak araçsallaştırdığım kuramlarla ilişkisel ve mekânsal bağlamlarda anlamlandırmam beni yorumlayıcı fenomenolojinin düzleminde konumlandırdı. "Gerçek dünya" araştırmacıları için uygun olan ve katılımcı anlatılarına dayanan, ancak onların ötesine geçmeye çabalayan doğasıyla (Smith, Flowers, & Larkin, 2009, s. 180-199) yorumlayıcı fenomenoloji, benim için araştırma sürecinin başında yapılmış bir yöntem tercihindense çok, analiz sürecinin ihtiyacı doğrultusunda araştırmayı doğal olarak çerçeveyeleyen bir yaklaşım olarak belirdi. Yöntemsel yaklaşımımın bu şekilde ortaya çıkması, Zahavi'nin (2018) deyimiyse öznellik ile dünya arasındaki tesadüfi olmayan ilişkide (s. 12) sosyal ve kültürel olarak bu dünyaya gömülü olan bedenlenmiş özneyi -bu çalışmada sakat bedeni/engelli özneyi- ayrıntılı olarak açıklamanın fırsatını görünürleştirdi (s. 36). Yöntemimin böyle bir süreçte somutlaşması bir araştırmacı olarak beni nedensellik, deneyimleri bağlamından koparma ve genelleme risklerinden koruduğu gibi konumumu da şeffaflaştırdı. Bu konumum katılımcılarla kurduğum ilk temaslardan itibaren belirgindi. Böylece sahayla kurduğum ilişkide hiyerarşi kurmadan refleksif tartışmalar yapabildim.

Katılımcılarımı ilk olarak çevremde hali hazırda tanıdığım kişilerden aramaya başladım ve devamında onların referansıyyla yeni katılımcılara ulaştım. Metodoloji literatüründe kar topu olarak adlandırılan bu veri toplama yöntemini seçmemdeki sebep, engellilik gibi hassasiyet gerektirebilecek deneyimlere sahip katılımcılarla güven bağı kurmada kolaylık sağlamasıydı. Geçmişten tanıdığım bazı kişilere

araştırmama katılmalarını önerdiğimde, engelliliklerinin bir araştırma nesnesi olmasından duydukları rahatsızlıkları nedeniyle bunu reddetmeleri de bu güven konusundaki hassasiyetimi doğruladı. Bu, araştırmacı olarak azami dikkat gösterdiğim, hatta kimi zaman yumurta kabukları üzerinde yürüyormuş hissi veren etik dikkatime de yön verdi ve güçlendirdi. Yani daha sahaya çıkmaya hazırlanırken fenomenlerle ilişkilenebileceği başlayabildim.

Ayrıca yüksek lisanstan itibaren akademik ilgi nedeniyle engelliliğe dair içerikler üreten bazı katılımcıları da zaten takip halindeydim. Bu kişilere e-posta ve sosyal medya adresleri üzerinden ulaşarak kendimi ve araştırmamı tanıttım, akabinde de katılımcı olup olamayacaklarını sordum. Ama bu gruptaki katılımcılarımda bilinçli bir sınırlandırmaya gittim, zira buradan gelecek anlatıların makro politikalara fazla yoğunlaşabileceği gibi beni sorunsalımdan uzaklaştırabilecek riskler ön gördüm.

Deneyimlerin ve anlatıların sözel aktarımlarından daha fazlasına odaklanabilmek için yaptığım görüşmelerin yüz yüze olmasını öncelendim. Ama en başta kimi katılımcılarımın engel türleri bunun mümkün olmasını kendileri için zorlaştırıyordu. Erişim konusundaki problemler bu katılımcılar için fazladan bir baskı yaratıyor ve bariyerler koyuyordu. Bir katılımcımda da buna ek olarak benim karşı cinsten bir yabancı olmamdan duyulabilecek bir tedirginlik sezinledim. Bu nedenle onlara kolaylık ve rahatlık sağlamak amacıyla bu katılımcılarımla Whatsapp, Teams ve FaceTime uygulamaları üzerinden sesli ve görüntülü olarak görüşmelerimi gerçekleştirdim ve görüşmede aldığım sözel onaylarıyla görüşmenin ses kayıtlarını aldım. Ayrıca görüşmelere başlamadan önce aydınlatılmış onam formu hakkında bu katılımcıları bilgilendirdim ve dijital olarak imzalayabilmeleri için taraflarına bu ilgili formu yolladım. Bu görüşmelerde kimi noktalarda yüz yüze görüşmelere göre daha fazla derinlik yakalayabildim. Gözlemlerime göre kendi güvenli ortamlarından bağlanan katılımcılar, kendi mahremiyetleri içerisinde duygulanımlarını, kırılma noktalarını daha rahat

gösterebildiler. Bu şekilde kolaylaşan iletişim, bir araştırmacı olarak bu katılımcılara tekrar eden görüşmeler için tekrar ulaşmamda elimi rahatlatmıştı. Zira yüz yüze yaptığım görüşmelerde katılımcılarımın bana kısıtlı zamanlarını ayırarak ortak buluşma alanlarına gelirken yaşadıkları -toplu ulaşımdaki gibi- zorluklar, onlardan ek bir görüşme için talepte bulunurken beni mahcup ediyordu. Bazı katılımcılarımla görüşme sonrası, mekândan beraber çıktuktan sonra gidecekleri yere doğru yol alırken, tekerlekli sandalye kullanmaları gibi nedenlerle otobüse alınmamalarına şahit olduktan sonra, bu katılımcılarımla yapmak istediğim devam görüşmelerinde de teknolojik imkânları kullandım. Zira bir araştırmacı olarak bu katılımcılarımdan tekrar bir yüz yüze görüşme talep ederken onların katılımını kolaylaştıracak kişisel bir ulaşım aracından veya her biri için gidiş dönüş ticari taksi sağlayacak maddi kaynaktan yoksundum.

Ama yaptığım yüz yüze görüşmelerin artıları da yukarıda anlattığım otobüs meselesinde olduğu gibi daha sahada veri toplarken anlatıları benim için somutlaştırdı. Hatta bu görüşmelerin bazılarını formal olarak sonlandırdıktan sonra ayrılık öncesi ilerleyen kimi gündelik sohbetlerimde görüşme esnasında elde edemediğim veriler katılımcıların sözlerinde kendiliğinden belirdi. Böylece hemen öncesinde katılımcılarda mevcut olmadığı sanılan deneyimler ile anlatılar da ortaya çıktı, böylece aldığım izinle yine bunları veri setime ekleyebildim. Bu akış yöntemimin döngüsellığı ile de çok uyumluydu.

2.1 ARAŞTIRMANIN TASARIMI

Araştırmanın konusuyla ilgili güncel literatür engelli bireylerin gündelik hayatta sağlamlıkla karşılaşma biçimlerini ayrımcılık, eşitsizlik ve erişilebilirlik meseleleri üzerinden tartışmaktadır. Bu tartışmaların ışığında bu araştırma ise sağlamlığın gündelik hayattaki görünümünü detaylandırıp engelli bireylerin ona karşı giriştikleri gündelik direniş pratiklerini ortaya çıkarmaktadır. Çalışma bu süreçte yorumlayıcı fenomenoloji yaklaşımını benimseyerek engelli bireylerin sakat beden ve engelli olma haline ilişkin algılarını da araştırmanın bağlamına yerleştirmektedir.

Araştırma nitel yöntem izlemesiyle gündelik hayata derinlemesine bir bakışa, araştırmayı bütün değişkenleriyle keşfetmek için baş edilir sınırlar koymaya ve araştırmanın başındaki varsayımlardan daha ileri odak noktalarını keşfetmeye imkân bulmaktadır (Kümbetoğlu, 2008, s. 23). Nitel yöntemin izlenmesiyle araştırmada çevreye, sürece ve algılara yönelik toplanan veriler engelli bireylerin araştırmanın konu edindiği süreçler ve olgular hakkındaki hislerini, fikirlerini, inançlarını ve tanımlarını yansıtabilmekte, bunun yanı sıra deneyim, davranış ve faaliyetleri hakkında bilgi verebilmektedir (s. 43).

Creswell'in (2013) nitel araştırmada sosyal adaleti yorumlayıcı çatıların kullanılabilmesine dair aktardıkları da engelliliği engellilik sosyolojisinin bakış açısından gören bu araştırma için nitel yöntem izlemenin uygunluğunu göstermektedir;

“Problemler ve araştırma soruları, araştırmacının belirli sorunlar veya konulara yönelik bir anlayışa sahip olmasına imkân verir- hiyerarşi, hegemonya, ırkçılık, cinsellik, adaletsiz güç ilişkileri, kimlik veya toplumumuzdaki eşitsizlik gibi dışlanan birey veya kültürlere yönelik olumsuz koşullar.” (s. 34).

Araştırmanın fenomenolojik bir yaklaşım benimsemesinin nedeni ise engelliliği sosyal bir inşa olarak görmesi ve sahasını gündelik hayatın sıradan an ve mekânları olarak belirlemesinden ileri gelmektedir. Berger ve Luckmann'a (2008) göre kendini güçlü ve ısrarlı bir şekilde bilince dayatan gündelik hayata (s. 34) dair sosyal göreliliğin gerçeklik²³ “toplumun sıradan üyelerinin ortak duygusunda

---

²³ Sosyolog (ya da genel olarak sosyal bilimci) gerçeklik ve bilgi konusunda Berger ve Luckmann'ın (1991) dediği üzere sokaktaki sıradan bir insan ile bir filozofun arasında bir yerde durmaktadır. Sokaktaki insan gerçeklik ve bilgiye dair fikirlerini hafife alır ve bundan dolayı bir sıkıntı çekmez, filozof bu kavramları azami derecede net olarak tanımlayarak bir nihai statüye yerleştirmek ister. Ancak sosyolog sistematik bir

mevcut” haldedir (s. 31-32). Zira en başta anlam denilen şey bir beden ile bireyselleşen ve bir kişi olarak toplumsallaşan bireyin bilincinde meydana gelmektedir (Berger & Luckmann, 1995, s. 10) Fenomenolojiye göre sosyolojinin görevi dünyanın bireylerce nasıl görüldüğünü tanımlamak, bunu yaparken de diğerleriyle benzeşen algıların nasıl edinildiğini ve deneyimlerin nasıl bir araya getirildiğini gün yüzüne çıkararak ortaklıklar içeren gündelik hayatın oluşumunu incelemektir (Wallace & Wolf, 1995, s. 242). Bu nedenle fenomenoloji dünyayı algılama ve dünyada var olma biçimlerimizi sorgulamaya teşvik ederken Husserl’cı bir sloganla “şeylere dönüş çağrısı” yapmaktadır (Wolff K. H., 1978, s. 500-501). Bu şeylere dönüş çağrısı bilhassa sosyal bilimciler için dil ve onun gibi tüm sembolik yapılar da olmak üzere kabul edilmiş kavramlar ve kültürlerin sorgulanmasına, doğrudan görünenin gerçekliğinin kayıt altına alınmasına yönelik bir çağrıydı. Şeylerin öğretildiği gibi olduğu kabulünü reddederek onlara karşı bakışımızın nasıl öğretildiğinin muhasebesi Husserl’a göre felsefe icrasının ta kendisidir. Bu icranın özenli bir çaba gerektirmesiyle felsefeyi de *titiz bir bilim*²⁴ olarak tanımlanmıştır (Wolff K. H., 1978, s. 501). Berger ve Luckmann’ın da (2008, s. 25) gündelik hayatta bilginin yeri başta olmak üzere çalışmalarının kimi önemli yerlerinde başvurdukları Schutz (2018) fenomenolojiyi felsefi düşünmenin bir yöntemi olarak diğer her yöntem kadar bilimsel görmekte ve buradan yola çıkarak fenomenolojik yöntemin bizatihi sosyal bilimler için neden önemli olduğunu açıklamaya yönelmektedir. Ona göre bir gözlemci ötekinin anlamını ve eylemlerini yorumlamadan önce bir öz yorumlama gerçekleştirmektedir. Bu tür varsayımlarda gözlemci biriktirdiği deneyimlerine başvurmaktadır. Bunları hesaba katmayan sosyal bilimlerin diğer yöntemleri yetersiz kalırken fenomenolojinin felsefi analizi bu ihtiyacı karşılayacak bir yaklaşıma olanak sağlamaktadır (s. 65-66).

---

farkındalığa sahip olmasıyla farklı gerçeklikleri kabul eder ve bunun nedenlerini arar (s. 14).

²⁴ (Husserl, 1965)

Bu araştırmada da araştırmacı yüksek lisans eğitimi sürecinden itibaren engellilik çalışmaları alanında bilimsel retimler²⁵ yaptığı gibi içinde yetiştiği ailesi ve sosyal çevresindeki engelli bireylerle süregelen yakın ilişkiler içerisinde bulunmaktadır. Bu faktörler araştırmacının engellilik deneyimi üzerine çok yönlü farkındalıklar ve duyarlılıklar geliştirmesinde yardımcı olmaktadır. Fenomenolojik gelenekte öngörülen “epokhe”²⁶ yani n yargıların askıya alınması ilkesi böylelikle bu çalışmada refleksivite (araştırmacının kendi konumunun ve n yargılarının farkında olarak araştırmaya dahil olması) ilkesiyle birlikte ele alınmış, klasik betimleyici fenomenoloji yerine, Heideggerci²⁷ ve yorumlayıcı (hermeneutik) gelenek takip edilmiştir. Yorumlayıcı fenomenolojide katılımcı deneyimlerinin yalnızca betimlenmeyle kalmayıp, bunların toplumsal bağlamlar içerisinde yorumlanarak ortak anlamlara ulaşılması esasında epokhe’yi dışlamadığı gibi onu açık bir şekilde ortaya koyarak analiz sürecine eklemektedir (Lopez & Willis, 2004, s. 729-730). Bu araştırmada da araştırmacının engellilikle olan kişisel ilişkileri ve deneyimleri, katılımcılardan elde edilen verilerle birlikte ortak anlamların inşasına katkı sağlamış ve araştırmanın hedefine ulaşmasına yardımcı olmuştur. Kimi katılımcılarla geçmişte araştırmadan bağımsız şekilde kurduğu ve hala srdrdğu ilişkiler ile araştırma sürecinde tanıştığı katılımcılarla veri toplama süreçlerinden sonra da ilişkilenme içinde bulunması araştırmacının araştırma konusunun anlamlar dünyasında katılımcı bir pozisyonda bulunmasına olanak sağlamıştır. Engelli bireylerin gündelik hayat deneyimleriyle kurulan bu bağlar araştırma sürecinin bir parçası olarak araştırmacının sahayla kurduğu etik hassasiyeti ve verilerin derinliğini güçlendirmiştir. Araştırmacının bu yöndeki tutumu ağdaş nitel araştırmalarda savunulagelen katılımcı araştırmacı

---

²⁵ Yorumlayıcı fenomenoloji araştırmacının varsayımları veya uzman bilgisinin araştırmaya değerli bir rehberlik kattığı ve esasında araştırmayı anlamlı bir girişim haline getirdiğine dair felsefi bir varsayımda bulunmaktadır (Lopez & Willis, 2004, s. 729).

²⁶ *Epokhe nkabullerden uzak durma ilkesiyle fenomenolojik bir bakışa olanak sağlamayı öneren bir kavramdır. Epokhe’yi anlayabilmek için önce onun sunduğu bakış açısına geçmenin elzem olduğunu ifade eden Walsh’e (1988, s. 211) göre ise bu Husserl’in doğal tutum olarak adlandırdığı sıradan insanın olaylara bakışıyla mümkün değildir, zira epokhe tam da bu alışıldık düşünce biçimlerini geride bırakmayla ilgilidir.

²⁷ Yorumlayıcı gelenek bireyi kartezyen bakıştan tamamen farklı konumlandıran Heideggerci fenomenolojinin ilkelerini takip etmektedir (Leonard, 1989, s. 55).

perspektifiyle uyum sağlamaktadır. Böylece araştırmacının konumu gizlenmek yerine ortaya konularak veri ile kurduğu ilişkinin şeffaflaşması amaçlanmıştır.

2.2 ARAşTIRMANIN SAHASI VE AMAÇLI ÖRNEKLEMİ

Türkiye’de kentlerde²⁸ yaşayan 18 yaşından büyük zihinsel engel türleri dışında herhangi bir engele sahip kişiler bu araştırmanın sahasını oluşturmaktadır. Bu saha içerisinden araştırmacının tanıdığı ve/veya ulaştığı katılımcılardan yola çıkarak kar topu örnekleme kullanılmıştır. Bu örnekleme birbiriyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantısı olan kişiler ve oluşumları inceleyen toplumsal araştırmaların kullandığı rastlantısal olmayan bir örnekleme çeşididir (Neuman, 2014, s. 324). Patton’un da (2015, s. 451) aktardığı üzere kar topu örnekleme araştırmacının cevap aradığı problemlere yönelik bilgi olarak donanımlı katılımcıları bulmaya olanak vermektedir. Örnekleme kapsamındaki görüşmeler sorulan sorular, elde edilen veriler ile bu verilerin analiz süreçleri ve kaynakların araştırmayı desteklemesine bağlı olarak örnekleme doygunluk noktasına ulaşana dek devam ettirilmif, bilgiyi maksimize etmeye yönelik olarak yeni örneklemlerden farklı bilgiler gelmemeye başlandığı andan itibaren örnekleme sayısı sınırlandırılmıştır (Merriam, 1998, s. 64; Lincoln & Guba, 1985, s. 202). Bu sayede Patton’un (2015, s. 475) önerdiği üzere araştırılan olgunun beklenen makul kapsamına dayalı asgari örnekleme ulaşılmıştır.

Araştırmacının kendi ailesinde ve sosyalleştiği arkadaş çevresinde engelli bireylerin bulunması, bunun yanı sıra yüksek lisans araştırmasından itibaren engellilik sosyolojisi üzerine çalışmaları bulunması ona bu doktora araştırması için katılımcılar bulabilmesine ve buradan yola çıkarak kar topu örnekleme kullanabilmesine olanak sağlamıştır.

---

²⁸ Katılımcıların kentten seçilmesinin nedeni kentleşme ile modernitenin, modernite ile de gündelik hayatın ilişkisinde yatmaktadır. Lefebvre’ye (2023, s. 24-25) göre gündelik hayat ve modernite “birbirini taçlandıran ve gizleyen, açığa çıkaran ve örten” bir etkileşim içindedir.

2.3 ARAŞTIRMANIN KATILIMCILARI

Tablo 2. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve engellilik çeşitleri

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Engel	Eğitim Durumu	Şehir
K1	50	Erkek	Bekar	Spastik paraparezi, Serebral Palsi	Lisans Mezunu	Mersin
K2	20	Erkek	Bekar	Ortopedik engelli, Meningosel, hidrosefali	Lisans Öğrencisi	Adana
K3	27	Erkek	Bekar	Yürüme Bozukluğu / Bedensel Engel	Lisans Öğrencisi	Adana
K4	36	Kadın	Bekar	Serebral Palsi	Lisans Mezunu	Gaziantep
K5	22	Erkek	Bekar	Ortopedik engelli, kısmi işitme ve konuşma bozukluğu	Lisans Öğrencisi	Adana
K6	29	Erkek	Bekar	SMA tip 2, atriyal septal defekt	Yüksek Lisans Öğrencisi	Ankara
K7	50	Kadın	Evli	Ortopedik engelli	-	Mersin
K8	29	Kadın	Evli	Serebral Palsi	Lisans Mezunu	Mersin

K9	20	Kadın	Bekar	SMA Tip 3	Ön Lisans Öğrencisi	Gaziantep
K10	24	Erkek	Bekar	Görme Engelli	Yüksek Lisans Öğrencisi	Ankara
K11	22	Kadın	Bekar	Görme Engelli	Lisans Öğrencisi	İstanbul
K12	51	Erkek	Bekar	Omurilik Felçi	Lise Mezunu	İstanbul
K13	30	Erkek	Evli	Çocuk Felci, Bedensel Engel	Lisans Mezunu	Adana

Yukardaki tabloda katılımcıların demografik özellikleri sunulmaktadır. Çalışma kapsamında 13 bedensel engelli bireyle görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaşları 20 ile 51 arasında değişmekte olup, amaçlı örneklem hem genç yetişkinleri hem de orta yaş grubunu içermektedir. Cinsiyet dağılımı sekiz erkek ve beş kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Medeni durum açısından çoğunluk bekar olmakla birlikte üç katılımcı evlidir. Engel türleri bakımından örneklem heterojen bir yapı göstermekte; serebral palsi, SMA, ortopedik engellilik, görme engellilik ve omurilik felci gibi farklı bedensel durumları kapsamaktadır. Eğitim düzeyi ise hiç formal eğitim almamaktan yüksek lisans öğrenciliğine kadar uzanmakta, bu durum katılımcıların farklı sınıfsal ve kültürel konumlanışlara sahip olduğunu göstermektedir. Katılımcılar Adana, Mersin, Gaziantep, Ankara ve İstanbul gibi farklı şehirlerde yaşamaktadır. Bu çeşitlilik, gündelik direniş pratiklerinin tekil bir mekâna ya da homojen bir toplumsal profile indirgenmeden analiz edilmesine imkân tanımıştır. Bununla birlikte amaçlı örneklemin büyük ölçüde eğitilmiş ve kentsel bağlamlarda yaşayan bireylerden oluşması, bulguların yorumlanmasında dikkate alınması gereken bir sınırlılık olarak not edilmelidir.

2.4 SAHA DENEYİMLERİ

Bu bölümde de araştırmacının sahadaki deneyimlerini ve katılımcılarla ilişki kurma süreçlerini aktarmak amacıyla birinci tekil şahıs (ben) kullanılmıştır. Yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşımın özne merkezli yapısı ve araştırmacının sürece aktif katılımı, bu anlatım biçimini yöntemsel olarak anlamlı ve gerekçeli kılmaktadır.

Engellilik ile ilişkileneceğim akademik üretimlerimden çok daha önce ailem ve sosyal çevremdeki engelli bireyler ile başlaması sahaya ulaşmamda ve saha içindeki hareketlerimi belirlememde bana yardımcı oldu. Bu araştırmaya başlamadan önce bazı katılımcıları çeşitli zaman ve yerlerden tanıyordum, kimisi ile de bu süreçte tanıştım. Örneklemin çoğunluğunu da bu ikinci grup oluşturdu. Sosyal çevremde yer alan her engelli birey bu araştırmanın bir parçası olmadı. Bunlardan bazıları aile içinden olması gibi etik sebeplerle benim dahil etmediğim kişiler iken geri kalan kısmı kişilerin kendi tercihleriydi. Çok eskiden beri arkadaş olduğum bazı engelli tanıdıklarım araştırmaya katılmak istemediklerini belirttiler. Bu tercihlerindeki ortak sebep geçmişte birden fazla akademik çalışmada katılımcı olmaları ve artık engelliliklerinin bir araştırma nesnesi haline geldiğini hissedip bundan rahatsızlık duymalarıyla ilgiliydi. Bu yönde aldığım beklemediğim geri dönüş benim etik kaygılarımı yeniden değerlendirmeme ve bu konuda bilinçlenerek devamında katılımcılarla sürdürdüğüm ilişkilerde daha dikkatli olmama yol açtı. Bazısı kendi bana ulaşan, kimisine benim ulaştığım katılımcılarla sürdürdüğüm iletişimde engellilik ile bireysel ve akademik olarak nasıl ilişkilendiğim konusunda şeffaf olurken bilim etiğini göz önünde bulundurdum. Böylece katılımcı araştırmacı olarak konumumu belirlesem de katılımcılarla aramda yatay bir ilişki sürdürmeyi başarabildim. Bundan dolayı katılımcılarla yaptığım yarı yapılandırılmış görüşmelerden sonra da onlardan geri dönüşler almaya devam ettim, düzenlemeler yapabildim. Verileri çözümleme ve yazıya dökme sürecim devam eden bu ilişkiler ile daha verimli geçtiği gibi yorumlayıcı fenomenolojiyi perspektif edinebilmeme de olanak tanıdı.

Görüşme yaptığım ilk katılımcım da devam eden bu iletişim sürecine dahildi. Mersin’de yaşayan ve 50 yaşında bekar bir erkek olan K1 engellilik hakları konusunda politik bilince sahip, bu konuda podcast ve radyo yayınları yapan, üniversitelerde konuşmalar düzenleyen birisi. Engeli spastik paraparezi ve serebral palsi. Yayınlarını ve içeriklerini takip ettikten sonra bir üniversitede engellik üzerine yapacağı konuşmaya gidip etkinlik sonrasında kendisiyle tanıştım. O ay içerisinde Mersin’e giderek K1’in evinin yakınlarındaki bir sanat & kültür evinin kütüphanesinde ilk görüşmemi gerçekleştirdim. Görüşmemin hemen sonrasında tez izleme komitemde aldığım öneriler doğrultusunda kendisiyle tekrar iletişime geçtim ve daha önce konuştuğumuz konular konusunda biraz daha derinleşme imkânı yakaladım. Ancak devam eden iletişimler burada olduğu gibi her katılımcıda araştırmacı olarak benim tarafımdan başlatılmadı, örneğin K2 ve K4 araştırma konusunu içselleştirdiklerini belli eden katılımcılar olarak akıllarına yeni bir şey geldiğinde veya yeni bir deneyim edindiklerinde bana ulaşarak eklemeler yapmamı rica edenler arasındaydılar.

Bahsettiğim K2 ve onun arkadaşı K3 ile ise öğrencisi oldukları üniversitede K1’in yaptığı konuşmaya dinleyici olarak katılanlar arasındaydılar. Onlarla da etkinlik sonunda fakültede yaptığımız sohbetlerle birbirimizi tanıdık. Ortopedik engeli ve meningosel hidrosefalisi olduğunu söyleyen ve benim gibi Adana’da yaşayan 20 yaşındaki K2 ile daha sonraki zamanda araştırmam başlayınca iletişime geçerek katılımcı olup olamayacağını sordum, kabul etmesi üzerine o hafta içerisinde sakin bir kafede görüşmemi gerçekleştirdim. 27 yaşında, yürüme bozukluğu ve bedensel engeli bulunan K3 ile de süreç aynı şekilde devam etti. K3 engeli doğuştan olmayan, çocukken yaşadığı bir kaza sonucu daha sonra gelişen üç katılımcımdan ilkiydi. K2 ve K3 aynı üniversitede BESYO öğrencisi ve buradan birbirleriyle tanışmaktalar. K2 spora olan ilgisini engelli olmasına bağlamakta ve engelli olmasaydı belki de sporla ilgilenmeyeceğini söylemekte. Bedensel olarak güçlenmesi gerektiği için spora yönelen K2’nin ailesi onun anlattığına göre en büyük destekçisi durumunda. K3’te ise bu durum daha farklı, ailesinde ve yakın

akrabalarında birçok sporcu olması onu spora yönlendiren asıl etken olmuş. Buna değinmemin sebebi K1, K2, K5 ve K8'de olduğu gibi engelliliğin katılımcıların kariyer seçimlerinde, K13'te olduğu gibi iş yaşantısındaki tutum ve yönelimlerinde, K6 ve K12'de olduğu gibi amatör uğraşlarında etkili olduğunu bariz bir şekilde görmemden kaynaklanıyor.

Bir sonraki katılımcım, 36 yaşında serebral palsi ile yaşayan bir kadın olan K4 Gaziantep'te anne ve babasıyla beraber yaşıyor ve memur olarak çalışıyor. K4'ü daha önce sosyal medyada takip ediyor ve şairlerini okuyordum, doktora ders dönemimde seminer dersim için kendisiyle iletişime geçip bu tez araştırması için pilot çalışma sayılabilecek online bir görüşme gerçekleştirmiştik. Bu araştırmaya başladığım dönem kendisi ailesi ile Mersin'deki yazlık evlerinde ikamet ediyordu, kendisiyle yeniden iletişime geçerek yüz yüze görüşme talebinde bulundum ve evlerinde misafir olarak görüşmeyi gerçekleştirdim. Konuşma bozukluğu nedeniyle iletişim kurarken annesi kolaylaştırıcı bir rol üstlendi. Görüşme sonrasında da K4 ile iletişimimiz devam etti, birçok kez bana ulaşarak tezimde yazmamı istediği sonradan aklına gelen veya yeni yaşadığı deneyimlerden bahsetti. Araştırmamın gündelik hayatta gözden kaçabilen etkileşimlere odaklanması anladığım kadarıyla K4'ün her zaman dile getirmek istediği bir şeye dokunuyordu, bu nedenle kendisinin bu süreci önemseydiğini hissettim. K5 bana kendisi ulaşan ve araştırmaya dahil olmak istediğini söyleyen ilk katılımcım oldu. Bana telefon ile ulaşarak K3'ün arkadaşı olduğunu ve telefonumu ondan aldığını, araştırmama katılmak istediğini belirtti. Adana'da yaşayan 22 yaşındaki K5 de yine aynı üniversitede BESYO okumakta, ortopedik engelli ve kısmi işitme ve konuşma bozukluğuna sahip. Babasını küçük yaşta kaybettiğini söyleyen K5 çocukluğunda annesinin onu yerel futbol takımının maçlarına götürdüğünü, bu nedenle spora ilgisinin uyandığını, devamında spor lisesine başladığını ve tribünlerde sosyalleştiğini, sporun hayatında çok büyük bir yeri olduğunu anlatmakta. K5 sporun kendisine öz güven sağladığını ve engellilik nedeniyle karşı karşıya kalabildiği olumsuzluklarda bunun kendisine yardım sağladığını da ifade etmekte. K5 sporun engellilik deneyimine olumlu

katkılarından bahsetse de görüşmenin devamında birincil sosyalleşme alanı olduğunu söylediği tribünlerde yaşadığı ayrımcı deneyimler nedeniyle kendini geri çektiğini de eklemekte.

K6 araştırmalarımın bağımsız olarak sosyal çevremde olan bir katılımcıydı. Engelini SMA tip 2, atriyal septal defekt olarak açıklayan 29 yaşındaki K6 lisansta aynı bölümde benim alt dönemimdeydi ve tanışıklığımız bu şekilde gerçekleşmişti. Kendisi bir üniversitede yüksek lisans eğitimini devam ettirmekte ve tez çalışmasını o da engellilik üzerinden kurmakta. Ayrıca bir internet gazetesinde yazılar yazmakta, çeşitli sosyal medya hesapları üzerinden gündemi yorumladığı canlı yayınlarla amatör bir şekilde habercilik yapmakta. K6 yüksek lisans eğitimimden itibaren engellilik çalıştığımı bildiği ve kendisi de aynı alanda akademik olarak çalıştığı için bana ulaşarak katkı sunmak amacıyla araştırmama dahil olmak istediğini belirtmişti. Hem geçmişten beri devam eden tanışıklığımız, hem de engellilik hakkında kuramsal ve politik bilgi sahibi olması K6 ile olan görüşmemin çözümlemesinde bana kolaylık sağladı.

Katılımcılarım arasında formal bir eğitim geçmişi olmayan tek kişi olan K7 ise bir arkadaşımın teyzesiydi. 50 yaşında, evli ve ortopedik engeli bulunan bu katılımcım da Mersin'de yaşıyordu. Kendisi ile bir telefon görüşmesi yapıp kendimi ve araştırmamı anlattıktan sonra randevu alarak görüşmeyi gerçekleştirdim.

Instagram'da engellilik üzerine içerikler üreten K8'i ise K4'ün yönlendirmesiyle tanıdım. K8'i Instagram üzerinden takibe aldım ve kendisine özel mesaj ile araştırmamın içeriğinden bahsederek devamında görüşme için onay aldım. 29 yaşında evli bir kadın olan K8 fizyoterapist olarak çalışmakta ve Mersin'de yaşamakta. Serebral palsi ile yaşayan K8 ile bu coğrafi yakınlık sayesinde Mersin'de bir kafede görüşme imkânı buldum. K8 ile olan görüşmemde konular

genellikle engellilik deneyimiyle bağlantılı şekilde eğitim ve kariyer etrafında döndü. Yukarıda bahsettiğim bazı katılımcılarda olduğu gibi K8'in de profesyonel yaşamındaki seçimlerinin engeli ile ilişkili oldu ortaya çıktı. Çocukluğu boyunca devamlı tedavisi için fizyoterapistlerle çalışan K8 onlardan ilham alarak bu mesleğe yöneldiğini ifade etmekte.

Bir diğer katılımcım olan K9 ile de K6 sayesinde tanıştım. Görüşmemiz sonrasında K6 bir SMA vakfının etkinliğinde tanıştığı K9'un da bu araştırmayla ilgilenebileceğini belirterek beni kendisiyle iletişime geçirdi. 20 yaşında bir kadın olan K9 Gaziantep'te yaşamakta, aynı şehirde ön lisans eğitimi görmekte ve engelini SMA tip 3 olarak açıklamakta. K9'un deneyim aktarımları şehir ve geleneksel aile üzerinden oldu, anlatılarının bu odağı diğer katılımcılardan bir farklılaşma sağladı. Diğer katılımcılarda aile bir destekçi olarak öne çıkarılırken yalnızca K9'un deneyiminde bu tam tersi gözükmekteydi. Ayrıca yaşadığı şehrin çevresel erişim yetersizliklerinin yanı sıra, kent sakinlerinin engelliliğe yönelik ön yargılarını batı şehirlerinde edindiği deneyimlerle karşılaştırması da onun anlatısını farklılaştıran önemli bir noktaydı.

Bir sonraki katılımcım K10 lisans dönemimden bir hocamın daha sonra görev yaptığı üniversiteden öğrencisiydi, hocam benim çalışmamdan haberdar olduğu için K10 ile sosyal medya üzerinden iletişime geçmeme aracı oldu. Görme engeli bulunan, 24 yaşında Ankara'da yüksek lisans eğitime devam eden bir erkek olan K10 ile memleketi olan Mersin'e tatile geldiğinde görüşme gerçekleştirdim. Görüşme sonrası K10'un yönlendirmesi üzerine aynı gün içerisinde arkadaşı olan K11 ile de görüşme gerçekleştirme imkânı buldum. Memleketi Mersin olan 22 yaşındaki K11 İstanbul'da lisans eğitimi gören görme engelli bir kadın. K10 ve K11 Mersin'in aynı küçük ilçesinden olmaları, tanışıklıkları ve aynı engel türüne sahip olmalarıyla deneyimleri zaman zaman içe içe geçen iki katılımcıydı. Görüşmelerde kimi zaman birbirlerinin deneyimlerine atıfta buldukları gibi bazı sorularımı özellikle birbirlerine sormam gerektiğini de vurguladılar. Bunların yanı

sıra K10 ve K11'in araştırmamdaki tek duyuşsal engel türüne sahip katılımcılar olması da ayırt edici bir nokta oldu.

Devamındaki görüşmemi K12 ile gerçekleştirdim. İstanbul'da yaşıyan 51 yaşıında bekar bir erkek olan K12 engellilik üzerine yazılar yazdığı bir internet sitesi sahibi ve engellilik aktivizmi konusundaki geçmişı nedeniyle alanda tanınan birisi. Yüksek lisans eğitiminden itibaren engellilik ile olan ilişkim akademik yönde de ilerlediği için kendisine ve içeriklerine zaten aşınaydım. Doktora araştırmam başladığında kendisi ile e-posta üzerinden iletişime geçerek araştırmamı açıklayarak kendimi tanıttım ve devamında aldığım onay ile görüşmemi gerçekleştirdim. K12 gençken geçirdiği bir trafik kazası sonucu omurilik felci geçirmişı. Bu yönüyle K3'le beraber araştırmamın katılımcıları arasında engeli doğuştan olmayan üç katılımcıdan biri konumundaydı. Yalnızca K3'ten farklı olarak engelli olması daha ileri yaşılarına denk geliyordu. Bu nedenle engellilik öncesi ve sonrası deneyimlerinde önemli değişimler olabileceğini düşündüm ve görüşmede bazı noktalarda buralara odaklandım. Ancak K12 eskiden sık sık fiziksel kavgalara girdiğini, engelli olmasının ardından hayatında dikkate değer en büyük değişimin bunun eksikliği olduğunu söyledi. Devamında bedensel kısıtlılıklarının gündelik hayatında erişim ve zaman kullanımını konusundaki etkilerinden bahsetse de kendi yarattığı erişilebilir hayatla bunun kendisi için çok önemli olmadığını belirtti. K12'in bu anlatıları engellilik trajedi modelinin ön yargılarına karşı olumlu bir örnek olarak konumlanmakta.

Son katılımcım olan K13'e ulaşmam ise daha dolaylı oldu. Yakın bir arkadaşımın arkadaşının eşı engelli idi ancak kendisi görüşme için vakit ayıramadı ve yakın arkadaşı olan K13 ile beni iletişime geçirdi. 30 yaşıında evli bir erkek olan K13 Adana'da ikamet etmekte ve çocuk felci nedeniyle bedensel engeli olduğunu ifade etmekte. K13'ün engellilik aktivizmi konusunda bir geçmişı bulunmamakla beraber mühendis olarak çalıştığı fabrikada kendi ve diğer engelli iş

arkadaşlarının hakları için devamlı olarak mücadelelerde bulunduğunu ve kariyerinde de buna uygun seçimler yaptığını söylemekte.

Her engellilik deneyimi kuşkusuz kendine özgüdür. Ancak bu araştırmanın odağı, bireylerin engelliliğe karşı geliştirdikleri gündelik direniş taktiklerini anlamak olduğu için, elde ettiğim veriler belirli bir noktadan sonra anlamsal tekrarlar göstermeye başladı. Görüşmeler ilerledikçe yeni katılımcıların aktardıkları deneyimlerin, daha önce görüştüğüm kişilerinkilerle önemli ölçüde benzeşmeye başladığını fark ettim. Bu tekrarlar araştırmamın amacı doğrultusunda veri doygunluğuna ulaşıldığına işaret ediyordu. Bu nedenle danışmanımla birlikte yürüttüğümüz değerlendirme sonucunda örnekleme 13 katılımcı ile sınırlandırmaya karar verdik.

Ayrıca yorumlayıcı fenomenolojide amaç sayısal çokluktan ziyade deneyimlerin derinlikli bir şekilde analiz edilmesiyle ilişkilidir. Bu yaklaşıma göre daha fazla sayıda katılımcı eklemektense mevcut katılımcıların anlatılarına daha fazla odaklanarak deneyimlerin içsel tutarlılığını ve bağlamsal anlamını ortaya çıkarmak uygun bir strateji olarak gözükmektedir. Görüşme sürecinin ardından da katılımcılarla iletişimim sürmüş, yeni deneyim aktarımları verilere dahil edilmiş ve bu etkileşimler çözümleme sürecine katkı sunmuştur. Dolayısıyla bu çalışma sadece görüşmelerin nicel yapısıyla değil, anlamsal yoğunluğu ve katılımcılarla kurulan ilişki derinliğiyle de zenginleşmiştir.

2.5 VERİLERİN TOPLANMASI

Creswell'in (2021, s. 152) aktardığı üzere fenomenolojik araştırmalar mekân olarak aynı yeri paylaşan katılımcıları gerektirmese de katılımcıların araştırılan olgu hakkında ifade edebilecek deneyimlere sahip olmaları gerekmektedir. Bu araştırma da engelli bireylerin deneyimlerinin veri olarak toplanması sürecinde hazırlanmış bir form üzerinden yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme araştırmacıya görüşmeler sırasında soruların ve

konuların sırasını değiştirebilme, gerek görüldüğünde bazı soruları atlayabilme veya olgulara dair daha detaylı anlayış getirmek amacıyla ek sorular sorabilme konusunda tanıdığı özgürlükler nedeniyle tercih edilmiştir (Yıldırım & şimşek, 2021, s. 130). Bu tercihte yarı yapılandırılmış görüşmenin esnekliği, yanıt oranın fazla olması, sözsüz davranışların incelenebilmesi, evre üzerinde kontrol, spontanlık, katılımcının soruları tek başına yanıtlayabilmesi, görüşme sorularının tamamının cevaplanabilmesi, görüşme zamanının belirlenebilmesi ve soruların daha karmaşık hazırlanabilmesine imkân tanınması gibi avantajlar da göz önüne alınmıştır (Bailey, 1994, s. 271-272). Fenomenolojik araştırmalarda en önemli veri toplama yöntemi olduğu belirtilen görüşmelerde 5 - 25 arası kişi ile görüşmenin araştırmaların amacı için yeterli olacağı literatürde belirtilmektedir (Güler, Halicioğlu, & Tařęın, 2015, s. 44). Bu nedenle örneklem doğunluğunu da dikkate alarak araştırmanın tasarım aşamasında katılımcı sayısı bu aralıkta hedeflenmiştir.

2.6 VERİ DEğERLENDİRME SÜRECİ

Fenomenolojinin sosyal olguların insandan bağımsız kendilerine ait bir gerçekliği olmadığına, yalnızca dünyayı anlamlandırmak için sosyal kurgular olduğuna dair yaklaşımları nedeniyle nesnellik yerine öznelliği odağına alan fenomenolojik araştırmacılar nitel araştırma yöntemleri kullanmaktadır (Slattery, 2003, s. 169). Patton'un (2015) ileri sürdüğü üzere verileri bulgulara dönüştüren nitel analizin sonuç noktası her araştırmacı için benzersizdir. Bu nedenle verilerin bulgulara dönüşüm süreci için kesin bir formül yoktur ancak rehberlik ve yönlendirmeler mevcuttur. Büyük miktarda veriyi anlamlandırmaya çalışan nitel analiz süreci bu zorluk nedeniyle toplanan ham veriyi önem sırası gözeterek, örüntüleri göstererek ve bulguların özünü aktarmak için kılavuz ilkelerden yola çıkarak sınırlar çizmektedir (s. 762).

Bu araştırmanın nitel analiz sürecinde de toplanan veriler açık bir kavramsal çerçevenin rehberliğinden yola çıkılarak ayrıntılı yapısıyla araştırmacıya kavram ve temaların belirlenmesinde yardımcı olan tümdengelimci bir yol izlenmiştir

(Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 241). Yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanan veriler tematik olarak analiz edilmiştir. Verilerin tematik analizi için aşağıda belirtilen aşamalar takip edilmiştir;

Tablo 3. Tematik analizin aşamaları

Aşama	Süreç açıklaması
1. Araştırmacının veriye aşına olması:	Verinin deşifre edilmesi (gerektiğinde), verinin tekrar tekrar okunması, ilk fikirlerin not edilmesi.
2. İlk kodların oluşturulması:	Tüm veri seti boyunca verinin dikkat çeken özelliklerinin sistematik bir şekilde kodlanması, her bir kodla alakalı olan verilerin bir araya toplanması.
3. Temaların aranması:	Kodların potansiyel temalar altında toplanması, tüm verilerin ilişkili oldukları olası temaların altında toplanması.
4. Temaların gözden geçirilmesi:	Temaların, kodlanmış veri içeriğiyle (1. Düzey) ve tüm veri setiyle (2. Düzey) uyumunun kontrol edilmesi, analize ilişkin tematik 'haritanın' oluşturulması.
5. Temaların tanımlaması ve isimlendirilmesi	Her temaya ait özelliklerin sadeleştirilmesi ve analizde anlatılan hikâyenin bütününün tanımlanması için analize devam edilmesi, her bir temanın açık bir şekilde tanımlanması ve isimlendirilmesi.
6. Raporun hazırlanması:	Analiz için son fırsat. Somut, çarpıcı ve inandırıcı doğrudan alıntı örneklerinin seçilmesi, kodlanan veri içeriklerinin son kez analiz edilmesi, analiz sonuçlarının araştırma sorusu ve alan yazınla tekrar ilişkilendirilmesi, analizin akademik bir dille raporlaştırılması.

Kaynak: (Braun & Clarke, 2019, s. 883)

Tematik analizin esnekliği nedeniyle araştırmacının çalışmanın güvenilirliğini sağlamak için kimi ölçütlere başvurması gerektirmektedir. Aşağda araştırmanın veri analizi boyunca takip edilen 15 adet ölçüt verilmektedir;

Tablo 4. İyi bir tematik analiz için 15 maddelik ölçüt listesi (Braun & Clarke, 2019, s. 893)

İşlem	No.	Ölçüt
Deşifre	1	Veriler yeterince ayrıntıyı içerecek şekilde deşifre edilmiştir ve yapılan deşifrelerin “doğruluğu” orijinal kayıtlarla karşılaştırılarak kontrol edilmiştir
Kodlama	2	Verideki her bir unsura kodlama sürecinde eşit derecede önem verilmiştir.
	3	Temalar birkaç çarpıcı örnekten hareketle oluşturulmamış (anekdotu yaklaşım), aksine kodlama süreci ayrıntılı, kapsamlı ve çok yönlü yapılmıştır.
	4	Her bir temaya ait ilgili tüm veriler bir araya getirilmiştir.
	5	Temalar birbirleriyle ve orijinal veri setiyle karşılaştırılarak kontrol edilmiştir.
	6	Temalar kendi ilerinde anlamlı ve tutarlıdır. Diğer temalardan belirgin olarak ayrılmaktadır.
Analiz	7	Veriler zmlenmiş, yorumlanmiş, anlamlandırılmıştır; basitçe kelimelerle genişletilerek açıklanmamış ya da yüzeysel olarak betimlenmemiştir.
	8	Analiz ve veriler örtüşmektedir; verilerden aktarılan alıntılar analizdeki iddiaları destekler niteliktedir.
	9	Yapılan analiz, veriler ve incelenen konu hakkında ikna edici ve iyi organize edilmiş bir hikye sunmaktadır
	10	Analitik anlatım ile destekleyici nitelikteki doğrudan alıntılar arasında iyi bir denge kurulmuştur
Genel	11	Acele edilmeden ya da üstün kr geiştirilmeden, analizin her aşamasının nitelikli bir şekilde tamamlanabilmesi için yeterince zaman ayrılmıştır.
Yazılı Rapor	12	İzlenen tematik analiz yaklaşımı ve analizle ilgili varsayımlar açık bir şekilde tanımlanmıştır
	13	Araştırmacının yaptığını iddia ettikleri ile gerçekte yaptıklarına dair raporda sundukları birbiriyle örtüşmektedir. Örneğin tanımlanan yöntem ve raporlanan analiz tutarlıdır.
	14	Raporda kullanılan dil ve kavramlar, analizde benimsenen epistemolojik yaklaşımla tutarlıdır.

	15	Araştırmacı araştırma sürecinde aktif rol almıştır; temalar kendiliğinden "ortaya çıkmamıştır."
--	----	---

3. BÖLÜM BULGULAR

Katılımcılarla yapılan görüşmeler, engelli bireylerin gündelik yaşamda karşılaştıkları fiziksel ve sosyal engeller ile sağlamcı stratejiler karşısında geliştirdikleri taktikleri görünür kılmıştır. Bu bağlamda saha, Michel de Certeau'nün gündelik hayat kuramı çerçevesinde, bireylerin “stratejilere” karşı geliştirdikleri gündelik “taktiklerin” izini sürebilecek zengin bir bağlam sunmuştur. Katılımcıların anlatıları, gündelik yaşamda maruz kaldıkları sağlamcı tutum ve uygulamalara verdikleri tepkilerin farklı biçimlerde örgütlendiğini, kimi zaman bireysel bir pratik olarak geliştiğini, kimi zaman ise kolektif bir deneyimin parçası haline geldiğini ortaya koymuştur.

Araştırmaya katılanların çoğunun büyükşehirlerde yaşaması, deneyimlerin yorumlanmasına ayrı bir boyut kazandırmıştır. Kentlerdeki altyapı, ulaşım ve sosyal yaşam pratikleri katılımcıların engellilik deneyimlerini biçimlendiren belirleyici unsurlar olarak öne çıkmıştır. Büyükşehirlerde sunulan imkânlar ve kısmi erişilebilirlik iyileştirmeleri, kimi zaman katılımcılara daha geniş hareket alanı sağlarken, toplumsal ön yargılar ve gündelik etkileşimlerde karşılaşılan sosyal engeller bu kazanımları sınırlamıştır.

Gündelik hayatta engelli bireylerin icra ettikleri taktiklerin sürekliliği ve taktikler arası geçişkenlik önemli bir bulgu olarak gözükmektedir. Katılımcıların anlatılarında, belirli bir bağlamda geliştirdikleri pratiklerin zaman içinde başka bağlamlara aktarıldığı, kimi zaman dönüştüğü ve yeni biçimler kazandığı görülmüştür. Böylece engelli bireylerin gündelik direniş pratiklerinin sabit olmadığı, yaşam koşullarına, toplumsal ortamlara ve maruz bırakıldıkları sağlamcı stratejilere göre esnek bir şekilde sürekli olarak yeniden üretilen taktikler olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak saha bulguları engellilik deneyiminin çok boyutlu doğasını ve bu deneyimlerin gündelik yaşamda maruz kalınan iktidar pratikleriyle nasıl müzakere halinde olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcıların geliştirdikleri taktiklerin yalnızca bireysel baş etme yöntemleri değil, aynı zamanda toplumsal normlara, mekânsal düzenlemelere ve yapısal sağlamcı stratejilere karşı geliştirilen gündelik direniş biçimleri olduğu ortaya çıkmıştır.

3.1 KATILIMCILARIN SAĞLAMCILIĞA KARŞI İCRA ETTİKLERİ TAKTİKLER

Araştırmanın tematik analiz süreci sonucunda, iki temel problem cümlesine karşılık gelen toplam on bir farklı gündelik direniş taktiği ortaya çıkarılmıştır.

İlk problem cümlesi olan “Engelli bireyler sağlamcılıkla karşılaştıktan sonra nasıl taktikler icra ediyorlar?” sorusu doğrultusunda, katılımcı anlatılarından öfke gösterimi, tavır takınma, aynalama, ortak deneyime başvurma, sorgulatma ve bilinçlendirme, sarkastik yanıtlar, özneleştirme ve ayrımcılığı duyurma temaları belirlenmiştir. Bu temalar, engelli bireylerin sağlamcı tutumlarla karşı karşıya kaldıklarında verdikleri tepkileri birer gündelik direniş örnekleri olduklarını ortaya koymuştur.

İkinci problem cümlesi olan “Engelli bireyler sağlamcı tutumları önlemek için neler yapıyorlar?” sorusu kapsamında ise kaçınma ve izole olma, tavır takınma, sorgulatma ve bilinçlendirme, kestirme yollardan gitme, özneleştirme ve engelin ifşası temalarına ulaşılmıştır. Bu temalar, bireylerin sağlamcılıkla karşılaşmadan önce veya bu karşılaşmanın etkilerini en aza indirmek amacıyla geliştirdikleri proaktif gündelik direniş biçimlerini açıklamaktadır. Bu problem cümlesiyle ulaşılan taktik türlerinde bireylerin geçmiş deneyimlerinin etkisi belirgin gözükmemektedir.

Her iki problem cümlesiyle de ortak olarak ilişkilenen tavır takınma, sorgulatma ve bilinçlendirme ile özneleştirme temaları ise engelli bireylerin hem sağlamcı

stratejilerle karşılaştıktan sonra hem de bu stratejilerin önüne geçmeye çalışırken kullandıkları süreklilik gösteren direniş biçimlerini ortaya koymaktadır. Bu durum, taktiklerin yalnızca tepkisel değil, aynı zamanda önleyici ve dönüştürücü nitelikte örüldüğünü göstermektedir.

3.1.1 Öfke Gösterimi

Literatürde öfkenin politikliğinin çoğunlukla ırkçılık ve feminizm tartışmaları çerçevesinde ele alındığı görülmekte ve bu tartışmalar engellilik gibi diğer politize edilmiş kimlikler ile uyuşabilmekte ve kesişimler yaşayabilmektedir. Ahmed (2015) zulme karşı duyulan acıya öfke ile tepki vermenin feminizmi toplumsal ve politik bir dönüşüm hareketi olarak kurduğunu, aynı zamanda bireyleri bu harekete katılmaya iten neden olduğunu söylemektedir. Ona göre bu tepkisellik bedenlerin diğer bedenlerle etkileşime girmesiyle bir faillik gösterimidir. Politikalar bu şekilde eylemsellik içerisine girebilmektedir. Feminizmin karşı olduğu şeyler feminist politikaları var eden, şekillendiren şey olarak bir karşıtlık şekli olan öfkeyi içermekte ve eylemlerin yapısını belirlemektedir. Acının bir yorumu olan öfke karşıt olduğu şeye dair yeni bir dil oluşturur, onu tekrar isimlendirir, bu yönüyle yaratıcı bir doğası vardır (s. 218-220). Öfke bir “cephane” olarak değişim için enerji kaynağı işlevi görebilmektedir (Lorde, 2019, s. 116). Öfkenin bu yaratıcılığı bilhassa bir taktik olarak ele aldığımızda onun makro-politikalara uzanabilecek doğasına bir göz kırpmaktadır. Çünkü “öfkeyi ifade edebilme yeteneği aynı zamanda adaletsizliklere meydan okumanın bir aracıdır ve çoğu protesto hareketinin normal bir parçasıdır” (Jasper, 2011, s. 296).

Burada öfke ile nefret arasındaki ilişkinin bir iç içelik değil karşıtlık içerdiğini vurgulamak önemlidir. Lorde’un (2019, s. 117-138) açıkladığı üzere nefret bizim amaçlarımızı paylaşmayanların bir duygusu olarak yıkım ve ölüm getirmekteyken öfke bir değişimi doğurmaktadır. Öfke yok etmez ancak nefret bunu yapmaktadır. Bu ayrımı Certeau’nün taktik ve strateji karşıtlığıyla eşleştirmek mümkündür. Burada bir taktik olarak yorumlanan öfkenin karşısında nefret stratejinin bir pratiği olarak gözlemlenmektedir.

Bu halde taktik olmasıyla öfke icra edileceği anları seçerek strateji olan nefretin mekânlarına sızmakta, gerektiğinde diğer taktik türleriyle geçişler gösterebilmektedir. Zira öfke arasında iletişim olmayan ötekilerle temasa geçmenin, yakınlaşmanın bir kanalı iken yakın olanları da uzaklaştırmaktadır. Öfkenin en rahat icra edildiği ilişkilerin orta derinlikte olanlar olması da bu sebeptendir (Lorde, 2019, s. 151-152). Engelli bireyler de sağlamlıcılığın kurduğu hiyerarşi tarafından uzaklaştırıldığı sağlam ötekilerle öfke yoluyla yakınlaşabilmekte, açtıkları iletişim kanalıyla sağlamlıklıkla gündelik hayat içerisinde süregelen bir mücadele içerisine girebilmektedirler.

Bu araştırmanın katılımcı deneyimlerinde de öfke gösteriminin sağlamlıcı bir strateji olan nefretin gündelik hayattaki işleyişlerine karşı engelli bireyler tarafından taktik olarak kullanıldığı görülmektedir. K1'in düzenli olarak o dönem çalıştığı bankaya gitmek için kullandığı taksi durağının bir gün telefon aramasında kendisine engelli olması nedeniyle "sana taksi yok" cevabı vermesi, bunun üzerine K1'in taksi durağına gidip kendi deyimiyle "Adanalı öfkesiyle" "Allah kitap girmesi" engelli bireyler tarafından öfkenin taktik olarak kullanımına örnek teşkil etmektedir. K1'in adaletsizliğe karşı bir cephaneye olarak kullandığı öfkesi olay anında gündelik direnişlerin doğası gereği günü kurtaracak bir şekilde taksiyi kullanmasına olanak vermiş olmasının yanı sıra, devamında taktikler arası geçişkenlik de yaşanmış, öfke gösterimi taktiği ayrımcılığı duyurma taktiğine dönüşerek sorunun en azından spesifik bir mekânda temelden çözümüne de yol açmıştır;

"Ben var ya o sinirle (...) Bankaya gittim tamam mı? Bir metin yazdım böyle böyle yazdım. Oturmuşum işte öfkeli yazdım gönderdim o metin patladı biliyor musun?" (K1).

Bu iç içe geçmiş taktiklerden sonra K1 kendisine meslek odalarından ve gazetecilerden dönüşler olduğunu, birçok kişinin olaydan haberdar olup taksi durağıyla iletişime geçip kınama ve boykot hareketi başlattığını, devamında durağın müşteri ayırt etmediklerine dair camlarına yazı asmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. 10 sene sonra bile kimi engelli insanlar arasında adının hala bu olay ile bilindiğini söyleyen K1'in deneyimi, nefretin aksine öfkenin yıkım değil değişim yarattığını göstermektedir. Ayrıca diğer bazı engelli bireylerin kolektif hafızasında bu olayın yer tutması, onların araştırmada ortak deneyimlerden yararlanma olarak tanımlanmış taktiği kullanma olasılıklarını artırabileceği de düşünülebilir. Bu, taktiklerin geçişkenliğinin bireyin yanı sıra grup içerisindeki organik dönüşümle de mümkün olduğuna dair bir işaret olarak yorumlanabilir.

K1'in deneyiminin aksine bu tür refleksif öfke gösterimleri diğer katılımcılar için sağlamlıklıkla karşılaşılan spesifik bir deneyimin başı sonu belli hikayesinden daha çok gündelik hayatın rutinlerinde devam eden bir döngüsellikte yaşanmaktadır. Mesela K9'un öfke gösterimi taktiği de çoğunlukla aynı şekilde ulaşım hakkının engellenmesi bağlamında icra edilmekteyken kendi deyimiyile "çirkefleştiği" bu anlar hayatının rutin bir parçası haline gelmiştir;

(...) biniyorum çıkıyorum dışarıya durağa gidiyorum otobüse binerken şeyi düşünüyorum acaba şoförle tartışacak mıyım, acaba paneli açması gerektiği görevini biliyor mu, bu görevi ama adam onun görevi olduğunu kabul etmiyor direkt şey diyor, "refakatçi", orada mesela herkesin içerisinde seni azarlıyor, bağırıyor, çağırıyor ve bilinçsiz vatandaş da burada şoförü haklı görüyor. (...) Tabii fazlaca çirkefleşiyoruz (gülüyor). Yani o duruma getiriyorlar artık seni (...) Bazen çok şaşırıyorum hatta normaline şaşırıyorum olması gerekenine (K9).

Türkiye'nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin erişilebilirlikle ilgili dokuzuncu maddesi ulaşım araçları da dahil birçok tedbir öngörse de (Birleşmiş Milletler, t.y.) başta sağlamlı toplum ve çoğunlukla bunun getirisi olabilen teknolojik yetersizlikler engelli bireylerin ulaşım hakkı ihlallerinin önünü açmaktadır. Bu tür hak ihlallerinin yapısal doğası K9'un

deneyiminde olduğu gibi taktiklerin çoğunlukla engelli bireyler için aynı sağlamcı stratejilere karşı devamlı olarak icrasını gerektirmektedir.

Engelli bireylerin esasen özne olma mücadelesi olan bağımsız yaşam meselesi de öfke gösterimi taktiğinin birçok katılımcı tarafından devamlı olarak icra edilmesini gerektirmektedir. K4 bir memur olarak çalıştığı iş yerinin yanı sıra bunlarla en az karşılaşması beklenebilecek Engelsiz Yaşam Merkezi gibi yerlerde dahi bağımsızlığının devamlı olarak sınırlandırılmaya çalışıldığını ve bunlara hemen her zaman öfke göstererek karşı çıktığını aktarmaktadır. Bu, egemen bir ideoloji olan sağlamcılığın stratejik mekânlarının her yerdeliğini gösterdiği gibi taktiklerin bu sistematik ayrımcılık karşısındaki doğal belirişini de açıklamaktadır. Bu “her yerdelik” engeli bilme, engelli bireyi tanıma ile dahi her zaman yok olan bir şey gibi gözükmemektedir. Buna örnek olarak K4’ün annesi²⁹ onun merkezdeki deneyimlerinden birinde asansör kullanmak için yöneldiği sırada ona fiziksel olarak sert bir müdahalede bulunan kişinin K4 ve ailesini daha önceden tesadüfen tanıyan bir kişi olduğunu, onun zihinsel bir engeli olmadığının farkında olmasına rağmen bu davranışı gösterdiğini söyleyerek kızının öfkesinin haklı olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. K4 için öfke gösterimi yaşadığı diğer birçok ayrımcılık biçimi için de bir taktik olarak kullanılmakta, EKPSS puanı ile atandığı halde kurumda diğer meslektaşları tarafından yetkinliğinin ve torpili olup olmadığının sorgulanması gibi annesinin mobbing olarak tanımladığı ön yargılara da kendi deyimiyle “habire laf koyarak”, öfkesini ifade ederek gündelik direniş göstermektedir.

---

²⁹ K4 Serebral Palsi’den kaynaklı konuşma bozukluğuna sahiptir, bu nedenle mecburi olarak görüşme sırasında hem K4’ün hem de annenin rızasıyla K4’e tercümanlık yapmak için görüşmede bulunmuş, yeri geldiğinde aile olarak yaşadıkları deneyimleri aktarmıştır. Anne de K4 gibi araştırma tarafından bilgilendirilmiş, aydınlatılmış onam formu imzalatılmıştır. Bu araştırma her ne kadar engelli ailelerini kapsamına almasa da bu katılımcı özelinde elde edilen veriler de konuyu derinleştirmeye fırsat tanımıştır. Burcu’nun da (2020, s. 111) ifade ettiği gibi engelli aileleri diğer ailelere göre farklı yaşam döngülerine sahip olmalarıyla deneyimleri farklılaşmakta, bu da engellilik sosyolojisi araştırmalarını derinleştirmektedir.

Bazı katılımcılar için bu taktik refleksif olsa da süregelen adaletsizliklerin dönüşümünü hedeflemesiyle gelecekle bağını kurmaktadır. Birçok görme engelli birey için yabancılardan gelen teklifsiz yardımlar bağımsız yaşam ve özerkliği ihlal eden karşılaşmalar olarak görülmektedir. Engelliliği eksiklik ve muhtaçlık olarak tanımlayan sağlamcı zihniyetin görünümü olan bu davranış, K10'un aktardığı bir deneyiminde fiziksel müdahalede de bulunduğu bir öfke gösterimi taktiği içermektedir;

“(...) bütün körlerin aynı şeyi söyleyeceğini düşünüyorum çünkü gerçekten hepimizin en rahatsız olduğu (konu) (...) ‘Arkadaşlar yolda gördüğünüzde lönk diye kolumuza girmeyin’. Yani ben bu yüzden metroda bir adama dirsek atmıştım” (K10).

K10 bağımsız yaşamına müdahale olarak gördüğü teklifsiz yardımlarla diğer görme engelliler gibi devamlı olarak karşılaştığını ve her defasında buna yönelik öfkesini belli ederek bunu toplumda kendince değiştirmeye çalıştığını aktarmaktadır. Onun bu deneyimi adaletsizliğe ve acıya bir tepki olarak inşa edilen öfkenin sadece geçmişle değil gelecek ile olan bağlantısını göstermektedir (Ahmed, 2015, s. 219). Kendisi de yasal olarak kör³⁰ olan Kleege de (1999) görme engelli olmaya dair eleştirel bir perspektif sunduğu Sight Unseen adlı kitabında körlüğün kendi başına bir çaresizlik içermemesine, görme yetisini kaybeden kişilerin her zaman oldukları gibi yetenekli ve zeki olmalarına rağmen sokakta ihtiyaç duyulmayan yardım tekliflerinin geldiğini söylemekte, ayrıca K10 gibi görme engelli biri gerçekten yardıma ihtiyaç duyduğunda dahi yabancıların onları yanlış yönlendireceğinden veya zarar vereceğinden çekinebildiğini eklemektedir (s. 35).

---

³⁰ Normal gözlük ve/veya kontakt lenslere rağmen kişinin en iyi gören gözünün 20/200 veya daha az görme keskinliğine sahip olması durumu (American Foundation for the Blind, t.y.).

Öfke gösterimi icra edilen ve özellikle görme engellilere yönelik bu tür yardımsız tekliflerinin başka yanlış inançlardan da kaynaklanabilmektedir. Engellilik türleri kimi toplumlarda bazı hurafelerle birlikte, tanımlanabilmektedir. Örneğin görme engelli kişilere karşı kalıp yargılar kimi zaman onların altıncı his ve sezgi gibi başkalarında olmayan doğa üstü bilgi kanallarına sahip olmalarına dair çeşitli inançlarla ortaya çıkabilmektedir (Gowman, 1957, s. 198). Örneğin görme engelli olan K11 karşılaştığı teklifsiz yardımlardan birini kabul ettiği bir deneyiminde metroda ona yol gösteren kişinin K11'in aslında "kalp gözüyle gördüğüne" dair onu ikna etmeye çabalayan ısrarlı yorumları onun "Hayır, ben körüm!" diye bağırmasına yol açmıştır. K11 bu kişinin doktor olduğunu belirterek sağlamcı ön yargıların eğitimden bağımsız bir şekilde ne kadar yaygın olduğunu vurgulamıştır. Birçok katılımcının ön yargılara maruz kalma sebepleri Burcu'nun (2011, s. 51) Türkiye'de engelliliğe dair kültürel tanımlarla ilgili araştırmasındaki engellilerin yetersiz ve başarısız bireyler olarak görüldüğü bulgusuyla da örtüşmektedir. Bazen bu ön yargılar onur kırıcı deneyimleri de meydana getirmektedir. Örneğin K7 çevresinin ısrarlarıyla bağımsız yaşamını sürdürebilmek için otomobil kullanmaya başladığını, ancak kendisinin araba sürerken bazen dilenci sanıldığını söylemektedir. Bu ön yargıya maruz kaldığı deneyimlerinden birinde K7'nin penceresinden üzerine para atılmış, kendisi de karşılık olarak öfkesini göstermiştir;

Çok kötü olaylar geliyor başımıza. (...) Dilenci zannediyorlar kimisi de para veriyor işte. O çok kötü bir olay. (...) O çok kötü bir duygu. Onu bir keresinde ilk yaşadığımda o paraları pencereden atmıştım. 'Bu ne?' dedim, 'Al al bu senin.' dedi. Ya ben ne yapayım parayı dilenci miyim? Ondan sonra işte bıraktı gitti. 'İstemem ben.' dedim atıyorum parayı, adam gidiyor geri alıyor (K7).

Bazı katılımcılarda ise öfke yukarıdaki deneyimlerde olduğu gibi refleksif değil ahlaksal olarak gösterilmektedir. Örneğin engeline bağlamsız şekilde işaret edilmesinden doğrudan ayrımcılık deneyimlerine kadar maruz bırakıldığı

sağlamcı tutumlar K2'nin öfkesini cephaneye olarak kullanmasına olanak sağlamış, yaş aldıkça daha hırçın, kolayca diklenebilen biri olarak kendini tanımlamaya başlamıştır. Refleksif olan öfke anlık bir rahatsızlıkla karşılaşma durumunda ortaya çıkan ve hızlıca yatışan bir öfkedir. Ancak K2'de görülen türdeki ahlaksal öfke adaletsizliğin analizine dayanan, içten gelen bir baskıyla icra edilen bir duyarlılık biçimidir. Bu haklı öfkede özne kendi kurban konumunu görmekte ancak bunda direnecek gücü de bulabilmektedir (Jasper, 2011, s. 297).

Kuşkusuz ki öfkenin bir taktik olarak kullanılması onun işe yarayacağına dair bir varsayımla ilerlemektedir. Umutla ilişkilenen bu varsayım ortada olmadığına öfkenin bir gündelik direniş aracı olarak okunamayacağı da açıktır. Zira Ahmed'in (2015, s. 230) öne sürdüğü üzere, umut içermeyen öfke, karşıt olunan şeyin kaçınılmazlığı inancını açığa çıkararak bireyleri çaresizlik ve yorgunlukla baş başa bırakma tehlikesi de içerebilmektedir. Kimi katılımcıların geçmişte bir taktik türü olarak öfkeyi icra etmesi ancak bunu hayatının daha sonraki dönemlerinde devam ettirmemesinin sebebinde bu aranabilir Bunun yanı sıra sağlamlılığın etkilerini deneyimlemesine rağmen bu taktik türünü hiçbir zaman icra etmemiş katılımcılar da vardır. Ancak bu öfkenin yokluğu ile ilgili değil, aksine uzun süreli varlığıyla ilişkili olabilmektedir. Kendini koruma ve hayatta kalma uğruna öz incelemeye, duygularını tanımaya enerji bulamayan özneler Lorde'un (2019, s. 156) aktardığı üzere duydukları acıyı normalleştirerek öfke gösteriminden kaçınabilmektedirler.

Ayrıca burada bu taktiğin ilişkisel bağlama göre uygulanması da dikkate alınmalıdır. Öfke gösterimi, bir taktik olarak, sağlamcı düzenin stratejik mekânlarına ve ilişkisel kodlarına geçici biçimde sızma imkânı sunmaktadır. Zira taktikler, hâlihazırda dışlayıcı biçimde kurulmuş bir mekânsal ve söylemsel düzen içinde, öznenin elindeki sınırlı kaynaklarla anlık bir manevra alanı yaratmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda öfke, engelli öznenin çoğu zaman geri çekilmek zorunda bırakıldığı kamusal alanlarda, sağlam ötekiyle arasındaki mesafeyi kapatmasına yarayan bir yakınlık üretimidir. İzole edildiği alana kendi sesi ve meşru talepleri üzerinden giriş yapan özne, muhatabı pasif bir merhamet ya da

görmezden gelme üstüncülüğünden çıkarıp ilişkiyi yeniden müzakereye zorlamaktadır. Ne var ki aynı taktiğin her bağlamda devreye sokulamaması, onun iki ucu keskin karakterini görünür kılmaktadır. Öfkenin mesafeyi kapatan kapasitesi, çoğunlukla ilişkinin zaten mesafeli, kırılğan ya da geçici olduğu etkileşimlerde çalışmaktadır. Buna karşılık, yakın ilişkilerde, yani hâlihazırda güven, süreklilik ve karşılıklı yükümlülükler üzerine kurulu temaslarda öfke gösterimi, mesafeyi kapatmak yerine yeni bir mesafe üretebilmektedir. İlişkideki incinebilirliğin artması, muhatabı savunmaya çekebilme ve daha önce müzakereyle idare edilen gerilimleri çatışma eksenine geri itebilmektedir. Bu nedenle katılımcıların anlatılarında öfke gösteriminin her zaman tercih edilmemesi, taktiğin etkisizliğinden değil, tersine ilişkiselliğe duyarlı biçimde seçilmesinden kaynaklanmaktadır. Öfke burada, uzağı yakınlaştıran, fakat yakını da uzaklaştıran bir taktik repertuarı ögesi olarak, öznenin hem mekâna hem ilişkiye göre ayarladığı, bağlamsal bir eylem mantığıyla işlemektedir.

3.1.2 Kaçınma ve İzole Olma

Katılımcıların yarısından fazlası gündelik hayatlarında sıklıkla başta diğer insanlarla girdikleri etkileşimler olmak üzere çoğunlukla bunla bağlantılı olarak mekânlardan da kaçındıklarını aktarmış, bunların bir kısmı geçmişlerinde kendilerini tamamen izole ettikleri dönemlerden bahsetmişlerdir. Engellilik mevzu bahis olduğu zaman mekânlardan kaçınma davranışının erişimsiz çevre nedeniyle sakatlığı olan bazı kişiler için mecburi bir davranış ve birincil sebep akla gelebilmektedir. Ancak bu pratiği uygulayan katılımcıların neredeyse tamamının motivasyonun sağlamlıkla karşılaşmaktan kaçınma (nadiren karşılaşma sonrası refleksif) olduğu görülmüştür. Katılımcılardan yalnızca ikisi bunun yanı sıra mekânların fiziksel erişim yetersizlikleri yüzünden de kaçınma davranışı gösterdiklerini belirtmiş olsa da, bu anlatılarda da politik bir duruş veya sağlamsı sosyal yapıların etkisi kendileri tarafından bilhassa vurgulanmıştır. Bu nedenle sözü geçen katılımcıların gündelik hayatlarında sürdürdükleri bu pratikler birer taktik olarak gözükmemektedir.

Gündelik hayat bölümünde Balandier'in (1983, s. 12) toplumdan geri çekilme olarak açıklanan retreatism kavramı da taktik olarak belirlenen bu pratikle uyumludur. Ona göre retreatism tanıma ve reddetme sembolleriyle bir muhalefet aracı haline geldiğinde direnişin alanlarının sınırlarında konumlanarak tahakkümü kısmen durdurmaktadır. Balandier (1983) bu çıkarımıyla gündelik olanın karmaşık sosyolojisini göstermek istemektedir. Kaçınma ve izole olma olarak başlıklandırılan bu taktik sosyal bilimin merceğinden bakılmadığında etkisizlik ve boş vermişlik gibi görülse de aslında sağlamlığı tanıdığı ve reddettiği anları kollamasıyla ona karşı yürütülen mücadelenin bir biçimidir. Goffman'ın (2014, s. 48-49) Damga adlı eserinde işsiz kalmış bir duvarcının eski tanıdıklarının olduğu ortamlardan kaçınması, engelli bir kadının geçmiş deneyimlerine dayanarak sokakta bir çocuk grubu gördüğünde yolunu değiştirmesi gibi sosyal yaşamda marjinalleştirilmiş insanların pratiklerine dair verdiği örnekler de bu taktiği uygulayan katılımcıların deneyimleriyle benzeşmektedir. Ayrıca onun aktardığına göre bu geri çekilmenin bazen düşmanca bir tavırla yüzleşmeye de çevrilebilmesi yine taktikler arasındaki geçişkenliğin bir göstergesi olarak okunabilmektedir (s. 49).

İster fiziksel ister sanal olsun, mekânlardan kaçınma bu araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan Certeau'nün (2008) strateji ve taktik dikotomisi ile de oldukça uyumlu bir şekilde okunabilmektedir. Onun kavramsallaştırmasında taktik zayıfların gündelik direniş aracı olarak zamanla ilişkiliyken, strateji egemen olanların tahakküm aracı olarak mekânlarla ilişkilendirilmektedir (s. 115-116). Buradan bakıldığında egemen sağlamlı stratejinin mekânlarına karşı engelli bireylerin bu mekânlardan kimi zaman kaçınması, kimi zaman da buralara geri dönmesi anın getirdiği fırsatlarla ilişkili olarak Certeau'cü taktiğe doğru bir örnek oluşturmaktadır. Bu noktada katılımcı deneyimlerini anlamlandırırken mekânların fiziksel koşullarının sakatlığı olan bireylere uygun olmasının buraların aynı zamanda kapsayıcı olduğu anlamına gelmediğini her zaman göz önünde tutmak önemlidir. Temsil ötesi teoriyle (Non-representational theory) engelliliğin sosyal,

mekânsal ve bedensel etkileşimlerle şekillendiğini söyleyen Hall ve Wilton (2017), bireylerin mekân içindeki hareketleri ve karşılaştıkları engellerle sosyal deneyimler edindiklerini, kendilerini bağımlı veya yetkin olarak algılamalarının mekânsal bağlamda sürekli yeniden üretildiğini ileri sürmektedirler (s. 7-9). Bu nedenle fiziksel olarak erişilebilir mekânlarda engelli bireyler sosyal ilişkiler nedeniyle hareket edemiyorsa bu mekânlar hala dışlayıcı olarak ele alınmaktadır (s. 10-14). Bu taktiği uygulayan katılımcıların tamamının motivasyonunda da daha önce bahsedildiği gibi gerçekten bu yatmaktadır.

K1'in araba sahibi olarak sadece kendi seçtiği kişilerle iletişime geçerek bu şekilde kendi sözleriyle "ayrımcılığı pasivize etmesi", K3'ün sporcu olmasına rağmen geçmişte oyun alanları dahil toplu her alandan uzak durmaya çalışması, K4'ün "gözlerinden mimiklerinden anlıyorsun" dediği anlarda sağlamcı sorular ve rahatsız edici bakışlardan kaçmak için kimi zaman yalan da söyleyerek bulunduğu ortamları terk etmesi, K5'in çocukluğundan beri ana sosyalleşme yeri olagelen yerel futbol takımının tribün etkinliklerine arkadaşı olan diğer taraftarların dışlayıcı davranışları nedeniyle artık eskisi kadar katılmaması, K8'in belirgin engeli nedeniyle çocuklukta onu dışlayan akranlarının olduğu okuluna ailesine başka bahaneler sunarak gitmemeye çalışması ve yetişkinliğinde dahi belli bir döneme kadar bu tür sosyal ortamlardan kaçınmaya devam etmesi, bu taktiğin engelli bireyler için gündelik hayatta yaşanabilecek pratik bir dünya inşa çabası olduğu açıktır.

Kimi katılımcılar içinse bu kaçınma ve izole olmak doğrudan politik bir bilinç içermektedir. Örneğin K11'in engelliliği muhtaçlıkla ilişkilendiren kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının ilgili etkinliklerine bu nedenle katılmamayı seçmesi, engelli kimliğinin sağlamcı kültürel tanımlardan ayrışması gerektiğine inanmasıyla ilişkilidir. K11'in bahsettiği türden ortamlar esasında görünüşte sağlamcı olmayan, aksine engelli bireyleri desteklediği düşünülebilen etkinlikleri içerse de, engelliliğe eleştirel bakan kişiler tarafından buralar ayrımcı ön

yargıların meşrulaştırıldığı ve pekiştirildiği alanlar olarak görülmektedir. Engelli bireylerin açıkça düşmanca ve ayrımcı sağlamlık biçimleriyle karşı karşıya bırakılabildikleri gibi sağlamlığın kimi biçimlerinin görünüşte yardımsever babacan/küçümseyici gibi ikirciklik de olabileceğini söyleyen Nario-Redmond, Kemerling ve Silverman (2019), sağlamlığın modern görünüşleri üzerine olan literatür araştırmalarında paternalist sağlamlık biçimlerinin en yaygın sağlamlık biçimleri olduğunu ortaya koymuşlardır (s. 1). K6 da kendi deyişiyle engelliliğin siyasi veya bürokratik figürlerce reklam olarak kullanıldığı yerlerden K11 gibi politik nedenlerle kaçındığını, geçmişte yetişkin bir adam olduğu halde bu tür ortamlarda başının okşanması gibi aşağılandığını hissettiği onur kırıcı deneyimlerin bunda etkili olduğunu aktarmaktadır. K6'nın bu deneyiminde örneği görülen engelli bireyleri çocuklaştırma, çocuk yerine koyma (infantilizing) paternalist sağlamlık biçiminin bir dışavurumu olarak en çok görünür sakatlıkları olan engelli bireylere yöneltilmektedir. Paternalist ön yargılar sosyalliği destekler gibi görünse de esasen engelli bireylerin özerkliğine zarar vererek onların sosyal olarak aşağıda görülen statülerini sağlama almaktadır (s. 18-21) Bu yüzden özel olanın politik olduğu engellilik çalışmalarında da vurgulanmalıdır. Zira engellilik yalnızca bireysel bir durum veya deneyim değil aynı zamanda sosyo-mekânsal bir baskı biçimidir (Gleeson, 1996, s. 387-388). Bu baskı çeşitli açık ayrımcılık biçimleriyle ortaya çıkabilse de özellikle bu iki deneyimde olduğu gibi doğrudan engelin işaret edildiği durumlarda daha görünür olmaktadır.

K12'nin geçmişte yaşadığı evin bir camiye olan yakınlığı nedeniyle engellilere acıyarak bakan ve sevap kazanma arzusu içinde olduğunu söylediği dindar insanlardan kaçınarak ezan saatine göre evden çıkışlarını ayarladığı dönemlerdeki deneyimi de benzer şekilde bireysel olduğu kadar politik bir tavır da barındırmaktadır. Shakespeare (2014) engelli insanlar ile engelli olmayanlar arasındaki etkileşimleri tartışırken kimi insanların ideolojik nedenlerle engelli insanları sosyal alanlarına dahil ettiklerini ve desteklediklerini söylemektedir. Dini inançlarına bağlılıkları kuvvetli olan kişiler merhametli, hayırsever ve iyi bir komşu gibi rolleri arzu edebilmekte veya öteki dünyada ödüllendirilme gibi çeşitli dini

inançlarından dolayı bu tür bir yönelim içinde olabilmektedirler (s. 201). Engelli insanların bir manevi tatmin aracı olarak öznenen nesneye indirgemeye çalışan bu sağlamcı yaklaşımlar engelliler tarafından kınanabilmekte ve K12’de olduğu gibi kaçınma taktiğiyle bunun pekiştirilmesi önlenmeye çalışılabilmektedir. Bu deneyim ayrıca Certeau’cü anlamda egemen stratejilerin mekânlarla, gündelik direniş aracı olan taktiklerin ise zamanla olan fırsat kollayıcı ilişkisine oldukça açıklayıcı ve somut başka bir örnek olarak öne çıkmaktadır.

Mekânsal düzenlemeler -ki bu düzenlemelere sosyal ilişkiler de dahildir- Kitchin’in (1998, s. 346-349) öne sürdüğü üzere engelli bireyleri belli alanlara hapsederek toplumdaki “normalliği” pekiştirmektedir. Bu pekiştirme yalnızca fiziksel değil sanal mekânlarda da yaşanmakta, hatta buralarda sağlamcı stratejilerin icrası bu kişilerin anonim olabilmesiyle daha sert görünümde ortaya konulabilmektedir. K6’nın daha önce Twitch ve TikTok uygulamalarında canlı yayınlar açarak gündemdeki haberleri yorumlaması ancak burada kendisine sıkça geldiğini söylediği hakaretler ve alaylardan sonra psikolojik olarak yıprandığı için kendisini en azından bir süreye kadar bu platformlardan geri çekmeye karar vermesi, K11’in lise döneminde görme engeli nedeniyle olumsuz yorumlar almaktan çekinerek sosyal medya platformlarında fotoğraflarını kullanmaması, K9’un geçmişte toplumsal normlara uyum sağlamadığını düşündüğü bedeniyle Instagram’da görülmek istememesi ve özellikle tekerlekli sandalyesiyle olan fotoğraflarını koymaması kaçınma ve izole olma taktiğinin sanal mekânlardaki icrasına olan örnekler olarak öne çıkmaktadır. Engelli bireylere yönelebilen bu tür sanal zorbalıklar tehdit olarak da ortaya çıkabilmekte, sanal zorbalığa karşı daha savunmasız olabilen engelli bireylerin sosyal yabancılaşma ve zayıf mental sağlık gibi zorluklarını pekiştirebilmektedir (Arapol, Padecio, & Balgos, 2024). Birleşik Krallık’ta yapılan bir araştırma engellilere yönelik sanal zorbalığın giderek artan bir sorun olduğunu ve buna karşı uygun önlemler alınması gerektiğini belirtmektedir (Alhaboby, al-Khateeb, Barnes, & Short, 2016, s. 1138). Katılımcıların sağlamcılığın daha saldırgan pratiklerinin anonim kimlikler altında sergilendiği bu sanal mekânlara çeşitli anları kollayarak girmesi ve geri çekilmesi

onları direniş alanlarının sınırlarına yerleştirerek tahakkümü sınırlayıcı muhalif bir araç rolü üstlenmektedirler. Ayrıca bu taktik devamında K9 gibi bazı katılımcılar tarafından yine sosyal medyada bilinçli olarak ters yüz edilerek engelini ifşa etme gibi zıt görülebilecek bir taktikle de geçişkenlik gösterebilmekte ve bu da gündelik direnişin karmaşık doğasını ispatlamaktadır.

Erişimsiz olmaları nedeniyle mekânlara yönelik kaçınma davranışı ise yalnızca iki katılımcı tarafından aktarılmış ancak bunun da yine esasında sosyal normlara dayanmasıyla ikincil bir sebep olduğu anlaşılmaktadır. Çevrenin engelli bireyleri dışlayan yapıda olması, Hughes ve Paterson'a (s. 328) göre engelliliğin bedensel bir sakatlıktansa sosyal olarak üretilmiş ve toplumsal dokuya işlemiş sistematik dışlama biçimlerinin sonucu olmasıyla engelli olmayan kişiler tarafından normal görülmektedir. Halbuki engelli bireylerin mekânlarda kurdukları sosyal etkileşimler engellilik deneyimini biçimlendirmekte, buralarda hareketin özgürlüğü veya kısıtlılığı bireylerin toplumsal olarak bağımlı/muhtaç ya da yetkin özneler olarak konumlandırılmalarını belirlemektedir. Örneğin K9'un yaşadığı şehrin anlattığı üzere hiçbir şekilde engelli dostu olmaması, tekerlekli sandalyesi ile bağımsız hareket edememesi, engelinin yardıma muhtaçlık, talihsizlik vb. gibi olumsuz kültürel tanımları pekiştirebileceğini ona düşündürmekte, bu nedenle de fiziksel erişimin olmadığı mekânlardan kaçınmaktadır;

Mesela en basitinden düşünüyorum öğle arasında bir yemek yiyelim işte yemekhanede yemeyelim dışarıya çıkalım diyelim direkt şey diyorum "Ben sizin planınıza uymayayım, sizi alıkoymayayım planınızdan". Çünkü orada bir hem suçluluk hissediyorlar hem bir şeyler yapmak istiyorlar o kişiler, sonuç olarak bana bağılıymış gibi hissetmelerini istemiyorum. Direkt "Sizin planınızı bozmayayım, ben gelmeyeyim." diyerek başka bahaneler uydurarak kaçıyorum bu mekân problemlerinden dolayı (K9).

K9'un dışında erişim erişimsiz mekânlardan kaçındığını söyleyen tek katılımcı olan K12'nin anlatımında ise politik bir tavır kendisi tarafından doğrudan vurgulanmaktadır. Engelli hakları konusunda aktivizm geçmişi olan K12 erişimsiz olan bir yere gitmeyi "aklından bile geçirmem" diyerek reddettiğini, hangi durum

ve kişi olursa olsun bu prensibini bozmadığını söylemektedir. Bu nedenle gittiği kamusal mekânların seçili olduğunu ifade ederken yakın çevresinde devamlı görüştüğü kişilerin evlerinin de erişilebilir halde olduğunu eklemektedir. Onun bu kaçınma davranışı kendi içinde yaşadığı çevreyi dönüştürmesi ve sağlamlılığın sınırlarında gezmesiyle tahakkümün alanlarının bu taktik tarafından nasıl kısıtlanabildiğine dair araştırmadaki en somut örnek olarak gözükmektedir. Muhtemelen bu sebeptendir ki birçok katılımcı için bu taktik geçmişte icra edilmiş ancak sonrasında genellikle bırakılmış ya da bazen sıklığı azalmış bir pratik olsa da K12 için devamlılık göstermektedir.

Bu bulgular, kaçınma ve kendini izole etme taktiğinin yüzeyde edilgen bir geri çekilme davranışı gibi görünmesine rağmen, esasen sağlamlılığa karşı geliştirilen bilinçli bir taktik olduğunu göstermektedir. Katılımcıların deneyimleri, mekânların yalnızca fiziksel erişilebilirliğiyle değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal ilişkiler tarafından da belirlendiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle kaçınma, toplumsal dışlamanın içselleştirilmesinden doğan edilgen bir pratik değil, aksine geçmiş olumsuz deneyimlerin birikimiyle engelli bireylerin sağlamlı stratejilere karşı onurunu koruma yoludur. Certeau'nün gündelik direniş kuramı bağlamında düşünüldüğünde bu taktik bireylerin egemenle doğrudan çatışmaya girmeden onun sağlamlı stratejilerinin işleyişini kesintiye uğrattığı ve onları dolaylı biçimlerde zorladığı bir gündelik direniş formuna işaret etmektedir. Böylece kaçınma görünmez veya sessiz olsa da, engellilik deneyimi özelinde politik bir anlam taşımakta, toplumsal normlara meydan okuyan bir özneleşme pratiği olarak okunmaktadır.

3.1.3 Tavır Takınma

Damga adlı eserinde Goffman (2014, s. 191) cüceliği olan bir bireyin rahatsız edici bakışlardan sonra geleceğini bildiği acıma dolu yorum ve sorulardan kaçınmak için o bakışları yakalayıp onları utandırarak vazgeçirdiğine dair anlatısı hakkında "Hiç şüphe yok ki, basit bir soğuk bakış her tür teması önleyebilir" yorumunu yapmaktadır. K9'un gündelik hayattaki sağlamlı karşılamalarda bu

araştırmada aynalama olarak adlandırılan taktiğin işe yaramaması halinde karşı tarafı utandırmaya yönelik bir tavır takınarak sorular sorduğunu anlatması da şüphesiz aynı işlevi görmektedir;

“O söylediğimde de şey diyorum, ‘Tanıdık birine mi benzettiniz?’ Yok falan diyorlar sonrasında yine cevapsız kalıyorlar, öyle. (...) Ama utanmıyorlar (gülüyor), sorun da o” (K9).

K9 için bu tavır, sağlamlılığa karşı gündelik hayatında rutin olarak verdiği genel bir mücadele olmasıyla taktik olarak değerlendirilmektedir. Ancak kimi engelli bireyler için bu kimi zaman spesifik bir sağlamlılık deneyimi ile merkezlenen ve uzun zamana yayılmış bir sürece de işaret edebilmektedir. Örneğin K5, üniversitede daha önce arasının çok iyi olduğunu belirttiği bir akademisyenin öğrencileriyle yürüttüğü çalışmaya gönüllü olarak katılmak istemesine rağmen, diğer öğrenci arkadaşları arasında bu akademisyen tarafından kırıcı bir dille reddedilmesinin kendisini dışlanmış hissettirdiğini aktarmıştır. Bu olay yaşandığı anda bir karşı çıkış veya yüzleşme yolunu tercih etmeyen K5, devamında bir aya yakın sessiz kalarak kendisini dışlayan hocasıyla arasında ilişkisel bir gerilim alanı yaratmıştır. Kendi sözleriyle “sürekli beraber olduğu, sürekli kapısına geldiği, sürekli halini hatırlını sorduğu” bir kişi olarak bu tavrının hocası tarafından fark edilip sorgulandıktan sonra ancak sağlamlılıkla yüzleşerek hislerini anlatmıştır. İlk defa bir hocasına ses tonunu yükselterek sert çıktığını ifade ettiği bu deneyimden sonra K5 başka bir çalışma için anlaşmalarıyla olayın tatlıya bağlandığını ifade etse de aralarının bir daha eskisi kadar iyi olmadığını da eklemiştir.

Engelli bireyler için tavır takınma her zaman refleksif değil kimi zaman da proaktif bir işlev görmektedir. Yaşanabilecek potansiyel bir sağlamlılığı en baştan önlemeye çalışmakta kırılmalığın izlerini de görmek mümkündür. K12'nin uzun

boyu ve yapılı olması nedeniyle insanların kendisine rahatsız edici bakışlar atmaya cüret edemeyeceklerini, hadlerini aşmayacaklarını belirtmesi, kendisinin pozitif ve umursamaz tavrının da bunda etkili olduğu anlatmasında böyle bir iz aranabilir. Çok daha genç yaşta olan K2’de ise bu kırılma daha belirgindir; “Bana ne yaparlarsa ona ne tepki vereceğimi önceden belli ederim ki bana yapmasınlar o hareketleri. Zaten pasif olmam (...) Ama eskiden böyle değildim” (K2).

Tavır takınmanın gündelik hayatta kırılma ile nedenselleştirilebilecek proaktif kullanımı onun politik yanını ortaya çıkardığı gibi direnişle de ilişkilendirmektedir. Butler’ın (2004, s. 20) öne sürdüğü üzere kamusal alanın fiziksel şiddet başta olmak üzere çeşitli risklere açık olmasıyla sosyal olarak kırılma ve bu kırılma onu politikleştirilmektedir. Fakat yine Butler’ın (2016, s. 35) okumasında kırılma edilgen bir maruz kalmaktan ibaret değil aynı zamanda fail olmanın da bir yolu olmasıyla politik direnişin bir görünümüdür. Bu nedenle sağlanıcılığın bedenleri üzerinden sosyal olarak kırılma yaptırdığı engelli bireyler için bu kırılma kendini korumaya yönelik gizli bir direniş de içermektedir.

Ayrıca tavır takınma, araştırma kapsamında belirlenen diğer taktik türleriyle en çok iç içelik ve geçişkenlik gösteren taktik türü olmasıyla öne çıkmaktadır. K5’in deneyimindeki tavır takınma taktiğinin sorgulama ve bilinçlendirme, kaçınma ve izole olma ve öfke gösterimi taktikleri ile iç içelik ve geçişkenlik göstermesini, K9’un bu taktiği uyguladığı deneyimlerinin aynalama taktiği ile geçişkenlik yaşadığı bir akışta gerçekleşmesini bu çıkarıma bir örnek olarak göstermek mümkündür.

3.1.4 Aynalama

Görünür engeli olan bireyler kamusal alanlarda sıklıkla yabancı kişilerin yönelttiği uzun ve rahatsız edici bakışlara maruz bırakılmaktadır. Bu bakışlar, yalnızca meraktan kaynaklanan nötr bir gözlem değil, normatif beden ideolojisinin üretimi

olan sağlamcı varsayımların bir dışavurumudur. Normatif sağlam bedene dair yanılısımaları bu nazar sahiplerine ifşa eden sakat beden (Garland-Thomson, *Extraordinary bodies: Figuring physical disability in American culture and literature*, 1997, s. 46), o andan itibaren toplumsal olandan sapmış bir nesne konumuna yerleştirilmektedir. Toplumsal anlamların bedenler üzerinden seyredildiği bu anlar böylece sıradan bir kişisel etkileşim biçimi olmaktan çıkarak sağlam–sakat dikotomisiyle iktidar ilişkilerini yeniden üretmektedir. K9 tarafından bu bakışların devamı olarak gelen sağlamcı yorumlara dair verilen örnek, kurulmak istenen hiyerarşik ilişkiye dair açık bir örnek teşkil etmektedir;

“(…) öyle bir bakıyorlar ki baştan aşağı süzüyorlar. Bakıp şöyle diyor ‘Allah yardımcın olsun’, işte böyle şeyler ‘Ne kötöleri de var’ gibi direkt sözlü bir şey oluyor, hakaret eder gibi, teyzeler kabullenmiyorlar yani bunun farklı bir şey olduğunu düşünüyorlar” (K9).

Sakat beden imajına yönelen böylesi mikro agresyonlar engelli bireyleri kamusal alandan uzaklaştırmaya yönelik bir kontrol aracı işlevi amacı taşımakta ve buna karşı konulmadığında bu sağlamcı stratejiler başarıya ulaşabilmektedir. Araştırmanın katılımcılarından K7’nin geçmişte bu tür mikro agresyonlara karşı koymadığı zamanlarda kendini kamusal alanlardan soyutladığına dair deneyim aktarımı da bunu kanıtlar niteliktedir. İşte buna bir karşı koyuş olarak doğrudan bir çatışmaya girmeden bakışı sahibine iade ederek konforlu sağlam özne konumundaki kişiyi rahatsız edip mevcut hiyerarşik ilişkiyi zedelemeyi, hatta tersine çevirmeyi amaçlayan engelli bireyler, Certeau’cü (2008) anlamda bir taktik icra etmektedirler. Bu araştırmanın bazı katılımcılarının da yaptığı gibi kendilerine yöneltilen bu bakışların engelli bireyler tarafından adeta taklit edilerek aynalanması, kurulmaya çalışılan güç ilişkilerini müzakere edilebilir bir yere taşımaktadır. Postkolonyal çalışmalarda taklit (mimicry) kavramsallaştırmasında bulunan Bhabha (1984, s. 130-133) taklit etmenin yalnızca bir kimlik oluşturma süreci değil sömürgeci iktidarın altını oyan bir tehdit unsuru olduğunu

söylemektedir. Ona göre taklit edenin taklit edilenle hiçbir zaman tam olarak özdeşleşmemesi, her zaman bir "fazlalık" veya "kayma" (slippage) içermesi egemen söylemin iç çelişkilerini açığa çıkararak onu zayıflatmaktadır. Bu kavramsallaştırma sağlamlılık gibi egemen ayrımcı ideolojilere karşı yürütülen mikro politikalar için açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

K2'nin birisi ona "dik dik baktığında" ta ki o kişi vazgeçene kadar "gözünün içine içine bakarak" aynı bakışı sahibine geri yönlendirmesi, K9'un kendisini süzen bakışlara karşılık "ne yaptığının farkındayım" mesajını iletmeye çalıştığı söyleyerek başlattığı göz temasları, onların edilgen bir gözlem nesnesi olmayı reddederek özne konumlarını korumalarının bir yolu olarak gözükmektedir. Bu sayede gözetleyen, gözetlenen konumuna getirilerek güç yer değiştirmekte (Bhabha, 1984, s. 129), sağlamlı iktidarın altı aynalanarak oyulmakta ve otoriter istikrarı sekteye uğratılmaktadır.

Ayrıca bu taktik, Bahtin'in (2005) öznenin kendini ancak öteki aracılığıyla kurabildiğine ilişkin yaklaşımıyla birlikte düşünüldüğünde ilişkisel bir anlam da kazanmaktadır. Bahtin'e (2005, s. 51-57) göre özne, kendisini doğrudan değil, ötekinin bakışı ve değerlendirmesi üzerinden tanıyabilmektedir. Yansımada görünen görüntü, öznenin kendisine ait olmayan, ancak ötekinin bakışını da içeren karmaşık bir imajdır. Bu diyalojik ilişki bağlamında aynalama taktiği, engelli bireyin sağlamlı bakışı sadece aynen iade etmesi değil, bu bakışı ifşa ederek onun doğallık iddiasını sarsması olarak da okunabilmektedir.

3.1.5 Ortak Deneyime Başvurma

Engelli bireylerin gündelik hayat içerisinde sağlamlılığa karşı giriştikleri mikro direnişler kolektif deneyimlere dayanarak da kurulabilmektedir. Benzer koşullara maruz kalan diğer engelli bireylerin deneyimleri referans alınarak verilen mücadeleler sağlamlılığın yalnızlaştırma politikalarına karşı güçlü bir söylemsel savunma alanı yaratarak karşıt anlatılar üretmeye imkân tanımaktadır. Bu sayede

hak talebi meşru bir zeminde inşa edilerek güçlendirilmekte ve strateji özneleri geri adım atmaya zorlanmaktadır.

Kendi tanımıyla spor yaparken “normal insan hisseden” bir katılımcı olan K3’ün deneyiminde engellilik tıbbi modelinin paradigmasıyla yaklaşan bir tıp hekimi tarafından onun için çok önemli olan spor hayatı ve eğitim hakkına engel konulmaya çalışılmıştır. Hali hazırda profesyonel sporcu olan K3’ün BESYO’ya kaydı için istenen sağlık raporunu almaya gittiği aile hekimi, onun engeli nedeniyle bu bölümü okuyamayacağını söyleyip raporu vermeyi reddetmiştir. Bunun akabinde kendisi “(...) görme engelliler var dedim, bedensel engelliler var dedim, tekerlekli sandalyedekiler var dedim, ben rahat koşuyorum dedim. (...)” sözleriyle diğer engelli bireylerin deneyimlerini referans vererek ikna yoluna gitmiş, ancak hekim tarafından muayene odasından kovulmuştur. Olay sonrası bağlı olduğu spor kulübüyle konuyu paylaşmış, kulüp de konuyu yine başka birçok engel türüne sahip öğrencinin rahat bir şekilde BESYO okuduğu gibi referanslar vererek Ankara’da ilgili Bakanlığa taşımıştır. Diğer engelli bireylerin ortak deneyimlerine başvurularak verilen bu mücadelenin sonucunda raporu alan K3, yapısal olduğu kadar bireysel bir soruna da meydan okumuştur. Zira bu kazanım, sporun K3 için içselleştirilmiş sağlamlığıyla girdiği kişisel mücadelesinde bir müttefik olması nedeniyle içsel bir direnişi de ihtiva etmektedir.

Görüldüğü üzere ortak deneyime başvurmanın kolektif doğası onu politik bir eylem olarak işaretlemekte, engellilik deneyimini sağlamlı zihnin dar sınırlarından özgürleştirerek birey özelinde yeniden tanımlamaktadır. Paylaşılan toplumsal “gerçeklik” bu şekilde tartışmaya açılmaktadır. Ayrıca her mikro direniş gibi baskıcı stratejiler karşısında bu taktik türü de bir direniş kültürü oluşturma ihtimalini doğurarak makro politik tahayyüllere göz kırpmaktadır.

3.1.6 Sorgulatma ve Bilinçlendirme

Bilinçsiz ön yargı (unconscious bias) herkesin sahip olduğu ancak çoğunlukla bunun farkında olmadığı, derinden kök salarak bireyin tutumlarını ve davranışlarını etkileyen önceden belirlenmiş yargıları tanımlayan bir terimdir (Noon, 2017, s. 2). Bu geçmiş deneyimler, değerler, gelenekler, inanç sistemleri, kültür ve toplumsal normlarla şekillendiği gibi, araştırmaların gösterdiği üzere bireylerin özellikle belli kalıp yargılara ve toplumsal ön yargılara devamlı olarak maruz kalması temel etken olarak değerlendirilmektedir (Oberai & Anand, 2018, s. 14). Engellilik bağlamında düşünüldüğünde, toplumsal yapının engelliliği genellikle "eksiklik" veya "yetersizlik" olarak kodlaması, bilinçsiz ön yargıların derinleşmesine neden olabilmekte, bu da engelli bireylerin gündelik hayatın birçok alanında ayrımcılığa maruz kalmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle özellikle bilinçsiz ön yargıların farkına varılmasını sağlamak ve bunları dönüştürmek için bilinçli çabalarda bulunmak, toplumsal eşitliğe yönelik bir direniş aracı olarak ele alınabilmektedir.

Bu araştırmada da katılımcıların kimilerinin karşılaştıkları sağlamcı tutumlar karşısında, bunu yapan kişileri bir sorgulamaya yönlendirerek bilinçlendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Toplumdaki sağlamcılığın stratejik alanlarını daraltan bu pratiğin gündelik hayatın rutinlerinde doğrudan bir çatışmadan kaçınılarak işletilen icrası, onun taktiksel doğasını göstermektedir. Örneğin K3 üniversite birinci sınıfta bir ödev konusunda sınıf arkadaşından yardım talebinde bulunmuş, fakat arkadaşı tarafından engelli olması nedeniyle reddedildiğini aktarmış, böylesi durumlarda ne yaptığı sorulduğunda olaya öfkeyle yaklaşmadığını, karşı tarafa "*Neden böyle yapıyorsun?*" gibi sorular sorarak bu tutumları irdelediğini söylemiştir. Bulunduğu ortamlarda kendisiyle etkileşime girmekten uzak duran "normallere" bunu yapmalarına gerek olmadığına dair açıklamalara da girişen K3, bu yolla sağlamcılığın kopardığı ilişkileri yeniden onarmaktadır.

K11 için de benzer bir durum söz konusudur. Annesinin hiç görmediğini, kendisinin de çok az gördüğünü belirten K11, bu ortak engellilik türü deneyimi ve aile bağlarına rağmen birbirlerinin deneyimlerinin anlaşılamayacak kadar farklı olduğunu vurgulamaktadır. “(..) gözünü kapatıp elinde beyaz baston 5 dakika bir parkurda yürüdüğün zaman elbette ki engelliliği ve empatiyi deneyimlemiş olmuyorsun.” diyen K11 buradan yola çıkarak engelli olmayan arkadaşlarını ‘Karanlıkta Diyalog’ isimli sergiye götürerek görme engelli bireylerin gündelik hayatta kenti nasıl deneyimlendiklerini bir derece de olsa simüle etmelerini sağladığını aktarmaktadır. Ona göre bu deneyimi simüle eden kişiler erişimsiz çevreye karşı daha eleştirel bir bakış elde edebilecek, bu sayede bazı çözümler için ortak çabayla adımlar atılabilecektir. Onun bu çabaları gündelik hayatın karşılaşmalarında da devam ettirdiği bir pratik olarak gözükmemektedir;

(...) çocuklar insanlardan çok daha anlayışlı. Anlayıştan kastım şey değil hani duyar kasma gibi bir şeyden bahsetmiyorum, meraklılar ve beni gören bir sürü çocuk annesine şey diyor “Anne bu ne?” deyip bastonumu gösteriyor mesela, velinin tepkisi şu “Sus sus sus, yürü yürü yürü, gidelim” falan hani. Ben şey, “Bir dakika durur musunuz?” diyorum bazen ve anlatıyorum (...) o kadar dikkatli dinliyor ki (...) (K11).

Kendi deyimiyle “deniz yıldızı mantığıyla” sağlamlılığı kırmaya çalışan K11’in karşı tarafı sorgulatmaya ittiği başka bir deneyiminin feminizmle yaşadığı kesişim, bu icranın politik yönünü farklı bir noktadan vurgulamasıyla aktarmaya değerdir;

(...) bunu söylediğimde bazen linçleniyorum ama bir kadının bana iznim olmadan dokunmasını bir erkeğin dokunmasından daha yanlış görüyorum. Çünkü toplumda kendine aynı şey başka bir tarafından yapılırsa kıyametleri koparacak bir insanın bana hiç düşünmeden bunu yapabiliyor olması çok korkunç geliyor bana (...) yolda yürürken koluna girmeyi geçtim, birisi bastonumun ucundan tuttu beni çekiyordu resmen. Korkunç ya beni götürmeye çalıştığımı zannediyor ve dokunmak istemiyor muhtemelen ama benim bastonumun yerden temasını kestiği zaman benim dünyayla bağlantımı kesiyor gibi bir şey oluyor. Ya da bana şey diyor mesela, “Tamam tamam sen şimdi bastonunu kaldır senin yanında ben varım ben seni götüreceğim”. Ben de şey diyorum “Ben sana gözünü kapat seni ben götüreceğim diyor muyum?” yani (gülüyor). Ya da bana şey demişti birisi, “Aa sen merdivenlerden inebiliyor musun?”, tepki bu. Yani çok korkunç şeyler (K11).

Gündelik hayatın her mekânında işleyen stratejilerin, karşılaştırılabilir en açık örneklerinden biri de profesyonel yaşamda kendine yer bulmaktadır. İşe alım personelleri tarafından doğru olmayan klişeler ve olumsuz ön yargılarla damgalanarak sınıflandırılan engelli bireylerin yetenekleri, bu yeteneklerin kısıtlılığına dair algıları artırabilmekte, bu da düşük performans beklentisiyle işe alınma şansını azaltmaktadır (Ren, Paetzold, & Colella, s. 192). Ayrıca bir düzineden fazla ampirik çalışmayı inceledikleri çalışmalarında Baldwin ve Johnson (2006) boyutları konusunda bir kesinlik belirleyemeseler de engelli çalışanlara yönelik ücret ayrımcılığını da ortaya koymuşturlar. Araştırmanın sonuçları bu ayrımcılığın nedeni olarak yine ön yargıları göstermiştir (s. 149-150). Engelli bireylerin buna karşı yasal düzlemde bir hak mücadelesi verememeleri durumunda ise yine devreye mikro direnişler girmektedir.

“(...) bak şurada şu temizlikçi işini yapıyor ama normal bir işçinin maaşını vermiyorsun. Neden vermiyorsun? Çünkü bu çocuk da aynı işi yapıyor. Sadece engelli olduğu için mi?” (K13).

K13'ün anlatısı, engelliliğin yalnızca bireysel bir yeti farkından ziyade sağlamcı toplumsal stratejiler aracılığıyla kurulan bir kategori olduğunu somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Zira anlatısına göre K13, engelli olduğunun farkına ancak iş yaşamına adım attıktan ve burada ayrımcı tutumlarla karşılaştıktan sonra varmıştır. Çalışmaya başladığı yerde kendi ve diğer engelli iş arkadaşlarının aynı pozisyondaki engelli olmayan kişilere göre daha düşük ücretle çalıştırılması, onun buna işe girerken imzaladıkları bir sözleşme nedeniyle hukuki mücadeleyle karşılık verememesi K13'ü mikro direnişlere yöneltmiştir. Bir mühendis olarak başka iş yerlerinden daha iyi maaş teklifleri almasına rağmen burada kalmayı seçmesi, hatta gönüllü olarak daha çok yorulacağı bir pozisyona özellikle geçmesi, onun için adaletsiz bu mekânda ön yargılara karşı bir direniş olarak görülmektedir. Çalışma saatlerinde diğer herkesten daha fazla efor sarf ederek

yeti farkının işi için bir kısıt yaratmadığını göstermeye çalışması, bunu devamlı şekilde sözel olarak da ilgili birimlere bildirerek bu yanıştan duyduğu rahatsızlığı açıklaması, onun sağlamcı stratejinin mekânlarından biri olan iş yerinde gösterdiği muhalefeti ortaya koymaktadır. Ayrıca K13'ün hem sözel hem performans dayalı bu sorgulatma ve bilinçlendirme pratiği, yalnızca engelli olmayan kişilere karşı verdiği bireysel bir mücadele değil, diğer engelli arkadaşlarının da “zihinlerini açmaya” çalıştığı genele uzanmak isteyen bir pratiktir.

Bu deneyim örnekleri, katılımcıların maruz bırakıldıkları sağlamcı ön yargılar ve ayrımcı tutumlar karşısında geliştirdikleri sorgulatma ve bilinçlendirme pratiklerinin, Certeau'nün (2008) tanımladığı anlamda taktik olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu pratikler, doğrudan bir çatışma ya da kurumsal düzeyde bir mücadele başlatmadan, stratejik güç ilişkilerinin işlediği mekânların içinde ve onların belirlediği kurallar çerçevesinde hareket ederek bu ilişkileri bozan, kesintiye uğratan ve yeniden müzakereye açan mikro müdahaleler üretmektedir. Gerek K3'ün ön yargılı tutumları sorularla görünür kılması, gerek K11'in toplumsal algıları deneyimsel yollarla dönüştürmeye çalışması, gerekse K13'ün işyerindeki adaletsizliğe performatif ve söylemsel müdahalelerde bulunması, engelliliğe yönelik yerleşik normları sorgulayan ve dönüştürme potansiyeli taşıyan özneleşme pratikleridir. Bu yönüyle karşı tarafı düşünmeye zorlayan bu icralar, yalnızca bireysel savunma refleksi değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik mücadelesinin gündelik hayat düzleminde işleyen politik formları olarak okunabilmektedir.

3.1.7 Kestirme Yollardan Gitme

Zamanla ilgili belirli kurallar, alışkanlıklar ve normlar, bireylerin kendilerini ve toplumu tanımlamalarını, hatta toplumsal kurumların işleyişini etkilemekte, aynı zamanda kültürel değerleri de şekillendirmektedir. Halberstam'a (2005, s. 152)

göre normatif zaman anlatısı psikanalizden tıbbı, devlet politikalarına, sosyoekonomik ve demografik çalışmalara, duygusal ve estetik anlayışlara kadar her şeye biçim vermektedir. Sakat zaman (crip time) ise bu normatif zaman anlayışına karşı eleştiri getiren ve engelli bireylerin zamanı toplumsal zaman anlayışından farklı bir şekilde algıladıklarını anlatan bir kavramdır. Engelli bireylerin erişimle ilgili problemler yaşaması ile bir şeylere “geç kalmasının” yanı sıra sosyal bariyerler tarafından yavaşlatılmaları da bir sakat zaman örneğidir (Kafer, 2013, s. 26-27). Gündelik hayatın rutinlerinde, sakat zamanın aktığı sağlamcılığın stratejik mekânlarından bu normatif anlatıyla dışlanan engelli bireyler de buna karşılık bazı icralar gerçekleştirmektedir.

Araştırma kapsamında bu tür icralar geliştirdiği belirlenen katılımcıların tamamının deneyiminde, bu sakat zaman eğitim hayatlarıyla ilişkilidir. K4’ün daha ilkokulda iki sayfa yazılması gereken fişleri iki satır yazarak ezberlemesi, ilerleyen yıllarda aşağıda örneklere verildiği gibi sınavlarda kendi yetisine uygun yollar bulması, annesine göre öğretmenlerinden de takdir toplamıştır;

İngilizcede o boşluk doldurma var ya, (...) ok zor yazıyor ya, yazarken de çok zaman kaybediyor, kalkmış bu o boşluk doldurma kelimelerine bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi diye rakam koymuş ondan sonra hangi cümleye hangisi yazılacaksa o rakamları oralara yazmış. (...) Mesela bir matematik sorusu çözüyor geliyor geliyor en sonunda diyelim ki 16’yı dörde bölüp dört yazacak ya o bölme işlemini yapmadan 4 yazıyor (K4’ün annesi).

K4’ün sakat zaman içerisinde kendini var etmesi birçok öğretmenin de onun serebral palsiyle yaşamasını bir engel değil, yeti farkı olarak tanımasını sağlamış ve K4’ün sınavlarını onun için erişilebilir şekilde tasarlamalarını kolaylaştırmıştır. Ancak benzer icralarda bulunup anı kurtarabilseler de her katılımcı için böyle bir dönüşüm mümkün olmamıştır.

Örneğin üniversite eğitiminde diğer öğrencilerin 2 saatte yazabildiği ödevleri kendisinin ancak 5-6 saatte yazabildiğini ve “kısa kısa cümleler” kurarak anlatmak istediğini anlatabilmeyi zamanla öğrendiğini söyleyen K3’ün hocaları, kendi anlattığı üzere onun engelini görmezden gelmekte, yeti farkına uygun erişilebilir seçenekler sunmamaktadır. Onun gibi K6 da anı kurtarmanın bir yolu olarak üniversite eğitiminde normatif zaman anlatısına uyabilmek için kestirme yollar kullanmakta, bunun için teknolojiyi güçlendirici bir araç olarak kullanmaktadır;

Benim bütün kitaplarım bile bilgisayarda, yani iğneden ipliğe ben bütün kitaplarımı pdf’e dönüştürüp bilgisayara yüklüyorum ki hani elime alıp okuyamıyorum, kollarımı ben hiç kullanamıyorum, bu yüzden mecburen pdf’e dönüştürüp okuyorum. (...) Ben yüksek lisans tezimi nasıl yazdığımı sana anlatayım, ben oturdum ses kaydını aldım, kardeşime attım, kardeşim metne döktü, ben oturdum sesle düzeltiltim hepsini. Başka hiçbir yolu yok çünkü. Google dokümanlardan sesle biliyorsun yazma yöntemi var, orayı kullanarak çok daha hızlı bir şekilde yani normal belki sizlerin 3 ayda 4 ayda yazacağınız metinleri ben bir ayda yazdım. Yani çok daha hızlı oluyor. (K6)

Bu deneyimlerde görüldüğü üzere engelli bireyler, normatif zamanın dışlayıcı işleyişine pasif biçimde maruz kalmak yerine çeşitli yollarla ona uyum sağlamaya ya da onu dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Bu icralar, egemen olanın mekânı düzenleyerek belirlediği sağlamcı stratejilere karşı, gündelik yaşamın içinde zamana yönelik yaratıcı ve esnek müdahaleler olmasıyla bir taktik türü olarak gözükmektedir.

3.1.8 Sarkastik Yanıtlar

Dünyanın her türlü alayına ve hatta kadere karşı koymak için kahkahadan daha etkili bir araç nerede bulunabilir ki? Bu alaycı maskeden en zırlı düşman bile korkar, ve hatta talihsizlik bile benden dehşetle geri çekilir, eğer onunla alay etmeye cesaret edebilsem! (Klingemann, 1804)³¹

³¹ Bahtin’in (2005, s. 66) ilgili eserinde bu alıntısına yer verdiği ve “Romantik groteskin en dikkat çekici eserlerinden” diyerek tanımladığı bir roman. Ona göre ironi de bu gülüşün indirgenmiş bir formudur (s. 162).

Bahtin'in (2004) karnavaleks kültüründe "tacı geri alma" ritüelinden bahsedilmektedir. Bu ritüelde kralın otorite sembelleri elinden alınarak kendisiyle alay edilerek hükümdarlığına bir son verilmektedir (s. 187). Kökenleri Avrupa'nın pagan dönemlerinde bulunan bu ritüelistik gülüş, otorite ve gerçeğin değişimine yönelmektedir (s. 189). Bu şu anda gündelik hayatın sıradan konuşmalarına da içkin bir durumdadır. İnsanlar kurdukları rutin diyaloglarda karşı tarafın sözlerine "ironi, alay, istihza ve dalga geçme" ile yeni değerler yüklemekte ve kendilerine uygun şekilde vurgulamaktadırlar (s. 267). Bahtin (2005, s. 299) Rabelais ve Dünyası'nda alay ve istihzadan etkileri hiyerarşileri altüst eden taklitler olarak bahsetmektedir.

Bu araştırmanın katılımcılarından bazılarının karşılaştıkları sağlamlık biçimlerine karşı kullandıkları sarkastik yanıtlar da otorite ve hiyerarşilerin değişimine yönelmektedir. Sarkastik yanıtlar genellikle rahatsız edici sorulardan kaçmak ve bilinçlendirmek için kullanılmaktadır. Ayrıca Bahtin'in (2005) dediği üzere kötü huylara indirilen bir darbe olarak alay aslında icracısına ahlaksal bir tatmin hissi de vermektedir (s. 336).

Bireydeki bazı bedensel sakatlıkların bütün bir bedende, hatta öyle olmadığı halde zihinde de genel ve bütüne uzanan bir "kusura" sebep olduğuna dair yanlış inançlarla bir kişinin sakatlığıyla hiçbir bağlantısı olmayan yetenekleri dahi sağlamlı bir bakışla sorgulanabilmektedir. Birçok katılımcının deneyiminde buna sarkastik yanıtlarla karşılık verildiği görülmektedir. K4'ün bir dönem ilköğretim öğretmeni de yapmış yazlık komşularının K4'ü görünce "Beni hatırladın mı?" diye sormasına karşılık onun "Sen kendini hatırladın mı?" gibi cevaplar vermeye çalışması ama annesi tarafından engellenmesi buna bir örnektir. Kendi aktardığı üzere vereceği böyle bir cevap karşısındaki insanda farkındalık yaratacak bir araçtır. Bu soruda ilk bakışta bir art niyet görünemeyebilse de K4'ün annesi, bu komşularının K4'ü gördükçe "Bu kaç?" diyerek rakam sorması gibi onu rahatsız eden başka etkileşimleri de aktarmıştır. Halbuki bu sağlamlı soruları soran kişi

K4'ün öğretmenliğini yapmış, onun aktif sosyal yaşantısı olduğunu, kitaplar yayınlattığını, üniversite mezunu olduktan sonra memur olarak çalıştığını bilen birisidir.

“Gerçekten hangisini neyi anlatsam diye çok fazla düşünüyorum” diyen K10'dan anlaşılabilceği üzere böylesi bir icra kimi katılımcılar için gündelik hayatın bir rutini haline gelmiştir. Metroya inerken kendisi için daha hızlı bir alternatif olması nedeniyle yürüyen merdiven yerine normal merdivenleri tercih eden K10'a yabancı bir kişinin yürüyen merdivenin yerini işaret etmesi, onun bu ön yargılı müdahaleye “Benim merdivenin yürümesine gerek yok, ayaklarım yürüyor ya.’ (...)' İsterseniz siz yürüyen merdivene binin, ben buradan ineyim yarışalım.” diyerek cevap verdiği anısı, aktardığı üzere onun sarkastik yanıt verdiği birçok deneyiminden sadece biridir. K10 farklı engel türlerine sahip başka arkadaşlarının da özellikle toplu taşımada benzer deneyimler yaşadıklarını ve “pislik olsun diye” müstehzi cevaplar verdiklerini belirtmiştir.

Görme engellilere kalp gözünün açık olması gibi gerçeklik dışı yetilerin atfedilmesi ön yargısının kendine uğradığı deneyimlerinden birinde K11'in “Teyze anahtarlarımı kaybettim, kalp gözümle aradım, sabahtan beri bulamıyorum” diye cevap vermesi de engelli bireylerin yetilerinin küçümsenmek yerine bireyin mitik bir yere konumlandırılarak abartılması karşısında verdiği özneliğini geri kazanma mücadelesidir. Bu yönüyle yukarıdaki deneyimlerde olduğu gibi sarkastik yanıtlar, engelli bireylerin sağlamlılık tarafından ayırıldıkları normallikle tekrar aidiyet kurmalarının bir yoludur. Ayrıca K11'in bu deneyimdeki cevabı, Bahtin'in (2004, s. 196) indirgenmiş karnaval gülüşü olarak tanımladığı Sokratik ironi kavramı ile de benzerlikler taşımaktadır. Sokratik ironide kişi entelektüel olarak kendini olduğundan daha aşağıdaymış gibi göstererek karşısındaki kişinin cehaletini ve kusurlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Prior, 1999, s. 861).

Sosyal model tarafından eleştirilen engelliliğin kişisel trajedi teorisinin bakışını sağlamcı yaklaşımlarda görmek mümkündür. “Engelliliğin ya da daha ziyade engellilikle eşdeğer tutulan bozukluğun, bireyleri rastgele vurduğu, acıya neden olduğu ve hayatları mahvettiği” yönündeki inancın oldukça baskın ve yaygın olduğunu öneren teori, medya temsillerinden dil ve kültüre, araştırmalar ve politikalarından profesyonel uygulamalara kadar bu inancın birçok yerde işlediğini söylemektedir (French & Swain, 2004, s. 34). Engelliliğe neden olan sosyal yapıların göz ardı edilerek sakatlığı olan kişilerin bu “talihsizliklerine” karşı bir acıma gösterilmektedir. Bu acıma davranışının altındaki nefretle ilişkili normatif beden algısı engelli bireyler tarafından fark edildiğinde, buna karşı kimi icralar gerçekleştirilmektedir. Yine K11’in kendi deyimiyle karşıdakini “trollediği” bir deneyimi bu icranın sarkastik yanıt olarak nasıl ortaya çıkabildiğini göstermektedir;

(...) işte sarı çizgide yürüyorum ne kadar yolumu kaybetmiş olabilirim sarı çizgide yürüyorsam o sarı çizgi beni istediğim yere yönlendirmiyorsa bile düz bir istikamette gittiğimi biliyordum. Şey yapmıştı bir gün, o acıma ses tonu var bir tane hemen yapacağım (taklit ederek), “Aa canım”, bir de mesela Ayşe'ye gören bir Ayşe'ye canım demez de sana canım der öyle bir şey var, “Yolunu mu kaybettin?” dedi. “Evet ya hayatımda yolunda gitmeyen çok şey var bulmama yardım eder misiniz?” dedim (gülüyor) (K11).

Engelliliğin sağlamcı zihinler tarafından böylesi bir acımayla karşılanması sadece bir ön yargı ve üsttencilikle ilgili değildir. Ahmed'e (2015, s. 61) göre normatif özne hasarlı olarak konumlandığı öteki tarafından kendini işgal edilmiş ve zarara uğratılmış olarak görmekte, bu neden acımayı ötekinin bedenini bir nefret nesnesine dönüştürmede araçsallaştırmaktadır. Bu nedenle acınmaya ve dolayısıyla nefret nesnesi olmaya karşı çıkan ötekinin gündelik hayatta verdiği tepkiler bir direniş biçimi olarak okunabilmektedir. Zira burada aslında ötekinin karşısında sistematik olarak hareket eden bir grup vardır. Ahmed (2015, s. 60) bunu ırkçılık üzerinden sevgi-nefret dikotomisiyle açıklamaktadır. Beyaz olana karşı duyulan sevgi onu sıradanlaştırmakta, bireyleri beyaz olmayanlara karşı nefrette birleştirmekte ve normları yeniden üretmektedir. Onun sıradanlaştırılması olağan ve fark edilemez bir şekilde işlemesine olanak sağlayabilmektedir. Sağlam

bedene karşı duyulan sevgi de aynı işlevi görmektedir, sağlam beden sevildiği için sakat olan bedenden nefret edilmektedir. Nefretin bir araya getirdiği kişilerin araçsallaştırdığı acımanın karşısında durmanın yollarını bulmak, engelli bireyler için bir noktada mecburlaşmaktadır.

Engelliliğin yetersizlikle (bazen insanüstü yeteneklerle) eşleştirilmesi ve acımayla karşılanmasının yanı sıra, sarkastik yanıtlar, eleştirel düşünce süzgecinden geçmemiş sorularla beliren sağlamcı stratejilere bilinçlendirme yoluyla bir direniş yolu olarak da kullanılmaktadır;

“(...) biri mesela şey demişti, üniversite öğrencisi bu arada bunu diyen, ‘Sen bununla görüyor musun bastonunla?’ dedi. Ben de şey dedim ‘Ya kanka bazen canım sıkıldığında koyup uzayı bile izleyebiliyorum’ (gülüyor)” (K11).

Bu katılımcı deneyimlerindeki gibi sarkastik yanıtlar, yalnızca bireysel mizah ya da duygusal tepki biçimleri değil, aksine sağlamcı stratejilerin ürettiği hiyerarşik güç ilişkilerini bozmaya, onları alay yoluyla tersine çevirmeye uğraşarak anı kurtaran mikro politik müdahalelerdir. Sıradan bir “dil oyunu” gibi görülebilecek bu müdahaleler, engelli bireylerin özne konumlarını korumalarından, normatif anlam rejimlerini sorgulatmaya uzanan gündelik direniş pratikleri olarak okunmakta ve Certeau’cü kavramsallaştırmada taktik olarak belirmektedir.

3.1.9 Özneleştirme

Engelliliğe yönelik yetersizlik, eksiklik gibi olumsuz kültürel tanımlamalar ve fiziksel engeller ile bedensel deformasyonların, beraberinde zihinsel bir eksikliği de getirdiğine dair ön yargılı inançlar, engelli bireylerin sağlamcı zihinler tarafından özne olarak görülmemesine sebep olmaktadır. Norm dışı bedenin karşı tarafta uyandırdığı meraktan doğan soru ve sağlamcı algılardan ortaya çıkan yorumlar engelli bireye değil, onun en yakınındaki sağlam kişiye

yöneltmekte, kimin özne olup olmadığı böylece kurulmaktadır. Goffman (2014, s. 63) damgalı bireylerin toplumsal yapı tarafından başka bir kişiye tabi kılınarak bu iki kişinin tek bir birey olarak kabul edildiğini, engellilik özelinde bunun engelli birey ile anne veya babası arasında gerçekleşerek tırnak içinde “itibarsızlığın” mecburi olarak bölüşüldüğünü söylemektedir. Gündelik hayatın bu tür karşılaşmalarında kurulan sağlamsı stratejilere karşı engelli bireyler, kendilerini o anın içinde özneleştirmeye yönelik pratikler göstermektedirler.

İlerlemiş skolyozu nedeniyle bedeninde belirgin deformasyonlar olduğunu, bu nedenle dikkat çektiğini, ancak meraklı kişilerin kendini değil yanındaki sağlam özneyi muhatap alarak sorularını yönelttiğini belirten K6, bu yok sayılmaya karşılık söze atılarak muhakkak bir karşı koyuş gösterdiğini aktarmaktadır. Hooks’a (2014, s. 29) göre, bu şekilde sessizliği bırakıp konuşmaya başlamak, baskı altında mücadele eden bireyler için iyileştirici bir başkaldırı olmanın yanı sıra, bireyin nesneden özne olmaya geçmesidir;

“SMA hastasıyım” diyorum direkt atılıp. (...) muhatap olarak almıyorlar, çünkü benim zihinsel yeterliliğe de sahip olduğumu düşünmüyorlar. Ya otomatikman o bedensel deformasyon zihinsel bir kusuru da yanında getiriyor gibi düşünüyorlar. (...) direkt soruyorum, “Bir şey mi söyleyeceksiniz? Buyurun” diyorum’ (...) uğraşıyorum yani sözlü ifade ediyorum açıkçası. (K6)

Kabul edilen doğru işlevleri yerine getiremeyen sakat bedenler bu nedenle hem biyolojide hem de toplumda bir sapma olarak görülerek utanç, kınama, değersizlik ve aşağılanma ile anılmaktadır (Peluso, 2019, s. 92). Normlara uyan bedenler hayranlıkla karşılanırken bunun dışında kalanlar eleştiri ve kayıtsızlıkla cezalandırılmaktadır diyen Scheff (1999, s. 41) bunu bir toplumsal kontrol aracı olarak yorumlamaktadır. Bu noktada sakat bedeni edilgen bir teşhir nesnesi konumuna yerleştiren sağlamsıcılığa karşı yöneltilen bu müdahaleler, doğrudan toplumsal bir dönüşümü hedeflemese de anın içerisinde engelli bireyin özneliğini yeniden kurmasının bir yoludur. Toplumsal kontrolü devam ettiren güç ilişkilerinin

mutlaklığını kırılğanlaştıran bu özneleşme pratiği, bu nedenle bir taktik olarak gündelik direniş repertuarının içerisinde değerlendirilmektedir.

3.1.10 Engelin İfşası

Goffman (2014) engelli bireylerin kimi semboller taşımak veya bilinçli bir sakarlık göstermek gibi daha ince gönüllü ifşa pratikleriyle ortamdaki kişileri bilgilendirebildiklerini söylemekte ve damgalanmış kişilerin, gönüllü ifşayla olgun ve uyum sağlamış bir aşamaya geldiklerini düşünmektedir (s. 146-147). Sağlamcı ideal beden normuyla uyumsuz bireyler, bedenleri nedeniyle gündelik hayatın karşılaşmalarında ortaya çıkabilen gergin ve rahatsız edici iletişimi hafifletmek ve kabul sağlamak için karşı tarafın merakını gidermeye yönelebilmekte, bedeniyle ilgili sohbeti kendi başlatabilmektedir (White, Wright, & Dembo, 1948, s. 25). Bu araştırmada da geçmişte sıklıkla Facebook üzerinden sosyalleşen K7, sanal arkadaşlarına bir süre sonra engelini açıklayınca alay ve iletişimin kesilmesi gibi sonuçlarla karşılaştığını, bun deneyimlerden sonra artık daha tanışma sürecinde engelini özellikle belirterek bunun önüne geçmeye çalıştığını söylemiştir.

K9 da benzer şekilde sosyal medyada engelini kendini koruma amacıyla ifşa edebildiğini aktarmış, ancak onun deneyiminde bu yabancı erkeklerden gelen tacizkâr mesajlardan kendini korumanın yolu olarak kullanılmıştır;

Şöyle, komik olacak ama, sürekli mesaj atılıyor mesela, zaten bunu her kadın yaşıyordur işte erkekler tarafından (...) en son şey, denemiştım, çünkü kabul edilebilir gelmiyor, hesap gizliliğini açmadan bir teklif aldım, sonra hesap gizliliğini açarak bir hesabımı inceleyin isterseniz sonrasında karar verin falan. Çünkü şey olarak bakıyorlar hiç akıllarına gelmiyor, herkes sağlıklı, profil de gözükünce böyle bir durum olmadığını düşünüyorlar. (K9)

Bazı engelli bireyler için ise engelin ifşası hem kişisel bir güçlenme yolu hem de sessizliği kırıp, özne olarak karşı bir anlatı oluşturulmasıyla politik bir pratiktir. Bedene dayanan deneyim anlatıları bireysel olduğu kadar sosyaldır de. Geçmişte engeli nedeniyle toplumsal alanlardan geri çeken K8'in, şu anda Instagram üzerinden 13.000'e yakın takipçisine kendi deneyimlerini anlatan içerikler üretmesi, bu sayede başka engelli bireylerin de hayatlarında dönüşüm

yaratmalarında yardımcı olabildiğini söylemesi, engelin ifşasının bu çoklu yönünü göstermektedir.

Katılımcı deneyimlerinden de okunabildiği üzere, doğrudan beden imajının sunumu veya anlatılarla, engelliliğin ve engellilik deneyiminin ifşası, gündelik hayatın sağlamcı mekânlarında ayrılmış bedenleri bir araya getirerek iletişimin yolunu açmakta, olumsuz kültürel tanımların müzakere edilebildiği zeminleri sağlamlaştırmakta, bu da devamında kolektif bir dayanışmaya dahi dönüşebilecek direniş pratiklerini doğurmaktadır. İfşanın bu şekilde araçsallaştırılmasının yanı sıra egemenin mekânlarında uygun anları kollanarak icrası onu bir taktik olarak konumlandırmaktadır.

Bir beden olarak benim diğer bedenlere sahip kişilerle ilişkim nedir? Paylaştığımız bu bedensel varoluş, yalnızca birbirimizle kim olduğumuzu değil, daha özeldir birbirimiz için kim olduğumuzu nasıl etkiler? Öteki-ile-ilişkililik, eyleme ilişkin bir sorun olarak, bedenli olma yönünden paylaştığımız ortak koşulun, yaşayan varlıklar arasında empatik ilişkilerin temeli hâline nasıl geldiğiyle ilgilidir. (Frank, 1997, s. 35)

3.1.11 Ayrımcılığı Duyurma

Yaşadıkları ayrımcılıkları duyurmak, engelli bireyler için sessiz kalmayı reddedip özne olmayı kurmanın bir yolu olmasıyla oldukça bireysel olsa da aynı zamanda etkileri toplumsal alana uzanmaktadır. Hak ihlallerinin görünür kılınması ve sistematik eşitsizliklerin tanınması talebi, sağlamcı stratejilerden hesap sorarak gündelik hayattaki güç ilişkilerini sorgulatmaktadır. Kamusal görünürlükte üretilen anlatı, kolektif bilinçle dayanışmanın fırsatlarını da doğurmaktadır.

Bu araştırmanın kimi katılımcı deneyimlerinde ayrımcılığı duyurma pratiği diğer taktiklerle kesişimsel olarak gözlense de, K8'in geçmiş spesifik bir deneyimi ve devamında gelecekte bununla ilgili icraları, bu taktik türüne dair en net deneyim aktarımı olarak gözükmektedir. Görüşmede kendi aktardığı üzere K8 üniversitede

fizyoterapi bölümü okuduğu süre boyunca bir hocası tarafından mesleği yapamayacağı söylenerek devamlı olarak eğitimini bırakması yönünde ısrarlı telkinler almış, bu kişi K8'in arkasından da fakülte arkadaşlarına benzer yorumları birçok kez yaparak sağlamcı tacizini sürdürmüştür. Üniversite eğitimi boyunca buna göz yuman K8, mezun olduktan sonra engelli bir fizyoterapist olarak davet edildiği paneller gibi birçok yerde yaşadığı bu ayrımcılığı duyurmuş, hatta bir keresinde bu panellerden birine o hocası da tesadüfen dinleyici olarak katılmıştır;

Hocamız bu mesleği yapamayacağımı söylüyordu. Okumamam gerektiğini söylüyordu, bırakmamı söylüyordu, bunu kendi hocam yapıyordu. (...) Hem fiziksel olsun hem de hani konuşma olarak her şekilde yapamayacağımı düşünüyordu. Her beni gördüğünde "Okulu bırakmadın mı?" diye soruyordu. Benim arkamdan da hep "boşuna okuyor" diyordu. (...) Baş etmesi çok zordu. (...) Asla cevap vermedim. (...) ben her konuşma yaptığımda bu olayı anlatıyorum yani tabii isim vermeden. İşte internette haberlerim çıktı, sosyal medyada çıktı bence en büyük cevap bu olmuştur. Hatta en son bir yerde ben konuşmacıydım, o hoca konuşmacı değildi ve ona rağmen hayat hikâyemi anlattım, kendisi olduğunu anladığına eminim. (K8)

K8'in eğitim sürecinde maruz kaldığı bu sağlamcı tacize karşı, belki de hiyerarşik güç dengesizlikleri sebebiyle sessiz kalması, ancak mezun olup bu hiyerarşiden özgürleşmesiyle maruz bırakıldığı ayrımcılık deneyimini farklı zaman ve mecralarda duyurması, anı kollaması ve egemen bir yapıyı sekteye uğratma hedefiyle bir taktik türüdür.

Bu taktik türü K1'in öfke gösterimi taktiğinde örnek verilen deneyimiyle, K3'ün ise ortak deneyime başvurma taktiğinde örnek verilen deneyimiyle benzeşimler içermektedir. Bu deneyimler, ötekileştirilmiş grupların kamusal söyleme dahil olabilmeleri ve statükoyu sorgulayabilmeleri açısından kritik bir araç olan karşıt anlatıyı içermektedirler. Fraser'ın (1990) öne sürdüğü üzere egemen toplumsal grupların lehine işleyen kamusal alanlarda (s. 64-65) üretilen karşıt anlatılar kültürel kimlikler ve toplumsal normların yeniden inşasını sağlayarak baskın anlatıları değiştirme gücüne sahiptir (s. 70). Kamusal alanlardan alt kamusal alanlara gedik açan karşıt anlatılar, özel ile kamusal ayrımını sorgulatarak,

bireylerin baskı altında olmasının nedenlerini kendilerinden alıp toplumsal yapılara yönelerek dönüşüme dair imkânları gösterebilmektedir. Engellilik özelinde, bireylerin gündelik hayatta sosyal bariyerler nedeniyle karşı karşıya bırakıldıkları problemlerin kaynaklarını bedenlerden ziyade toplumsalda görmek, bu karşıt anlatıların üretilmesiyle mümkün olabilmekte, sağlamcı baskın anlatılar bu sayede aşındırılabilir.

3.2 TAKTİK UYGULANMAYAN AYRIMCILIKLAR

Yapılan görüşmelerde katılımcıların deneyimledikleri bazı sağlamcı tutum ve pratiklere karşı gündelik direniş göstermedikleri ortaya çıkmıştır. Gündelik direnişlerin gösterilmediği bu deneyimler en çok çocukluk ve ilk gençlik dönemlerini içermesiyle eğitim hayatında, diğer deneyimler ön yargılara dayanmasıyla istihdam ile evlilik ve cinsellik meselelerinde yaşanmaktadır. Sağlamcı stratejilere karşı bir taktik geliştirilmemesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan en bariz olanı sağlamcılığın formal yaşamda hiyerarşik olarak yukarıda olan birinden gelmesi ve bunun yanı sıra kimi zaman bireyin yaş itibarıyla buna karşı bir taktik geliştirecek durumda olmamasıyla ilgilidir. Ayrıca bu tür sağlamcılık örneklerinin paternalist doğası onu iyi niyet gösterimleriyle gizleyebilmekte, birey farkında olsa bile buna karşı hamle yapabilecek bir yoldan yoksun bırakıldığını hissedebilmektedir. Özellikle bir kısmında farklı tonlarda da olsa bir agresyonun bulunması icra edileceği kişiye bağlı olarak taktiklerden vazgeçilmesine sebep olabilmektedir. Agresyonun sezilmesinden çekinilmesi yine hiyerarşi ve paternalizme bağlı olabileceği gibi agresyonun ilişkilerde mesafeyi açması, sağlamcılığın bireye yakın ilişki içinde olduğu kişilerden geldiği durumlarda taktiklerin icra edilmesini zorlaştırabilmektedir. K1'in ortaokulda alınması gereken bir kitabın bir kopyasının sınıfta kura çekilerek kendisine verildiğini ancak gerçekte böyle bir kura olmadığını, kendisine bu kitabın engelli olması nedeniyle verildiğini anladığını söylemesi de iyilik, hayırseverlik gibi niyetlerle gizlenmiş paternalist sağlamcılığa bir örnek teşkil etmektedir. Engelliliği acıma ve muhtaçlık ile ilişkilendiren paternalist sağlamcılığın bu örtülü doğası bireyin taktik geliştirme dürtüsünü kısıtlayabilmektedir. K1'in bu deneyiminde

formal eğitimde öğrenci-öğretmen hiyerarşisi içinde bulunması ve yaşının küçük olması da onun bir taktik icra etmesini önleyen sebeplerden biri olarak görülebilir.

K4 ve K9'un yaşadıkları ayrımcılıklara yönelik bir taktik icra etmedikleri deneyimleri de yine çocukluk dönemlerindeki eğitim hayatlarıyla ilgili olduğu gibi, bu deneyimlerde aileler de yer almaktadır. K4'ün aktardığına göre, engeli nedeniyle ayrımcılığı ilk deneyimlediği yer okul olmuştur. Çocukluk anılarına dair yöneltilen bir soruya verdiği yanıt, eğitim hakkına erişimde yaşadığı engelleri hatırladığını göstermektedir. K4, yaşitlarının anaokuluna başladığını gördüğünde kendisi de okula gitmek istemiş, ancak birçok okul kendisini kabul etmemiştir. Ailesinin aktardığına göre, bazı okullar henüz görüşme aşamasında bile doğrudan olumsuz yanıt vermiştir. Ancak bir okul müdürü, K4'ün ağabeylerinin eğitimde başarılı olduğunu bildiği için K4'ü de okula kabul etmeye karar vermiştir. Aile, fiziksel koşullarının yetersiz olmasına rağmen, kendilerine kapılarını açan bu kurumu tercih etmiştir. Bir süre sonra, başlangıçta onu kabul etmeyen başka bir okul, K4'ün yeterliliğine şahit olup onu öğrencileri arasına almak istemişse de, aile yaşadıkları deneyimi göz önünde bulundurarak bu teklifi geri çevirmiştir.

Ailenin anlatımına göre, okul idaresinin baştaki olumsuz tutumu, diğer velilerin engelli bir öğrenciyle aynı ortamda eğitim görmek istemeyecekleri yönündeki varsayımdan kaynaklanmıştır. Bunun yanında, engelli bireylerin yaşitlarıyla birlikte eğitim alıp alamayacaklarına dair bilgisizlik de bu ayrımcı yaklaşımda etkili olmuştur. Aile, K4'ün yaşitlarıyla birlikte eğitim alabileceğine dair tıbbi bir rapora sahip olmasına rağmen, eğitim sürecinde çeşitli engellerle karşılaşmış, ancak bu engellemelerle mücadele etmeye devam etmiştir. K4'ün annesinin öğretmen olması ve eğitim sektörünü tanınması bu konuda kolaylaştırıcı etkilerde bulunmuştur.

Benzer bir durum, yalnızca ilkokul 4. sınıfa kadar örgün eğitim alabilen K9'un deneyiminde de görülmektedir. K9'un anlatımına göre, okul müdürü binadaki asansörü kullanmasına izin vermemiş ve bu durum, ilkokula başlamasını bir yıl geciktirmiştir. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı yetkilileriyle yapılan görüşmeler sonucunda okula kabul edilse de öğretmenlerin bir kısmı K9'u sınıflarına almak istememiştir. Annesi, öğretmenlerle birebir görüşmeler yaparak K9'un durumunu anlatmak zorunda kalmıştır. Okula kabul edildikten sonra dahi öğretmenlerin desteği sınırlı olmuş, K9'un annesi okul yakınında yaşadığı için gün içinde devamlı git gel yaparak destek sağlamıştır. K9 küçük yaşlarda bu durumun bilincinde olmamakla birlikte, özellikle annesinin süreçte önemli bir mücadele verdiğini ifade etmektedir.

Yalnızca bireyin fiziksel durumu ile sınırlı olmayan, aynı zamanda toplumsal algılar ve yapılar tarafından şekillendirilen bir anlatı olmasıyla engelliliğin özcü bir şekilde bedene indirgenemeyen, onun "itibarsızlığı aile ile paylaşılan" (Goffman, 2014, s. 63) sosyal bir inşa olduğu görülmektedir. K4 ve K9'un deneyimleri, ailelerinin de bu ayrımcı süreçten doğrudan etkilendiğini ve eğitim hakkına erişim konusundaki mücadelelerinin hiyerarşik güç dengesizlikleri nedeniyle belirli sınırlarla karşılaştığını göstermektedir.

K3 ve K8'in çocukluk deneyimlerindeyse bu sefer sağlamcı davranışlar akranlarından gelen agresyon ve dışlanmayı içermektedir. Goffman'ın da (2014, s. 67) bahsettiği üzere genelde damgalar bireylerin okula başladıkları ilk zamandaki maruz kaldıkları ayrımcılıklar ve dışlanmalar ile keşfedilmektedir. K3'ün aktardığına göre, ilkokul dördüncü sınıfta oyun oynarken diğer çocuklar tarafından dışlanmıştır. Kendisinin oyunlara katılmasını istemediklerini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, K8 de engelliliğin fiziksel olarak görünür olmaya olduğu bir dönemde, özellikle ilkokul yıllarında, ciddi bir dışlanma deneyimi yaşadığını belirtmektedir. Engelli olduğunu saklamasının mümkün olmadığını, çünkü yürüyemediğini ve ayağa kalkamadığını ifade etmektedir. Bu

durum, akranlarıyla kurduğu ilişkileri doğrudan etkilemiş, özellikle anaokulu ve ilkokul döneminde hiç arkadaş edinmemesine neden olmuştur. Çocuklarla iletişim kurmaya çalışmasına rağmen, akranları kendisini gruplarına dahil etmemiş, ortak etkinliklerden dışlamıştır. K8, bu dönemi travmatik olarak tanımlamakta ve yaşadığı bu dışlanmayı unutamadığını vurgulamaktadır. K3 ve K8'in akranları tarafından ayrımcılık ve zorbalık görmelerine karşılık bir taktik icra etmemeleri hayat deneyimlerinin yetersiz olduğu erken çocukluk dönemlerinde bunu yaşamalarıyla henüz kullanabilecekleri bir cephane (Lorde, 2019, s. 116) biriktirememiş olmalarıyla açıklanabilmektedir.

Engelli bireylerin eğitim hayatlarındaki performanslarına ve yeteneklerine yönelik sağlamcı ön yargılar onların yakınları tarafından da gelebilmektedir. K5 ayrımcılığı yalnızca okul ortamında değil, aile içinde de deneyimlemiştir. Ortaokul yıllarında lise tercihi üzerine yapılan bir konuşmada, bir akrabasının kendisinin spor lisesine gitme isteğini sorguladığını ve bunu imkânsız olarak değerlendirdiğini aktarmaktadır. Akrabası, K5'in fiziksel durumunun böyle bir eğitim almasına engel olacağını düşünerek annesine kaba bir dille bu fikrin mantıksız olduğunu söylemiştir. K5, bu sözlerin kendisini derinden üzdüğünü belirtmektedir.

Benzer şekilde, K11 de aile içinde akademik başarısının sorgulandığı bir deneyimi paylaşmaktadır. Çocukluk ve lise yılları boyunca, kendisine sürekli olarak bir şeyleri yapamayacağı söylendiğinde bunu bir motivasyon kaynağı olarak kullanmış ve kendisini kanıtlamak için çaba göstermiştir. Özellikle çocukken, arkadaşları tarafından futbol oynayamayacağı düşünüldüğünde, bunu tersine çevirmek adına büyük bir çaba harcamış ve ilerleyen yıllarda milli takıma kadar yükselmiştir. Teyzesinin, eğitim hayatı ile ilgili küçümseyici bir yorum yapmasının ardından, bu sözleri kendisi için bir hırs kaynağı haline getirmiş ve akademik başarısını kanıtlamak adına daha çok çalışmıştır. Kendi ifadesiyle,

başarılı bir öğrenci olmasının temelinde her zaman çalışkanlık değil, kendisine yönelik ayrımcı söylemlere karşı duyduğu mücadele motivasyonu yer almıştır. K5 ve K11'in bu deneyimlerinde bir taktik icra etmemeleri de yine taktiklerin agresyon içerebilen doğaları nedeniyle ilişkilerde yakınları uzaklaştırabilme potansiyellerinden çekinilmesi olarak açıklanabilmektedir.

Yukarıda eğitim hayatı bağlamında aktarılan deneyimlerin tümü çocukluk ve ergenlik çağlarına denk gelmesine rağmen K10'un eğitim alanında erişimle ilgili yaşadığı deneyim üniversite dönemine denk gelmektedir. Bunun yanı sıra katılımcının engellik hakkında politik bir bilince sahip olması ve çevresinde farklı engel türlerine sahip akran arkadaşlarının olması da ayırt edici bir özelliktir. Bu nedenlerle K10 eğitim hakkını aramak için bir mücadele içine girebilmiştir. K10'un anlatımına göre, üniversitesindeki engelli öğrencilere yönelik sınav uygulamalarında yaşanan aksaklıklar, gönüllülük esasına dayalı sistemin yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Üniversitenin engelli öğrencilere sınav sırasında destek sağlamak amacıyla oluşturduğu gönüllü öğrenci havuzunun sürdürülebilir ve güvenilir bir çözüm sunmadığı ifade eden K10, bu sistemin eksikliklerine dikkat çekerek, gönüllü öğrencilerin sınav günü gelmeme ihtimalinin yüksek olduğunu ve bu durumun kendisi gibi öğrenciler için zamanında ciddi mağduriyetlere yol açtığını belirtmiştir. Bu sorunlarla karşılaşmasının ardından K10, üniversitenin engelli öğrenci birimiyle görüşerek, gönüllü sisteme alternatif çözümler önermiştir. Rektörlüğün bu konuda bütçe ayırmadığı yönündeki açıklamalarına karşılık, kısmi zamanlı öğrenci çalıştırılması ya da araştırma görevlilerinin sürece dahil edilmesi gibi daha güvenilir ve sistematik çözümler sunmuştur. Eğitim hayatını engelleyen devam eden aksaklıklar nedeniyle bir noktada sınavlarına girememesi üzerine, konuyu daha güçlü bir şekilde gündeme getirmiş ve birimde tepkisini dile getirmiştir. Bu girişimlerinin sonucunda, sınav düzenlemeleri fakültelere devredilmiş ve K10, araştırma görevlilerinin sınav desteği sağlamasıyla daha güvenli bir sınav ortamına kavuşmuştur. Bu deneyim, gönüllülük esasına dayalı sistemlerin sürekliliğinin ve güvenilirliğinin sağlanmadığında, özellikle engelli bireyler için nasıl bir belirsizlik ve mağduriyet

yaratabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda, K10'un yaşadığı süreç, bireysel mücadelelerin kurumsal değişim yaratma potansiyeline de işaret etmektedir.

Eğitimden sonra en çok ayrımcılığın yaşandığı ancak buna karşı bir taktik icra edilmeyen diğer bir alan ise istihdam ile ilgili gözükmektedir. Katılımcı deneyimlerinde yine hiyerarşinin yarattığı güç eşitsizliği buna sebep olarak gösterilebilmektedir. K6 ve K8'in deneyimleri, engelli bireylerin iş hayatında karşılaştıkları ayrımcılığın ve engelliliğe dayalı ön yargıların somut örneklerini ortaya koymaktadır.

K6'nın deneyiminde yüksek lisans mezunu bir iletişim bilimci olmasına rağmen, iş görüşmelerinde engelliliği nedeniyle uygun pozisyonlara alınmadığı görülmektedir. Kurumsal iletişim alanında çalışmak istemesine rağmen, yetkinliğiyle ilgisiz bir şekilde çağrı merkezi pozisyonuna yönlendirilmesi gibi anıları engelli bireylerin mesleki yeterliliklerine rağmen düşük vasıflı işlere yönlendirilme eğilimini yansıtmaktadır. Ayrıca K6 başka bir firmanın "fazla kalifiye" olduğu bahanesiyle başvurusunu reddetmesinde de dolaylı ayrımcılığı yaşadığını aktarmaktadır. K6, bu deneyimlerin engellilik temelli dışlanmanın örtük şekillerinden biri olduğunu fark ederek, işverenlerin gerçekte bedensel engeli nedeniyle kendisini işe almadığını vurgulamaktadır.

Benzer şekilde, fizyoterapist olan K8 de engelliliği nedeniyle işe alınmadığını ve bu süreçten duyduğu hayal kırıklığı nedeniyle yeni iş başvuruları yapmaktan çekindiğini dile getirmektedir. K8 bu nedenle mevcut işinde meslektaşlarına kıyasla daha fazla gayret gösterip kendini kanıtlamaya çalışmaktadır.

Bu her iki deneyim de engelli bireylerin iş hayatında yetkinliklerinin görmezden gelindiğini, işverenlerin doğrudan engellilik vurgusu yapmasalar dahi dolaylı

yollarla ayrımcılık uyguladığını göstermektedir. Bu tür deneyimler, engelli bireylerin istihdam sürecinde karşılaştıkları zorlukları ve kurumsal yapıların engelliliğe yönelik ön yargıları nasıl yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır. Engelli bireylerin istihdam edilmemesi veya eşit işe düşük ücret gibi ayrımcılıkların yaygın olması bu sistematik duruma karşılık bireysel taktiklerin uygulanmasını birey açısından riskli kılabilir. Bu risklerin sonuçlarıyla karşılaşmak istemeyen engelli bireyler herhangi bir taktik icra etmekten geri durabilmektedirler.

Taktik uygulanmayan bir diğer sağlamlık biçimi ise engelli bireylerin cinsel ve romantik hayatlarıyla ilgilidir. Sağlamlı bakiş açısıyla engelli bireyler kendi cinsel yönelim beyanları fark etmeksizin aseksüel olarak algılanabilmektedirler. Paternalist bir sağlamlı bakiş biçimi olarak engelli bireyleri çocuklaştırma veya bedensel farklılıkları nedeniyle engelli bireylerin birer arzu odağı olamayacaklarına dair inançlar bunun nedenleri arasında gösterilebilmektedir. Toplumsal normları cinselliği gerektirmesinin yanı sıra idare edilmesi gereken bir kurum olarak görülmesiyle evlilik sağlamlı bakiş zihinlerde yetersiz görülen engellilerin içinde tahayyül edilmesini zorlaştıran bir kavram olarak karşıya çıkmaktadır. K13 de bu sağlamlı bakiş tavrı evlilik öncesinde akrabalarından gördüğünü aktarmaktadır; “Akrabalardan ya en son evlilik şeyinde böyle bir şey oldu. O konuda biraz sıkıntılar yaşadım. (...) Bunu dile getirip yüzümüze vuran şahıslar oldu (...)” (K13) Engelli olması nedeniyle evlenmesine olumlu bakmayan akrabalarının sağlamlı bakiş tutumlarına karşı K13 herhangi bir taktik icra etmemiştir. Burada yine agresyon içerebilen taktiklerin yakını uzak kılabilme riskinden çekinildiği gözlenebilmektedir.

K1’in deneyiminde ise engelli cinselliğine ilişkin sağlamlı bakiş ön yargılar hoşlandığı bir kişiden gelmiştir;

(...) benim çok garip bir hikayem var hoşlandığım bir kız arkadaşım vardı, sevgili olmadık ama hoşlanıyordum o da biliyordu. Bir gün bana şeyi söyledi, bir çocukla beraberdi ayrılmıştı, “K1 ya” dedi “biliyor musun o var ya” dedi, “engellilerle” dedi “seks yapma fantezisi var” dedi bana, bir de bana soruyor bunu yani hani olabilir ya hani bu kötü bir şey değil, bir de düşün yani bana söylüyor yani öyle bir şey olabilir mi? Benim ona nasıl yapar dememi bekliyor yani böyle ama işte bak bu arkadaşım da Almanya da üniversite okumuş çok birikimli bir insan ama herkeste var bu şey aslında. (K1)

K1'in bu deneyiminde bir taktik uygulanmamasın sebebi olarak da yine taktiklerin yakını uzaklaştırabilme ihtimalinden çekinme olarak okunabilmektedir. Ayrıca bu ön yargıların çok yaygın ve güçlü olması da bireylerde değişime dair umutsuzluk yaratabilmekte, bu da onları bir mücadeleye girişmekten caydırabilmektedir.

Katılımcıların bir taktik icra edemedikleri bir diğer deneyim türü de tek taraflı iletişimin³² sürdüğü geleneksel medyadaki sağlamcı temsil ve söylemlerle ilişkilidir. Engelli bireylerin bazı sağlamcılık deneyimlerinde herhangi bir taktik geliştirememesi, yalnızca bireysel güçsüzlük ya da anlık duygulanımsal yoğunlukla açıklanabilecek bir durum değildir; bu durum, sağlamcı ideolojinin özellikle medya aracılığıyla kurduğu anlatısal ve simgesel tahakkümle de yakından ilişkili gözükmektedir. Certeau'nün (2008) işaret ettiği üzere egemen üretim sistemleri yalnızca çıktılar üretmemekte, aynı zamanda bu ürünlerin nasıl algılanacağına dair anlam rejimleri de kurmakta ve tüketicilerin yaratıcı üretim alanlarını görünmez kılmaktadır. Medya bu bağlamda yalnızca temsil eden bir alan değil, toplumsal gerçekliği organize eden bir anlatı sistemidir. Anlatılar “okunması ve söylenmesi gerekeni” belirleyerek gündelik hayatı kuşatmakta, görmeyi inanmaya dönüştürmekte ve normalliği doğal bir veri gibi dolaşıma sokmaktadır (s. 45-47, 278). Fiske'e (2003) göre her ne kadar medya metinleri tek anlamlı olmasa da ve izleyici her zaman anlamı yeniden üretme potansiyeline sahip olsa da (s. 211-212), bu potansiyel, tüm öznelere eşit biçimde

---

³² Bahtin'in (2004) dili özsel olarak diyalojik bir süreç olarak ele alması, katılımcıların geleneksel medya temsilleri karşısında neden taktik geliştiremediklerini açıklamak açısından da anlamlıdır. Zira diyalojik etkileşim, sözün alıcı tarafından karşılık bulmasını ve dönüşmesini gerektirirken, tek taraflı medya söylemleri bu karşılıklılığı büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır (s. 254-260).

dağılmamaktadır. Anlamın yeniden üretimi güç ilişkileri tarafından sınırlandırılmakta, ideolojik kodlar, belirli okumaları “doğal” ve “makul” kılmaktadır (s. 111-115). Kitle iletişim araçlarının ideolojik aygıtlar olarak bu şekilde işleyişi, toplumsal eşitsizlikleri görünmezleştiren normatif çerçeveler üretmektedir (Özçetin, 2018, s. 142-147). Sağlam beden norm, engelli beden sapma olarak konumlandırılması da bu anlatsal düzen içinde sürekli yeniden üretilmekte ve hatta normalliğin doğallaştırma süreci, engelli bireyin kendi deneyimini dile getirme anında bile hangi sözün “fazla”, hangi tepkinin “abartılı” görülebileceğine dair bir iç denetim mekanizması yaratabilmektedir. Bu nedenlerle engellilik medyada çoğu zaman ya trajedi ya ilham hikâyesi ya da acıma nesnesi olarak temsil edilmekte, bu temsiller de engelli öznenin kendi deneyimini kuracağı anlam alanını daraltmaktadır. Zira medya aracılığıyla sürekli yeniden üretilen normallik anlatıları, sağlam bedenin ölçüt olduğu bir dünya tasavvurunu olağanlaştırmakta ve bu tasavvur öznenin deneyim alanına da taşmaktadır. Bu bağlamda taktik uygulanamayan ayrımcılık deneyimleri, yalnızca yüz yüze karşılaşmalardaki güç asimetrisiyle değil, medya aracılığıyla içselleştirilmiş sağlamcı anlatıların yarattığı simgesel kuşatma ile de ilişkilidir.

K6'nın şu aktarımı insani deneyimleri sağlamlık şartına bağlayan ve engelli özneyi ontolojik bir hiyerarşi içine koyan normallik rejiminin medyadaki görünümünü teşhir etmektedir;

“(...) Aynı söylemler devam ediyor, ‘Engelliler iyileşerek mutluluğa kavuşur, sağlık yoksa mutluluk yok, aşk yok, cinsellik yok’. Yani cinsellik açısından bile temsil ederken bizi sürekli bir sağlıklı olma olmama hale sokuyorlar.” (K6)

Bu örnekte olduğu gibi sağlamlılığın geleneksel medyadaki görünümleri bu mecralarda iletişimin çoğunlukla tek taraflı olması sebebiyle taktik uygulanamayan stratejiler olarak yorumlanabilmektedir. Özellikle medyadaki

engelli temsilleri katılımcılar tarafından genellikle sorunlu bulunmakta, engelliliğin olumsuzluklarla eşleştirilerek ya da dramatize edilerek sunulduğu düşünülmektedir. Katılımcılar, bilhassa haber medyasında “engeline rağmen başarıya” temasının çok sık işlendiğini ve bunun engelliliğin yaşamı olumsuz etkilediğine dair yanlış yargıları pekiştirdiğini ifade etmektedir.

Ayrıca, medyanın engelliliğe ilişkin söylemlerinde alt metinlerde yer alan sağlamcı anlamlar da katılımcılar tarafından eleştirilmektedir. Örneğin, K11, Samsun’da gerçekleşen bir olayda, iki görme engelli bireyin gerçek bir önlem alınmayan açık bir çukura düşmesine ilişkin bir haberin dilinde “tüm güvenlik önlemlerine rağmen” ifadesinin, engellilerin kamusal alanda varlığını sorgulatan bir anlam içerdiğini belirtmektedir. Benzer şekilde K12, haber medyası tarafından engelliliğin genellikle bireyin habere konu olan esas hikayesinin önüne geçen bir özellik olarak vurgulandığını ifade etmektedir.

Sinema ve televizyon dizileri bağlamında ise katılımcılar, engelli karakterlerin genellikle engelli olmayan oyuncular tarafından canlandırıldığını ve engelli bireylerin ekranlarda yeterince temsil edilmediğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, bazı istisnalar da bulunmaktadır. Örneğin, K10, *Seksenler* dizisinde gerçek hayatta da görme engelli olan bir oyuncunun yer almasını olumlu bir örnek olarak sunarken, K2, *Tamam mıyız?* filminin engelliliğe dair güçlü bir anlatı sunduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, engelli bireylerin hikâyelerinin genellikle dramatik çerçevede ele alındığı ve toplumsal farkındalığı artırıcı güçlü temsillerin eksik olduğu yönünde ortak bir görüş söz konusudur.

Katılımcılar ayrıca, medya dilinde yerleşik olan ve çoğu zaman farkına varılmayan sağlamcı söylemlere de dikkat çekmektedir. K1’in belirttiği üzere, yaygın medya söyleminde bazı kelime ve ifadeler engelliliği küçültücü ya da olumsuz çağrışımlar içerebilmektedir. Bunun bir örneği olarak, bir haber sunucusunun bir

maden faciası ile ilgili haber verirken “hangi geri zekalı bunlara izin vermiş” şeklinde bir ifade kullanması K1 tarafından engellilikle ilişkilendirilen kavramların hala bir hakaret unsuru olarak görüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır.

Katılımcılar tarafından medyadaki engellilik temsilleri toplumsal bilinç düzeyini doğrudan etkileyen bir unsur olarak ele alınmakta, temsillerinin mevcut sorunları yansıtmasının önemli olduğu, ancak engelliliğin sadece sorunlarla ilişkilendirilmemesi gerektiği düşünülmektedir. K2'nin belirttiği gibi, medya, engelliliği sadece bir mağduriyet ya da dram unsuru olarak sunmak yerine, engelli bireylerin sanatsal, sportif ve akademik başarılarını da görünür kılarak daha kapsayıcı bir çerçeve oluşturması önemsenmektedir.

Bu katılımcı anlatılarında da görülebileceği üzere, medya bağlamındaki sağlamlık deneyimleri kişisel hak ihlallerinden çok, toplumsal olarak paylaşılan ve süreklilik arz eden bir strateji alanı olarak gözükmektedir. Önceden alanın kurulmuş bir anlam zemininde, somut bir an ve mekândan özgür işlemesi, engelli öznelerin Certeau'nün (2008) tarif ettiği gibi buralara “kurnazca sızmalarına” imkân vermemektedir; ayrıca bu sızılacak boşluk, medya aracılığıyla ideolojik olarak önceden doldurulmuştur da.

Dolayısıyla bazı deneyimlerde taktiksel eylemsizliğin kendisi, bireysel edilgenlikten ziyade ideolojik temsil rejiminin yoğunluğu ve karşı anlatı üretim alanının daralmasıyla ele alınmalıdır. Böylece kimi ayrımcılık deneyimlerinde taktiksel eylemsizliği, edilgenliğin değil, fenomenolojik olarak yoğun bir anlam kuşatmasının sonucu olarak düşünülebilmektedir. Certeau'nün (2008) tarif ettiği taktik, stratejinin mekânlarına zaman aracılığıyla sızmayı gerektirmektedir; ancak öznenin algı ufku, karşılaşma anını zaten sağlamsı bir anlam rejimi içinde konumlandırıyorsa, sızma için gerekli boşluk her zaman oluşmayabilmektedir. Bu durumda taktiğin uygulanmaması, stratejinin mutlak zaferi değil; öznenin yaşantı

dünyasında henüz kırılmamış olan normatif bir anlam düzeninin göstergesi olarak okunabilmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma, engelli bireylerin gündelik hayatın karşılaşmalarında maruz bırakıldıkları sağlamlılık biçimlerine karşı hangi mikro direniş pratiklerini geliştirdiklerini, Michel de Certeau'nün taktik ve sağlamlılık olarak tanımlanan gündelik hayat kavramsallaştırmaları üzerinden incelemeyi hedeflemiştir. Engelliliğin yalnız bedensel yeti farklarından doğan bir var oluştan ziyade, sağlam öznenin ötekilik kuran bakışıyla toplumsal olarak devamlı inşa edilen bir kategori olması araştırmanın çıkış noktasıdır. Bu bağlamda çalışma, engelli bireylerin sağlamlılıkla karşılaştıktan sonra reaktif olarak ve sağlamlılığı önlemek için proaktif olarak hangi taktikleri icra ettikleri sorularına yanıt aramış ve bu süreçte yaklaşım olarak yorumlayıcı fenomenolojiyi benimsemiştir. Bu soruların arayışında, engelli bireylerin engelliliği algılama biçimleri ile sağlamlılığın görünümüne dair ek bulgulara da ulaşılmış ve bunların taktiklerin geliştirilmesi ve icra motivasyonlarında etkili olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın en belirgin katkısı, katılımcı anlatılarından türeyen on bir farklı gündelik direniş taktiğini kavramsal bir bütünlük içinde sınıflandırmasıdır. Bu taktiklerin sistematik bir çerçevede adlandırılması, hem engellilik deneyimini Certeau'cü gündelik direniş kuramıyla ilişkilendirmekte hem de literatürde dağınık biçimde yer alan mikro direniş örneklerini bütünsel bir kavramsallaştırmaya dönüştürmektedir. Böylece çalışma, engelli bireylerin stratejik mekânlarda zamanın imkânlarıyla ürettiği yaratıcı pratikleri görünür kılarak özgün bir analitik araç sunmaktadır. Bu on bir taktik, katılımcıların anlatılarında tekrar eden ortak örüntüler, yoğun duygulanımsal düğümler ve benzer eylem biçimleri etrafında kümelenen ifadelerden türetilmiştir. Farklı engel türlerinden ve deneyim öykülerinden gelen anlatıların belirli eylem mantıklarında doymuşlaşması, temaların hem sayısını hem de kapsamını belirleyen temel ölçüt olmuştur.

Taktik temalarının hem reaktif hem de proaktif düzlemde belirginleşmesi, sağlamlılıkla müzakerenin yalnız anlık tepkilerden oluşmadığını, aynı zamanda

gündelik yaşamın sürekliliği içinde örgütlenen bir yaratıcılık barındırdığını göstermektedir. Bu çift yönlü sınıflandırma, engellilik çalışmalarında çoğunlukla makro politik alanda tartışılan norm karşıtı direnişlerin mikrososyolojik boyutunu ayrıntılı bir şekilde açığa çıkarmaktadır.

Katılımcıların tamamı için toplumdaki sağlamcı karşılaşmalar ve erişilmez çevre tasarımı, engelliliği bir farklılık olarak tanımlamalarında birincil faktörler olarak gözükmektedir. Bazı katılımcılar, engelliliği bir farklılık olarak tanımlarken bunu bireyin eğitim düzeyi ya da maddi imkânları gibi toplumsal dezavantajlar yaratan diğer farklarla benzer bir konuma yerleştirmiştir. Bu açıklamalar, katılımcıların engelliliği bireysel bir durumdan çok, toplumsal koşullar tarafından inşa edilen bir olgu olarak gördüklerine işaret etmektedir. Öyle ki, bu benzetmeyi yapanlara göre, erişilebilirlik teknolojilerinin gelecekte varacağı nokta ile yetilerin toplumda eşitlenmesi, engellilik kavramını ortadan kaldıracaktır. Katılımcıların çoğunun engellerini kimliklerinin bir parçası olarak görmediğini, ancak karşıdaki sağlam öznenin bakışıyla bu kimliğin kendilerine işlendiğini söylemesi de bununla ilişkili okunmaktadır. Bazı deneyimlerde çocukluktan beri engelli olunmasına rağmen izole bir çevreden çıkıp yetişkinlik hayatında bir ayrımcılığa uğranmasıyla ancak engelli olduğunun farkına varılması, engellilik kimliğinin sağlamcılıkla kurulduğuna işaret etmektedir. Morris de (1991, s. 17-19) benzer şekilde engelliliğin, engellilerin kendi deneyimlerinden değil, engelli olmayan insanların duyguları, ön yargıları ve varsayımları üzerinden tanımlandığını söylemekte, bu tanımlamanın kökeninde ise sağlam öznenin korkuları, merakı, acıması ve kendini üstün hissetme ihtiyacının olduğunu aktarmaktadır. Engelliğe dair bu algı ve açıklamalar, engeli bireyin bedeninde değil, toplumsal bariyerler ve erişimsiz çevre gibi görünüşlerle sağlamcı dünyada arayan ve buradan konuyu hak temelli bir yere taşıyan sosyal modelle benzeşmektedir (Burcu, Engellilik sosyolojisi, 2020, s. 31-32). Ancak engelliliğin tıbbileştirilmesine karşı çıkması ve toplumsalı açıklamasıyla sosyal model vazgeçilmez olsa da her engelli birey engel türleri aynı olsa dahi yeti farkları nedeniyle farklı düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır (Shakespeare, Sakatlık Sosyal Modeli, 2011, s. 57-58). Bu araştırmanın kimi

katılımcılarının sakatlık kavramına başvurup bedenlerini öne çıkararak onu inşa edilmiş olan engellilikten ayırmasının sebebi de budur. Bu ayırmda iki kavram birbirini dışlamadığı gibi aksine sakatlığın, yani beden, toplumsal olan engellilik deneyimini ne derece belirlediğini açıklayan bir araç olarak kullanılmaktadır. Ayrıca engelliliğin ve sakatlığın birbirleriyle hiç teması yokmuşçasına ayrıştırılması, engelliliği gönüllüğe dayalı ve sınırları bulanık bir alana taşımakta, bu da engelliliği yalnızca bir baskı biçimi olarak tanımlayarak engelli bireyleri indirgenmiş kategoriye sıkıştırmaktadır.

Sakatlığın özsel olarak engellilik kimliğini içermediğine dair tutumlar bir "normallik" arzusu olabileceği gibi, esasında örtülü ve tekelci normalliğin reddiyle, kategorize edilmeye bir karşı çıkıştır (Shakespeare, 2014, s. 142). Araştırmada katılımcıların engelliliğe ilişkin algı ve tanımlarının açıklanması da bu nedenle önemlidir. Bu algı ve tanımlar, çalışmanın esas konusu olan gündelik direnişleri açıklayan bir işlev görmektedir. Tespit edilen taktik temaları organik olarak sağlamlılığın tanımladığı engellilik kategorisiyle çatışmalı bir ilişki içerisindedir. Zira araştırmada taktik olarak adlandırılan bu pratikler, normatif olanın sınırlarını genişletmeye ve gündelik yaşamın sosyal ve fiziksel bariyerleri içerisinde var olmaya yönelik eylemlerdir.

Mekânların erişimsiz olarak tasarlanmasından, hiyerarşi kuran ön yargılarla ortaya çıkan ayrımcılıklara kadar direnişi mecbur kılan her şeyin kökeninde olan sağlamlılık, sakatlıkları nedeniyle kişileri engelli kılmaktadır. Somut fenomenlere karşı gündelik direniş olarak icra edilen görünür taktikler bu nedenle aslında atanmış engelli kimliğinin reddi ve yeniden inşa çabasını da içermektedir. Katılımcıların ortaklaştığı anlatılar da bunu doğrulamaktadır; engelliliğin yaratabildiği olumsuzlukların nedeni bireylerin sakatlıkları değil, sağlam öznelerin engelliliğe dair algı ve tutumlarından kaynaklanmaktadır. Engelli olmayanlar tarafından engelliliğin ne olduğunun anlaşılması, yetkin ve eşit yurttaş olarak özerkliklerinin tanınmaması ve bunlarla bağlantılı oluşturulan çevre tasarımı tüm

katılımcı deneyimlerinde bir karşı çıkışı gerektiren öğelerdir. Engellilik çalışmaları literatüründe de bu sıkça tartışılan bir meseledir; sakatlıkların yaratabileceği dezavantajlar göz ardı edilmese de esasen sosyal olarak sağlam öznenen farkı olmayan engelli öznenin toplumsal sistemden yok sayılarak ayrıştırılması, engelliliği sosyal bilimlerin bir konusu haline getirmiştir (Burcu, Engellilik sosyolojisi, 2020, s. 11). Sutherland'a (1984) göre de bedene dayanan "normal" ve "engelli" ayrımı yapaydır ve yok edilmelidir. Zira engellilik sadece küçük bir azınlığın fiziksel durumu değildir, bedeni tamamen kusursuz şekilde işleyen bir kişi gerçekten varsa bile istatistiki olarak asıl "ucube" odur, zira başta yaş almak dahi yetilerin azalmasıyla doğrudan ilişkilidir (s. 18-19).

Engelli bireylerin reaktif olarak sağlamlılığa karşı gündelik hayatta gösterdikleri direnişlerin neler olduğuna dair ilk problem cümlesiyle ulaşılan öfke gösterimi, tavır takınma, aynalama, ortak deneyime başvurma, sorgulatma ve bilinçlendirme, sarkastik yanıtlar, özneleştirme ve ayrımcılığı duyurma taktik temaları sağlamlılığın engellilik algısına bir karşı çıkış olduğu gibi, bu algıdan köklenen ön yargılar ve ayrımcılıklarla mücadeleyi içermektedir. Bu temaların adlandırılmasında, katılımcıların kendi ifadelerinde sıkça tekrar eden fiiller, duygulanımlar ve eylem kipleri temel alınmış, böylece taktik isimlerinin hem deneyimin duygusal tonunu hem de eylemsel yönünü doğrudan yansıtması amaçlanmıştır.

Öfke gösterimi teması Certeau'cü anlamda egemen ve zayıf çatışmasında stratejinin mekânlarla, taktiklerin zamanla olan ilişkisini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Engelli bireylerin dışlandığı mekânlara anları kollayarak girmesini sağlayan öfke, haksızlığa egemenin alanında meydan okuyan bir "cephane" olarak değişimi hedeflemekte ve sağlamlılık karşısında yeni bir dil kurmaktadır (Ahmed, 2015, s. 218-220; Lorde, 2019, s. 116). Engelli bireyin kendini yeniden fail olarak kurduğu öfke, gündelik hayatın sağlamlı mekânlarında sürekli tekrarlanan karşılaşmalar sırasında yalnızca o anı dönüştürmekle kalmamakta,

aynı zamanda yerleşik ön yargıları ve yanlış inançları da sarsmaktadır. Bu yönüyle, “zayıfın silahı” olarak tanımlanan gündelik taktiklerin, bireysel düzeyde başlayan direnişlerden toplumsal ölçekte politik dönüşümlere uzanabilecek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taktik temalarıyla sıkça iç içe olan ve aralarında geçiş yapan tavır takınma taktiğinin reaktif icrası da bedenın kırılğanlığının kabulüyle fail olmanın başka bir yoludur (Butler, 2016, s. 35). Engelliğe dair yetersizlik, işe yaramazlık ve acıma gibi olumsuz kültürel tanımların (Burcu, 2011, s. 37) yakıştırmak istendiği engelli özenin bunu takındığı tavırla reddetmesi, bu kültürel tanımların yeniden üretim sürecine engel olmaya yönelik bir gündelik direniş biçimidir.

Aynalama taktiği de benzer bir işlev görmektedir. Normatif bedenın dışında olan bedenlerin, egemenlerin sahip olduğu mekânlarda rahatsız edici bakışlar gibi kimi mikro-agresyon biçimleriyle hiyerarşi içine alınıp dışlanmaya çalışılması karşısında, bu mikro-agresyonların engelli bireyler tarafından aynalanarak taklit edilmesi, egemen sağlamcı ideolojinin altını oyan muhalif bir tehdit olarak açıklanmaktadır (Bhabha, 1984, s. 130-133).

Gündelik direnişlerin mikro doğasının öfke gösterimi temasındaki gibi bireyden kolektife uzanarak makro-politikaya uzanabileceği bilinmektedir. Ancak araştırmada ortak deneyime başvurma teması altında açıklanan taktik türü, icranın kolektiften bireye uzanmasıyla bu yolun tersine işlediği bir örnek olarak belirlemektedir. Gündelik hayatın karmaşık ve çeşitli doğası bu direnişte somutlaşmaktadır. Sağlamcılığın sıkıştırmaya çalıştığı dar kategoriler içerisinde sosyal bariyerlerle başa çıkma deneyimlerini paylaşan engelli bireyler, bu deneyim havuzunu egemenin normatif olmayanı dışladığı mekânlarına sızmak için bir araç olarak kullanmaktadır. Bu, ön yargılardan tecelli eden belirli

ayrımcılıkları aşmayı sağladığı gibi, diğer her taktikte görüldüğü üzere engelliliğe dair olumsuz kültürel tanımları da alaşağı etmektedir.

Araştırma kapsamında sorgulatma ve bilinçlendirme taktiği ise bu olumsuz kültürel tanımlara açık şekilde saldıran iki gündelik direniş biçiminden biridir. Toplumsal normların, değerlerin, inançların ve bireysel deneyimlerin şekillendirdiği, herkesin sahip olduğu bilinçsiz ön yargılar öylesine yerleşiktir ki, bireylerin tutum ve davranışlarını yönlendirmektedir (Noon, 2017, s. 2; Oberai & Anand, 2018, s. 14). Engelli bireylerin buna karşı doğrudan tartışmacı bir yüzleşmeye girmeden sağlam özneyi düşünmeye zorlaması, sağlam öznenin bilincinde yavaş ama kalıcı bir dönüşümü tetiklemektedir.

Sarkastik yanıtlar da yine açık şekilde olumsuz kültürel tanımlara karşı çıkmayla ilişkilidir. Ancak burada direniş kırılğan bir mizah biçiminde ilerlemektedir. Engelli bireyler, kendilerine yöneltilen ön yargıları ve olumsuz söylemleri sarkastik ifadelerle tersine çevirerek, hiyerarşiyi bozmaktadır. Sağlam öznenin engelliliğe ilişkin kusurlu ve yanlış inançlarını ortaya döken sarkastik yanıtlar, otorite olan sağlamlılıkla alay ederek onun iktidar alanlarını sarsmaktadır. Egemenle doğrudan çatışmadan mizahı zayıfların silahı olarak kullanan bu pratik, taktiklerin kurnaz doğasının belirgin bir görünümüdür. Certeau de (2008, s. 22-23) gücün eşitsiz dağılımı nedeniyle durumu kendi lehine çevirmek isteyenler tarafından gündelik direniş biçimlerinin her zaman benzer şekilde işlediğini, tarih boyunca akıl oyunlarından ilham alan kurnazlıkların zayıfların kurtarıcısı olduğunu vurgulamıştır.

Özneleştirme taktiği de engelli bireylerin sağlamlılığın tanımlarına karşı kendilerini yeniden tanımlayarak failliklerini kurmalarının bir yoludur. Bu sayede engellilik, bireyin içine sıkıştırılmak istendiği bir kimlik olmaktan çıkıp kişinin kendi sesiyle öznelliğini kurduğu bir kavram haline gelmektedir. Normlara uymadığı için

toplumda kayıtsız kalmakla cezalandırılarak kontrol altına alınmak istenen bedenler (Scheff, 1999, s. 41) bu yolla sessiz olmayı reddedip, gözlenen bir nesneden fail özne konumuna geçmektedir (Hooks, 2014, s. 29). Bu sayede fail özneler olarak engelli bireyler normalliğin kurduğu ayrımcı dikotomiden sıyrılmaktadır.

Ayrımcılığı duyurma teması ise, araştırmanın ilk problem cümlesiyle ulaşılan taktik temalarından sonuncusudur. Öfke taktiği ile geçişkenlikler gösteren bu taktik türü, engelli bireylerin deneyimlerini kamuoyuna taşıyıp, her yaygın ve baskın ideoloji gibi görünmezleşmiş olan sağlamlıyı ifşalayarak, onun yarattığı sosyal bariyerlere karşı gündelik hayatta verilen mücadelenin bir görünümüdür. Ayrımcılığı duyurma taktiği, öfke gösterimi ile geçişkenlik gösterdiği gibi yine aynı şekilde mikro-politikanın makro-politik hareketlere dönüşme potansiyelini de taşımaktadır. Araştırma bağlamında engelli olmayan kişiler olarak beliren egemen grupların lehine işleyen kamusal alanlarda, engelli bireyler tarafından bu taktikle üretilen karşıt anlatılar, baskın anlatıları değiştirmeye zorlamakta ve engelli bireyin aleyhindeki statükoyu yıpratmaktadır (Fraser, 1990, s. 64-70). Ayrımcılığa karşı büyük bir politik harekete dahil olmadan yürütülen bu icra, gündelik hayatın akışında engelli bireyler tarafından anları kollayarak devamlı olarak icra edilmesiyle bir gündelik direniş örneği olarak okunmaktadır.

Engelli bireylerin sağlamlılığa karşı proaktif olarak icra ettikleri gündelik direniş pratiklerinin neler olduğunu anlamaya yönelik ikinci problem cümlesiyle ulaşılan temalarsa, ilk problem cümlesinin ulaştığı kimi taktik temalarıyla ortaklaşmaktadır. Tavır takınma, sorgulatma ve bilinçlendirme ile özneleştirme olarak adlandırılan bu ortaklaşmış taktikler, onların hem tepkisel hem de önleyici icralar olarak geniş bir alan içinde pratik edilebildiğini göstermektedir.

Bu problem cümlesine özgü olarak ulaşılan kaçınma ve izole olma, kestirme yollardan gitme ve engelin ifşası taktik temalarının hepsinde icra eden bireyin, içinde yaşayabileceği bir dünya yaratma eğilimi olması, proaktif gündelik direniş örneklerini diğerlerinin aksine daha pragmatik bir noktada konumlandırmaktadır. Bu taktiklerin kavramsallaştırılmaları, katılımcıların bireysel pratiklerinden ziyade, bunların altında yatan ortak yönelimleri ve niyetleri görünür kılacak biçimde seçilmiş, böylece farklı bağlamlarda tekrarlanabilen eylem mantıkları kavramsal olarak izlenebilir hale getirilmiştir. İlk problem cümlesiyle ulaşılan ve ikinci problem cümlesinin de ortaklaştığı taktiklerde toplumsal yapılara ve sağlamcı algılara karşı zamana yayılmış daha genel bir başkaldırı açık şekilde görülürken, bu üç taktiğin icrasının politik motivasyonları daha örtüktür.

Kaçınma ve izole olma taktiğinde engelli bireylerin kendini koruma ve duygusal sağlığını sürdürme amacı ön planda gözükmektedir. Bu icrada engelli bireyler kendisini araçsallaştıran veya nesneleştiren sağlamcılığın stratejik mekânlarından kendi seçtiği anlarda uzak durarak kendi öznel hallerini korumaktadırlar. Erken dönemlerde acı verici deneyimlerden kaçış olarak ortaya çıkan bu pratik, öz farkındalık ve toplumsal konumlanmanın artmasıyla birlikte daha bilinçli, politik ve seçici bir gündelik direniş biçimine evrilmektedir. Kimi engelli bireyin bu taktiği geçmişte kullanması ancak sonra bırakması, kimisinin gündelik hayatında hâlâ sürdürmesi, bu taktiğin geçişken ve dinamik doğasını göstermektedir.

Kestirme yollardan gitme teması da engelli bireylerin sağlamcı düzenlemelerin dayattığı normatif sınırları aşmak için geliştirdikleri yaratıcı çözümlerle icra edilen bir taktik türüdür. Sağlamcı dünyanın içinde var olma biçimini, yaratıcı uyuma dayalı bir öz savunma pratiğiyle dönüştüren bu taktik, kaçınma veya izole olma taktiğiyle benzer biçimde çatışmaya gitmeden, ancak sistemin normlarını kendi lehine bükerek sessiz bir muhalefet yürütmektedir. Engelli bireylerin bu taktiği icrasında normatif olanla birlikte yaşayabilme gibi pragmatik bir yarar gözetilse

de esasında sağlamcı yapının içinde görünmez boşluklar açılmakta, birey böylece kendi ritmini, yöntemini ve anlam alanını üretmek için olanaklar yakalamaktadır.

Engelin ifşası teması ise sağlamcı onur kırıcı karşılaşmaları önleme pratiği olduğu gibi, kadınlık gibi kimi diğer kimlik kesişimleriyle beraber kendini başka tahakküm biçimlerinden de korumanın bir aracıdır. Bu pragmatik işlevinin ötesinde Goffman'ın (2014, s. 146-147) önerdiği üzere, bu şekilde damga yönetimi engelli bireyler tarafından işletilmektedir. Edilgen bir biçimde damgayı taşımayıp, zamanı ve şeklini seçerek engelini ifşa eden bireyler, gündelik hayatın karşılaşmalarında özneleşmekte ve bedensel görünümünün otonomosini geri almaktadırlar. Ayrıca sağlamcı nazarı tersine çevirerek karşıt bir anlatının kurulması, politik bir görünürlük olarak da okunmaktadır.

Araştırmada ortaya çıkan bu on bir farklı taktiğin icra biçimleri farklılaşsa da ortak bir fenomenolojik öz bulundurmaktadırlar; toplumsal olana karşı bireysel, mikro ve kararlı bir karşı duruş. Taktiklerin her biri engelli bireylerin onurlarını koruma, özne konumlarını sağlamlaştırma ve hayatı kendi koşullarında mümkün kılmaya yönelik direnişler olarak doğrudan stratejik mekânlarla ilişki içindedir. Erişimsiz binalar, ayrımcı bürokratik prosedürler veya mikro agresyon üreten sosyal ortamlar gibi stratejik alanlar, taktiklerin icra edildiği somut sahneleri oluşturmaktadır. Doğrudan bir karşı çıkışı, büyük politik hareketleri içermeyen sağlamcı normatifliğin sınırları böylece devamlı olarak genişletilmektedir. Certeau'de (2008, s. 111) olduğu gibi burada da icra edilen taktiklerin, egemen düzenin sunduklarını, bireylerin kendi ölçütlerine göre seçip yeniden birleştirmeleri, böylece bu unsurlardan aslında o düzene ait olmayan özgün anlamlar ve anlatılar üretmeleri söz konusudur. Mekândan yoksun olan engellilerin zamanı kullanarak giriştikleri manevralar, gündelik direnişi yaşamlarının bir rutini haline getirmektedir. Sosyal veya fiziksel olsun, erişimsiz olan mekânlardan dışlanan engelli bireyler, zamanı örgütleyerek varlığını

sürdürmekte, yaratıcılıkla örülmüş taktiklerle, fırsat anlarını kollayarak sızdığı mekânlarda yürütülen sağlamcı stratejileri, sessiz ama kalıcı şekilde yontmaktadırlar. Bu bulgular ışığında engellilik, yalnızca bir bedensel farklılık değil, toplumsal normlarla müzakere içinde şekillenen bir varoluş biçimi olarak okunabilmektedir.

Bu araştırma, engellilik çalışmalarını gündelik hayat ve gündelik direniş kuramlarının perspektifinden ele alarak, literatürde çoğunlukla yapısal eşitsizlikler ya da temsiliyet ekseninde tartışılan sağlamlık olgusuna yorumlayıcı fenomenolojiyle farklı bir derinlik kazandırmıştır. Çalışma, Michel de Certeau'nün taktik kavramını engellilik deneyimiyle ilişkilendirerek, engelli bireylerin toplumsal normları kabulcü bir şekilde içselleştirmediğini, aynı zamanda bu normlarla müzakere eden yaratıcı gündelik pratikler geliştirdiğini göstermiştir. Bu yönüyle araştırma, engelliliğin politik yönünü yalnızca kurumsal alanda değil, gündelik yaşamın en sıradan eylemleri ve karşılaşmaları içinde konumlandırılan bir bakış açısı sunmuştur. Ayrıca duygulanımsal ve bedensel boyutlarıyla gündelik direnişi anlamaya yönelik bu yaklaşım, engellilik politikaları tartışmalarına yapısal çözümlerinin ötesinde öznel deneyimi merkeze alan yeni bir kavramsal çerçeve önermektedir.

Bunun yanı sıra literatürde engelliliğe dair mikro direniş örnekleri çoğunlukla dağınık biçimde, belirli bağlamlara özgü pratikler olarak ele alınmakta, bu pratikler arasında kavramsal bir birliktelik kurulmamaktadır. Bu çalışmada geliştirilen on bir taktikten oluşan sınıflandırma, bu dağınık örnekleri Certeau'cü bir çerçeve içinde yeniden düzenleyerek hem reaktif ve proaktif boyutlarıyla hem de duygulanımsal, ilişkisel ve mekânsal katmanlarıyla okunabilir sistematik bir tipoloji önermektedir. Böylece çalışma, engelli bireylerin gündelik yaratıcılığını yalnızca örnekler düzeyinde anlamaya çalışmakla kalmamakta, bu yaratıcılığı farklı bağlamlara taşınabilir bir analitik kavram setine dönüştürmektedir.

Bununla birlikte taktiklerin icrası tüm katılımcılar için homojen değildir; belirli toplumsal konumlanışlar, özellikle toplumsal cinsiyet, bazı taktiklerin ortaya çıkış biçimini farklılaştırmaktadır. Örneğin yalnızca kadın katılımcıların anlatılarında beliren engeli ifşa etme taktiği, bedensel farklılığın özellikle toplumsal cinsiyet normlarıyla kesiştiği anlarda görünürlük kazandığına işaret etmektedir. Feminist engellilik çalışmaları, sakat kadın bedenlerinin hem bedensel farklılığın damgalanmasıyla hem de kadınlığın idealleştirilmiş normlarıyla çakışan çoklu baskı rejimlerine tabi tutulduğunu ortaya koymaktadır. Bu bakışa göre sakat kadın bedeni, tekil bir sapma olarak değil, aynı anda hem sağlamlık hem de kadınlık normlarına göre “anormal” kılınan ikili bir sapma rejimi içinde konumlanmaktadır. Böylece, kadın katılımcıların anlatılarında engelin ifşa edilmesine yönelik deneyimler yalnızca sakatlığın görünürlüğünü sağlamak olarak değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarının dayattığı görünmez kılınmışlık, bakım emekçiliği ve bedensel normallik beklentilerinin bir arada ele alındığı bir taktik olarak belirlemektedir. Bu, sakat kadın bedenine dair hem sağlamlık hem de patriyarkal normlarca inşa edilen anlamların mikro düzeyde ilişkisel olarak yeniden müzakere edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte mevcut örneklem büyüklüğü ve niteliksel yaklaşım, bu farklılığın genellenebilir bir cinsiyet kalıbına dönüşmesini desteklememektedir; söz konusu taktiksel farklılığın, toplumsal cinsiyet ile deneyimsel konumlanmanın özgül ilişkiselliğine bağlı yerel örüntüler ortaya koyduğu söylenebilir.

Bu araştırma, bedensel engeli bulunan yetişkin bireylerle yürütülmüştür. Dolayısıyla zihinsel engel türlerine ilişkin taktiksel pratikler buradaki bulgulardan farklı biçimlerde gelişebilecektir. Çalışma Türkiye bağlamında gerçekleştirildiği için, kültürel kodlar ve toplumsal bakışın yerel dinamikleri bulguların biçimlenmesinde belirleyici olmuştur. Bu nedenle farklı kültürel bağlamlarda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, sağlamlılığa karşı gündelik direniş biçimlerinin çeşitliliğini daha kapsamlı biçimde ortaya koyabilecektir. Ayrıca gelecekteki araştırmalar, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, sınıf ve etnisite gibi

kesişimsel kimliklerin bu taktikleri nasıl dönüştürdüğünü inceleyerek hem engellilik hem de gündelik direniş literatürünü daha da derinleştirebilecektir.

Sonuç olarak bu araştırma engelli bireylerin gündelik yaşamlarında sessiz ama süreklilik taşıyan direniş pratikleri geliştirdiklerine işaret etmektedir. Bu direniş biçimleri, açık bir politik söylem, doğrudan çatışma ve resmi hak taleplerinden çok, varlığını sürdürmenin, öz saygıyı korumanın ve üretilen karşıt anlatılarla yaşamı yeniden kurmanın eylemlerine dair ipuçlarıdır. Bu eylemlerin süreklilik, uyum ve yeniden düzenleme biçimlerinde ortaya çıktıkları görülmektedir. Böylece gündelik direniş olarak taktikler yalnızca bir politik jest değil, gündelik hayatta yaşamayı mümkün kılan bir varoluş pratiği haline gelmektedir. Edilgen bir kimlik olmaktan çıkıp kurucu özneye dönüşen engellilik, öznelininin bu tür icralarıyla yalnızca bir farklılık veya sakatlık değil, toplumun ve üretilen anlamların eleştirel olarak okunabileceği düşünsel bir alan haline de gelebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, P., Adler, P. A., & Fontana, A. (1987). Everyday life sociology. *Annual Review of Sociology*, 13, s. 217-235. Mart 22, 2024 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/2083247> adresinden alındı
- Ahmed, S. (2015). *Duyguların kültürel politikası* . Sel.
- Alhaboby, Z. A., al-Khateeb, H. M., Barnes, J., & Short, E. (2016). 'The language is disgusting and they refer to my disability': the cyberharassment of disabled people. *Disability & Society*, 31(8), s. 1138-1143. doi:<https://doi.org/10.1080/09687599.2016.1235313>
- American Foundation for the Blind. (t.y.). *Low vision and legal blindness terms and descriptions*. Temmuz 4, 2025 tarihinde <https://www.afb.org/blindness-and-low-vision/eye-conditions/low-vision-and-legal-blindness-terms-and-descriptions> adresinden alındı
- Ancet, P. (2010). *Ucube bedenlern fenomenolojisi*. (E. Topraktepe, Çev.) Yapı Kredi.
- Arapol, K. G., Padecio, J., & Balgos, L. R. (2024). Uncovering ableism in social media: An investigation on demeaning remarks toward persons with disabilities. *SSRN*, s. 1-14. Kasım 23, 2024 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=4899588> adresinden alındı
- Bağlı, M. (2002). Klasik fizik (Newton paradigmasının) ilkeleri bağlamında modern bilincin ve iktidarın imkanları: Özgürlük ve yetkinlik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), s. 33-57. <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/5443/4.3%2520bagli.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- Bahtin, M. (2005). *Rabelais ve dünyası*. (Ç. Öztekin, Çev.) Ayrıntı.
- Bahtin, M. (2005). *Sanat ve sorumluluk*. (C. Soydemir, Çev.) Ayrıntı.
- Bahtin, M. M. (2001). *Bir eylem felsefesine doğru*. (S. Azeri, Çev.) Avesta.
- Bahtin, M. M. (2004). *Dostoyevski poetikasının sorunları*. (C. Soydemir, Çev.) Metis.
- Bailey, K. D. (1994). *Methods of social research*. The Free.

- Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan romana: Edebiyat teorisinden dil felsefesine seçme yazılar*. (C. Soydemir, Çev.) Ayrıntı.
- Bakhtin, M. M. (1990). *Art and answerability: Early philosophical essays*. (M. Holquist, & V. Liapunov, Dü) Austin: University of Texas.
- Balandier, G. (1983). Essai d'identification du quotidien. *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 74, s. 5-12. Ağustos 16, 2024 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/40690265> adresinden alındı
- Baldwin, M. L., & Johnson, W. G. (2006). Handbook on the economics of discrimination. W. M. Rodgers (Dü.) içinde, *A critical review of studies of discrimination against workers* (s. 119-160). Edward Elgar.
- Baudrillard, J. (2013). *Tüketim toplumu*. (H. Deliceçaylı, & F. Keskin, Çev.) Ayrıntı.
- Benbow, H. M. (2003). Ways in, ways out: Theorizing the Kantian body. *Body & Society*, 9(1), s. 57–72. doi:<https://doi.org/10.1177/1357034X030091004>
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve gündelik hayat*. (N. Tokdoğan, B. Şenel, & U. Y. Kara, Çev.) Proenix.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality: A treatise in the sociology*. Penguin Books.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1995). *Modernity, pluralism and the crisis of meaning: The orientation of modern man*. Bertelsmann Foundation.
- Berger, P., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşâsı: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. (V. S. Öğütte, Çev.) Paradigma.
- Berthelot, J. M. (1986). Sociological discourse and the body. *Theory, Culture & Society*, 3(3), s. 155–164. doi:<https://doi.org/10.1177/026327686003003014>
- Bhabha, H. (1984). Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse. In literary theory and criticism. *The MIT*, 28, s. 125-133. doi:<https://doi.org/10.2307/778467>
- Birleşmiş Milletler. (t.y.). *Engellilerin haklarına ilişkin sözleşme*. Kasım 23, 2024 tarihinde İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf adresinden alındı

- Bloor, M., & Wood, F. (2006). *Keywords in qualitative methods*. SAGE. doi:10.4135/9781849209403
- Braun, V., & Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analiz kullanımı. (N. Şad, N. Özer, & A. Atli, Dü) 7(2), s. 873-898. doi:https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.17m
- Burcu, E. (2011). Türkiye'deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.
- Burcu, E. (2011). Türkiye'deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), s. 37-54. 11 14, 2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/603880> adresinden alındı
- Burcu, E. (2020). *Engellilik sosyolojisi*. Anı.
- Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. Verso.
- Butler, J. (2016). Rethinking vulnerability and resistance. J. Butler, Z. Gambetti, & L. Sabsay (Dü) içinde, *Vulnerability in resistance* (s. 23-38). Duke University.
- Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi 1: Eylem, uygulama, üretim sanatları*. (L. Arslan Özcan, Çev.) Dost Kitabevi.
- Certeau, M. (2011). *The practice of everyday life*. University of California.
- Chaney, D. (2002). *Cultural change and everyday life*. Palgrave.
- Cornford, F. (1966). *Before and after Socrates*. Cambridge University.
- Costa, L., Voronka, J., Landry, D., Reid, J., Mcfarlane, B., Reville, D., & Church, K. (2012). Recovering our stories: A small act of resistance. *Studies in Social Justice*, 6(1), s. 85-101. doi:https://doi.org/10.26522/ssj.v6i1.1070
- Creswell, J. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (M. Bütün, & S. B. Demir, Dü) Siyasal.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (M. Bütün, & S. B. Demir, Çev.) Siyasal.
- Crow, G., & Pope, C. (2008). Editorial foreword: Sociology and everyday life. *Sociology*, 42(4), s. 597-600. doi:https://doi.org/10.1177/0038038508094929

- Davis, L. J. (1995). *Enforcing normalcy : Disability, deafness, and the body*. Verso.
- Davis, L. J. (2011). Kimlik siyasetinin sonu ve dismodernizmin başlangıcı: İstikrarsız bir kategori olarak sakatlık üzerine. D. Bezmez, S. Yardımcı, & Y. Şentürk (Dü) içinde, *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* (F. B. Aydar, Çev., s. 501-520). Koç Üniversitesi.
- Debord, G. (1961). Perspectives for conscious alterations. *Internationale Situationniste*, 6, s. 1-8. Ağustos 16, 2024 tarihinde <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/09/Perspectives-for-Conscious-Alterations-in-Everyday-Life-by-Guy-Debord.pdf> adresinden alındı
- Demir, A. (2020). Engelli bireylerin gündelik hayat stratejisi olarak "Wheelchair Dancing" deneyimleri. *Asia Studies*, 4(14), s. 97-106. doi:10.31455/asya.815418
- Douglas, J. D. (1970). *Understanding everyday life*. Aldine.
- Durkheim, É. (2005). *Suicide: A study in sociology*. Taylor & Francis.
- Erkızan, H. N. (2003). Aristoteles. A. Cevizci (Dü.) içinde, *Felsefe ansiklopedisi cilt 1* (s. 561-588). Etik.
- Esenyel, M. Z. (2016). Fenomenolojide beden problemi: Husserl, Sartre ve Merleau-Ponty. Yayımlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Esgin, A. (2018). Gündelik hayat sosyolojisi: Tarihsel süreç ve temel ilkeler. A. Esgin, & G. Çeğin (Dü) içinde, *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunsallar ve güzergahlar* (s. 13-34). Phoenix.
- Esgin, A., & Çeğin, G. (2018). Takdim: Gündelik hayat sosyolojisi - Amaç, kapsam ve sorunlar. A. Esgin, & G. Çeğin (Dü) içinde, *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunlar ve güzergahlar* (s. 9-12). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Featherstone, M. (1995). *Undoing culture: Globalization, postmodernism and identity*. London: SAGE.
- Fiske, J. (2003). *İletişim çalışmalarına giriş*. (S. İrvan, Çev.) Bilim ve Sanat.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar*. (I. Ergüden, & O. Akinhay, Çev.) Ayrıntı.

- Frank, A. W. (1997). *The wounded storyteller: Body, illness, and ethics*. University Of Chicago.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text*, 25(26), s. 56–80. doi:<https://doi.org/10.2307/466240>
- French, S., & Swain, J. (2004). Whose tragedy? Towards a personal non-tragedy view of disability. S. F. John Swain (eds.), J. Swain, S. French, C. Barnes, & C. Thomas (Dü) içinde, *Disabling barriers, enabling environments* (s. 34-40). SAGE.
- Frisby, D. (2004). *George Simmel (Key sociologists)*. Taylor & Francis e-Library.
- Frost, L. (2001). *Young women and the body: A feminist sociology*. Palgrave.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik hayat eleştirileri*. (D. Özçetin, B. Taşdemir, & B. Özçetin, Çev.) Heretik.
- Gardiner, M. E. (2014). *Critiques of everyday life*. Routledge.
- Garland-Thomson, R. (1997). *Extraordinary bodies: Figuring physical disability in American culture and literature*. Columbia University.
- Garland-Thomson, R. (2011). Sakatlığın dahil Edilmesi, feminist kuramın dönüştürülmesi. D. Bezmez, S. Yardımcı, & Y. Şentürk içinde, *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* (F. Aydar, Çev., s. 521-548). Koç Üniversitesi.
- Giddens, A. (2003). *Sosyolojik yöntemin yeni kuralları*. (Ü. Tatlıcan, & B. Balkız, Çev.) Paradigma.
- Gleeson, B. J. (1996). A Geography for disabled people? *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21(2), s. 387–396. doi:<https://doi.org/10.2307/622488>
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (L. Ünsaldı, Ş. Geniş, & S. N. Ağırnaslı, Çev.) Heretik.
- Gottdiener, M. (1996). Alienation, everyday life, and postmodernism as critical theory. F. Geyer (Dü.) içinde, *Alienation, ethnicity, and postmodernism* (s. 139-148). Greenwood.
- Gowman, A. G. (1957). *The war blind in American social structure*. American Foundation for the Blind.

- Gökalp, N. (2004). Descartes ve Spinoza düşüncesinde gerçek iyi kavramı. 2(40), s. 18-40. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1870147> adresinden alındı
- Grosz, E. (2015). Bedenleri yeniden düşünmek. (O. Karayemiş, Çev.) *Kaosgl Q+(2)*, s. 1-25. https://www.academia.edu/18150445/Bedenleri_Yeniden_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnme adresinden alındı
- Grosz, E. (2020). *Uçucu bedenler*. (K. Güler, Çev.) NotaBene.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B., & Taşğın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri: Teorik çerçeve – pratik öneriler 7 farklı nitel araştırma yaklaşımı – kalite ve etik hususlar*. Seçkin.
- Halberstam, J. (2005). *In a queer time and place: Transgender bodies, subcultural lives*. New York University.
- Hall, E., & Wilton, R. (2017). Towards a relational geography of disability. *Progress in Human Geography*, 41(6), s. 727-744. doi:<https://doi.org/10.1177/0309132516659705>
- Hardin, M. (1999). Mar(k)ing the objected body: A reading of contemporary female tattooing. *The Journal of Dress, Body & Culture*, 3(1), s. 81-108. doi:<https://doi.org/10.2752/136270499779165734>
- Hegel, G. W. (1977). *Phenomenology of spirit*. (J. N. Findlay, Dü., & A. V. Miller, Çev.) Oxford University.
- Heller, A. (1984). *Everyday life*. (G. L. Campbell, Çev.) Routledge & Kegan Paul.
- Heller, A. (1987). Can everyday life be endangered? *Philosophy & Social Criticism*, 13(4), s. 297-313. doi:<https://doi.org/10.1177/019145378701300401>
- Heller, A. (1995). Where are we at home? *Thesis Eleven*, 41(1), s. 1-18. doi:<https://doi.org/10.1177/072551369504100102>
- Highmore, B. (2002). Introduction: Questioning everyday life. B. Highmore (Dü.) içinde, *The everyday life reader* (s. 1-34). Routledge.
- Hintikka, J. (1991). Plato on knowing how, knowing that, and knowing what. *Knowledge and the known: Historical perspectives in epistemology* (Cilt 11, s. 31-49). içinde Dordrecht: Springer. doi:10.1007/978-94-010-2217-0_2

- Hooks, B. (2014). *Talking back: Thinking feminist, thinking black*. Routledge.
- Horowitz, E. (2020). *Resistance reimagined: Disability and the hidden transcripts of everyday resistance*. Doktora tezi, University of Illinois Chicago. doi:<https://doi.org/10.25417/uic.13475076.v1>
- Horváth, G. S. (2014). "Outer" and "inner" body in Mikhail Bakhtin's literary theory. *The Dostoevsky Journal*, 14(1), s. 1-11. doi:<http://dx.doi.org/10.1163/23752122-01401002>
- Hughes, B. (2002). Disability and the body. C. Barnes, M. Oliver, & L. Barton (Dü) içinde, *Disability Studies Today* (s. 58-76). Polity.
- Hughes, B. (2009). Wounded/monstrous/object: a critique of the disabled body in the sociological imaginary. *Disability & Society*, 24(4), s. 399-410. doi:<https://doi.org/10.1080/09687590902876144>
- Hughes, B., & Paterson, K. (tarih yok). The social model of disability and the disappearing body: Towards a sociology of impairment. *Disability & Society*, 12(3), s. 325-340. doi:<https://doi.org/10.1080/09687599727209>
- Husserl, E. (1965). Philosophy as rigorous science. Q. Lauer (Dü.) içinde, *Phenomenology and the crisis of philosophy* (s. 71-147). Harper & Row.
- İlboğa, M. (2014). Platon epistemolojisinde episteme-doxa ayrımı. *Turkish Studies*, 9(11), s. 283-294. Temmuz 30, 2024 tarihinde <https://www.acarindex.com/pdfs/142361> adresinden alındı
- Işık, E. (1998). *Beden ve toplum kuramı: Öznenin sosyolojisinden bedenin sosyolojisine*. Bağlam.
- Jasper, J. M. (2011). Emotions and social movements: Twenty years of theory and research. *Annual review of sociology*, 37(1), s. 285-303. doi:<https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150015>
- Kafer, A. (2013). *Feminist, queer, crip*. Indiana University.
- Kaplan, A., & Ross, K. (1987). Introduction. *Yale French Studies*, 73, s. 1-4. doi:<https://doi.org/10.2307/2930192>

- Ketenci, T., & Topuz, M. (2014). Platon'da beden ve yasa ilişkisi. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*(22), s. 27-43. doi:<https://doi.org/10.20981/kuufefd.11476>
- Kitchin, R. (1998). 'Out of Place','Knowing One's Place': Space, power and the exclusion of disabled people. *Disability & society*, 13(3), s. 343-356. doi:<https://doi.org/10.1080/09687599826678>
- Kleege, G. (1999). *Sight unseen*. Yale University.
- Klingemann, A. (1804). *Die nachtwachen des Bonaventura*. Die große eBook-Bibliothek der Weltliteratur.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyoloji ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam.
- Langbauer, L. (1992). Cultural studies and the politics of the everyday. *Diacritics*, 22(1), s. 47-65. doi:<https://doi.org/10.2307/465237>
- Layder, D. (2006). *Understanding social theory*. SAGE.
- Lefebvre, H. (1976). *The survival of capitalism: Reproduction of the relations of production*. (F. Bryant , Çev.) St. Martin's.
- Lefebvre, H. (1991). *Critique of everyday life: Volume I*. (J. Moore, Çev.) Verso.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. (D. Nicholson-Smith, Çev.) Blackwell.
- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik hayatın eleştirisi 2: Gündelik hayat sosyolojisinin temelleri*. (I. Ergüden, Çev.) Sel.
- Lefebvre, H. (2023). *Everyday life in the modern world*. Routledge. doi:10.4324/9781003411833
- Leonard, V. W. (1989). A Heideggerian phenomenologic perspective on the concept of the person. *Advances in Nursing Science*, 11(4), s. 40–55. <https://doi.org/10.1097/00012272-198907000-00008> adresinden alındı
- Li, Y.-T. (2022). Digital togetherness as everyday resistance: The use of new media in addressing work exploitation in rural areas. *new media & society*, 00(0), s. 1-20. doi:<https://doi.org/10.1177/14614448221080717>
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE.

- Lopez, K. A., & Willis, D. G. (2004). Descriptive versus interpretive phenomenology: Their contributions to nursing knowledge. *Qualitative Health Research*, 14(5), s. 726-735. <https://doi.org/10.1177/1049732304263638> adresinden alındı
- Lorde, A. (2019). *Sister outsider*. Penguin.
- Maffesoli, M. (1990). Post-modern sociality. *Telos*, 85, s. 89-92. doi:<https://doi.org/10.3817/0990085089>
- Marshall, G. (Dü.). (2003). *A dictionary of sociology*. Oxford University.
- Massey, D. (1993). Power-geometry and a progressive. J. Bird, B. Curtis, T. Putnam, G. Robertson, & L. Tickner (Dü) içinde, *Mapping the futures: Local cultures, global change* (s. 76-86). London: Routledge.
- McRuer, R. (2011). Zorunlu sağlam bedenlilik ve queer/sakat varoluş. D. Bezmez, S. Yardımcı, & Y. Şentürk (Dü) içinde, *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* (F. B. Aydar, Çev., s. 549-562). Koç Üniversitesi.
- Merleau-Ponty, M. (2016). *Algının fenomenolojisi*. (E. Sarıkartal, & E. Hacımuratoğlu, Çev.) İthaki.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education*. Jossey-Bass.
- Morris, J. (1991). *Pride against prejudice: Transforming attitudes to disability*. Women's. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/morris-Pride-and-Prejudice.pdf> adresinden alındı
- Nario-Redmond, M. R., Kemerling, A. A., & Silverman, A. (2019). Hostile, benevolent and ambivalent ableism: Contemporary manifestations. *Journal of Social Issues*, 0. doi:<https://doi.org/10.1111/josi.12337>
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar 1. cilt*. (S. Özge, Çev.) Yayıncısı.
- Noon, M. (2017). Pointless diversity training: Unconscious bias, new racism and agency. *Work, Employment and Society*, 32(1), s. 198-209. doi:<https://doi.org/10.1177/0950017017719841>

- Oberai, H., & Anand, I. M. (2018). Unconscious bias: Thinking without thinking. *Human Resource Management International Digest*, 26(6), s. 14-17. doi:<https://doi.org/10.1108/HRMID-05-2018-0102>
- Overgaard, S., & Zahavi, D. (2008). Phenomenological sociology - The subjectivity of everyday life. Palgrave Macmillan. <https://cfs.ku.dk/staff/zahavi-publications/sociology.pdf> adresinden alındı
- Özçetin, B. (2018). *Kitle iletişim kuramları: Kavramlar, okullar, modeller*. İletişim.
- Paksüt, F. (1982). *Platon ve Platon sonrası*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Paley, J. (2017). *Phenomenology as qualitative research: A critical analysis of meaning attribution*. Routledge.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods : Integrating theory and practice*. SAGE.
- Peluso, P. (2019). The social construction of disability: From the consideration of the disabled as deviant to inclusion of the disabled worker. A. Şenkal, & D. Saripek (Dü) içinde, *Employment and social protection of adults with disability: Selected papers* (s. 90-102). Frontpage.
- Prior, W. J. (1999). Socratic irony. R. Audi (Dü.) içinde, *The Cambridge dictionary of philosophy*. Cambridge University.
- Ren, L. R., Paetzold, R. L., & Colella, A. (tarih yok). A meta-analysis of experimental studies on the effects of disability on human resource judgments. *Human Resource Management Review*, 18(3), s. 191-203. doi:<https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2008.07.001>
- Scheff, T. J. (1999). *Being mentally ill*. Aldine de Gruyter.
- Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler*. (A. Akan, & S. Kesikoğlu, Çev.) Heretik.
- Scott, J. C. (2018). *Tahakküm ve direniş sanatları gizli senaryolar*. (A. Türker, Çev.) Ayrıntı.
- Sennet, R. (2008). *Ten ve taş: Batı uygarlığında beden ve şehir*. (T. Birkan, Çev.) Metis.

- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık Sosyal Modeli. D. Bezmez, S. Yardımcı, & Y. Şentürk içinde, *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (F. B. Aydar, Çev., s. 51-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shakespeare, T. (2014). *Disability rights and wrongs revisited*. Routledge.
- Shildrick, M. (2005). The disabled body, genealogy and undecidability. *Cultural Studies*, 19(6), s. 755-770. doi:<https://doi.org/10.1080/09502380500365754>
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür*. (T. Birkan, Çev.) Metis.
- Slattery, M. (2003). *Key ideas in sociology*. Nelson Thornes.
- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Sage.
- Smith, P. (2007). *Kültürel kuram*. (S. Güzelsan, & İ. Gündoğdu, Çev.) Babil.
- Spelman, E. V. (1982). Woman as Body: Ancient and Contemporary Views. *Feminist Studies*, 8(1), s. 109–131. doi:10.2307/3177582
- Stiker, H.-J. (1999). *A History of disability*. (W. Sayers, Çev.) University of Michigan.
- Sutherland, A. T. (1984). *Disabled we stand*. Indiana University.
- Sztompka, P. (2008). The focus on everyday life: A new turn in sociology. *European Review*, 16(1), s. 23-37. doi:<https://doi.org/10.1017/S1062798708000045>
- Terranova, T. (2015). Bedava emek: Dijital ekonomide kültür üretimi. *Folklor/Edebiyat*, 21(83), 343-363. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/255536> adresinden alındı
- Thomas, C. (2002). The 'disabled' body. M. Evans, & E. Lee (Dü) içinde, *Real bodies: A sociological introduction* (s. 64-78). Palgrave.
- Timurtürkan, M. G. (2008). Felsefi bedenden sosyolojik bedene. *Ethos*, 1(4). [https://ethosfelsefe.com/sites/default/files/2021-09/FELSEFI%20BEDENDEN%20SOSYOLOJIK%20BEDENE\[1\].pdf](https://ethosfelsefe.com/sites/default/files/2021-09/FELSEFI%20BEDENDEN%20SOSYOLOJIK%20BEDENE[1].pdf) adresinden alındı
- Turnbull, R. G. (1978). Episteme and doxa: Some reflections on Eleatic and Heraclitean themes in Plato. *The Society for Ancient Greek Philosophy Newsletter*, 91, s. 1-19. 30 Temmuz, 2024 tarihinde

<https://orb.binghamton.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1090&context=sagp>
adresinden alındı

- Turner, B. S. (2002). *Regulating bodies: Essays in medical sociology*. Taylor & Francis.
- Turner, B. S. (2019). *Beden ve toplum: Sosyal teoride arayışlar*. (İ. Kaya, Çev.) Nobel Akademik Yayıncılık.
- Vinthagen, S., & Johansson, A. (2013). "Everyday resistance": Exploration of a concept and its theories. *Resistance Studies Magazine*, 1(1), s. 1-46. https://resistance-journal.org/wp-content/uploads/2016/04/Vinthagen-Johansson-2013-Everyday-resistance-Concept-Theory.pdf?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Wallace, R. A., & Wolf, A. (1995). *Contemporary sociological theory: Continuing the classical tradition*. Prentice-Hall.
- Walsh, R. D. (1988). Husserl's epoche as method and truth. *Auslegung: A journal of philosophy*, 14(2), s. 211-223. <https://journals.ku.edu/auslegung/article/download/12981/12277> adresinden alındı
- Weigert, A. J. (1981). *Sociology of everyday life*. Longman Publishing Group.
- Wendell, S. (1996). *The rejected body: Feminist philosophical reflections on disability*. Routledge.
- Wendell, S. (2006). Toward a feminist theory of disability. L. J. Davis (Dü.) içinde, *The disability studies reader* (s. 243-256). Routledge.
- White, R. K., Wright, B. A., & Dembo, T. (1948). Studies in adjustment to visible injuries: Evaluation of curiosity by the injured. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 43(1), s. 13-28. doi:<https://doi.org/10.1037/h0057775>
- Witz, A. (2000). Whose body matters? Feminist sociology and the corporeal turn in sociology and feminism. *Body & Society*, 6(2), s. 1-24. doi:<https://doi.org/10.1177/1357034X00006002001>
- Wolff, K. H. (1978). Phenomenology and sociology. *A history of sociological analysis* (T. Bottomore, & R. Nisbet, Çev., s. 499-556). içinde Basic Books, Inc.
- Wolff, K. H. (1978). Phenomenology and Sociology. T. B., & R. N. (Dü) içinde, *A History of Sociological Analysis* (s. 499-556). Basic Books, Inc.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Zahavi, D. (2018). *Phenomenology: The Basics*. Routledge.

EK 1 ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21	Revizyon No Rev. No.	02
	Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 17/02/2026	
Tez Başlığı (Türkçe): Engelli Bireylerin Sağlamlığına Karşı Gündelik Direniş Pratikleri	
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....	
Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 135 sayfalık kısmına ilişkin, 17/02/2026 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 9'dur.	
Uygulanan filtrelemeler**:	
1. ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☒ Alıntılar hariç	
4. ☐ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Hasan Ozan Atıkaslan	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Hasan Ozan Atıkaslan	
	Öğrenci No	N20147308	
	Enstitü Anabilim Dalı	İletişim Bilimleri Anabilim Dalı	
	Programı	İletişim Bilimleri Doktora Programı	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev.Date</i>	25.01.2024

*Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev.Date</i>	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF COMMUNICATION SCIENCES

Date: 17/02/2026

Thesis Title (In English): Everyday Resistance of Persons with Disabilities Against Ableism

According to the originality report obtained by myself by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 17/02/2026 for the total of 135 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 9 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Hasan Ozan Atikasan

Student Information	Name-Surname	Hasan Ozan Atikasan	
	Student Number	N20147308	
	Department	Communication Sciences	
	Programme	Communication Sciences Doctorate Programme	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Title, Name and Surname, Signature)

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev.Date</i>	25.01.2024

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding refence, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2 ETİK KURUL İZNI

Tarih: 08/02/2024 14:34
Sayı: E-16969557-030.01.04-
00003338155

00003338155

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ARAŞTIRMA ETİK KURULU

KURUL KARARI

<u>OTURUM TARİHİ</u>	<u>OTURUM SAYISI</u>	<u>KARAR SAYISI</u>
23.01.2024	2024/02	2024/02-39
Araştırma Numarası : SBA 23/178		Değerlendirme Tarihi : 03.10.2023

Üniversitemiz İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ayşe Nevin YILDIZ'ın sorumlu araştırmacı olduğu, Hasan Ozan ATİKASLAN'ın doktora tezi olan, SBA 23/178 kayıt numaralı *“Engelli Bireylerin Sağlamcılığa Karşı Gündelik Direniş Pratikleri”* başlıklı araştırma önerisi gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak incelenmiş olup, idari izinlerin tamamlanması kaydı ile 01 Şubat 2024 – 30 Temmuz 2024 tarihleri arasında geçerli olmak üzere etik açıdan **uygun bulunmuştur.**

Çalışma tamamlandığında sonuçlarını içeren bir rapor örneğinin Etik Kurulumuza gönderilmesi gerekmektedir.

Prof. Dr. Nüket
PAKSOY ERBAYDAR
Kurul Başkanı

Prof. Dr. Güzide Burça
AYDIN
Kurul Üyesi

Prof. Dr. Mehmet Özgür
UYANIK
Kurul Üyesi

Prof. Dr. Ayşe KİN
İŞLER
Kurul Üyesi

İZİNLİ
Prof. Dr. Burcu Balam
DOĞU
Kurul Üyesi

Prof. Dr. Tolga
YILDIRIM
Kurul Üyesi

Prof. Dr. İpek GÜRBÜZ
Kurul Üyesi

İZİNLİ
Prof. Dr. Betül ÇELEBİ
SALTİK
Kurul Üyesi

Doç. Dr. Merve BATUK
Kurul Üyesi

İZİNLİ
Doç. Dr. Gülten İŞİK
KOÇ
Kurul Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Melike
Hacer ÖZKAN
Kurul Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Müge
DEMİR
Kurul Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Burcu
Ersöz ALAN

Evrakın elektronik imza kanununa <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys> adresinden f768fc45-5f7a-48e7-8e02-a9f15d56733f kodu ile erişebilirsiniz.
Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

EK 3 YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI

Sosyo-Demografik Sorular

İsminiz nedir?

Kaç yaşındasınız?

En son hangi okulu bitirdiniz?

Ne zamandan beri kentte ikamet ediyorsunuz?

Engeliniz tam olarak nedir?

Tanışma, Sağlamcılık ve Gündelik Direnişler

Bana kendinizi tanıtabilir misiniz? Kimsiniz, nelerle uğraşıyorsunuz?

Rutin bir gününüzü anlatabilir misiniz?

Hatırladığınız en eski çocukluk anınız nedir? Bununla ilgili bir hikayeniz var mı?

Sosyalleşmek için nerelere gidersiniz, sürekli görüştüğünüz yakın çevrenizle neler yaparsınız?

Peki özellikle gitmekten kaçındığınız yerler, mekanlar var mı?

Birileriyle arkadaşlık kurarken onun da engelli olması sizin için önemli mi?

Engeliniz nedeniyle size farklı muamele edildiğinizi hissettiğiniz bir anınız oldu mu?

Engeliniz nedeniyle size bir ayrımcılık yapılsa buna nasıl tepki gösterirsiniz? Böyle bir anınız varsa paylaşabilir misiniz?

İnternet kullanımınız nasıl? İnternette genel olarak nasıl vakit geçirirsiniz?

İnternette, mesela sosyal medya hesaplarınızda da engelinizle bağlantılı bir sorun, can sıkıcı bir durum yaşadınız mı? Yaşadıysanız buna karşılık neler yaptınız?

Gündelik hayatta sizin için neler değişse daha kolay hale gelirdi? Bunun için neler yapılabilir?

Engelli bireyler ve engelli olmayan destekçileri arasında bir dayanışma nasıl kurulabilir?

Beden Algısı

Hepimizin bedenimizi fark ettiğimiz bir an olur, sizin için bu an neydi hatırlıyor musunuz?

Bedeniniz hakkında çok düşündüğünüz zamanlarınız oldu mu? Olduysa bu nasıl bir süreçti sizin için?

Şu anda bedeninizle ilgili duygularınızı ve düşüncelerinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

Bedeninizle ilgili olumlu duygular hissettiğiniz bir anınızı paylaşabilir misiniz?

Bedeninizle ilgili olumsuz duygular hissettiğiniz bir anınızı paylaşabilir misiniz?

Çocukluğunuzdan bu yana bedeninizle ilgili düşüncelerinizde değişimler oldu mu? Olduysa bu değişimleri ve nedenlerini nasıl tanımlarsınız?

Engelli bir bireyin bedeni hakkında olumlu hisleri olması, sizin için ne ifade ediyor? Engelli birinin bedeniyle barışık olması hakkında düşünceleriniz nelerdir?

Engellilik Algısı

Sizce engellilik nedir?

Engelli olduğunuzu ilk olarak ne zaman anladınız?

Siz çocukken anne ve babanızın engelinizle ilgili tutumları nasıldı?

Peki kardeşleriniz ve akrabalarınızda bu tutumlar nasıldı?

Çevrenizdekilerin arkadaşlarınız dahil olmak üzere tutumları nasıldı?

Engeliniz sizi tanımlayan kimliğinizin bir parçası mı?

Engelli olmak gündelik hayatınızı hangi yönlerden farklı kılıyor sizce? Eğer engeliniz olmasaydı gündelik hayatınız hangi yönlerden farklı olurdu?

Medya

Reklam, haber, dizi, film vb. genel olarak medyada engelli bireyleri yeterince görebiliyor muyuz? Gördüğümüz zaman bunlar ne kadar doğru yansıtılıyor sizce?

Engellilik burada doğru ve olumlu gösterilmiş dediğiniz bir örnek var mı aklınızda?

Engellilik burada yanlış veya olumsuz gösterilmiş dediğiniz bir örnek var mı aklınızda?